

**T.C.
Mersin Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Ana Bilim Dalı**

**OSMANLI ARŞİV BELGELERİ İŞİĞİNDA NASTURİ OLAYLARI
(1840–1870)**

Osman, UÇAR

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mersin, 2010

**T.C.
Mersin Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Tarih Ana Bilim Dalı**

**OSMANLI ARŞIV BELGELERİ IŞIĞINDA NASTURI OLAYLARI
(1840–1870)**

Osman, UÇAR

**Danışman
Prof. Dr. A. Nükhet ADIYEKE**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mersin, 2010

T.C.
MERSİN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ONAY SAYFASI FORMU

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,

Osman UÇAR tarafından hazırlanan Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında Nasturi Olayları (1840-1870) başlıklı bu çalışma, jürimiz tarafından Tarih Ana Bilim / Ana Sanat Dalında YÜKSEK LİSANS / SANATTA YETERLİK / DOKTORA TEZİ olarak kabul edilmiştir.

		Başarılı	Başarısız		
Yüksek Lisans Doktora		☒	☐	Başkan	Imza Prof. Dr. A. Nüket ADIYEKE
		☒	☐	Üye	Imza Yrd. Doç. Dr. Nuri ADIYEKE
		☒	☐	Üye	Imza Yrd. Doç. Dr. İbrahim BOZKURT
		☐	☐	Üye	Imza Unvan, Ad Soyadı, İmza
		☐	☐	Üye	Imza Unvan, Ad Soyadı, İmza

Başkan dahil jüri üye sayısı 3

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim elemanlarına ait olduklarını onaylarım.

16.10/2010

Prof. Dr. Mustafa Ş. AKSAN
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖNSÖZ

Uygarlık sürecinde birçok halk ve kültür değişim süreci içine girmiştir. Kaçınılmaz bir durum olarak görülen değişim; kültürel, dinsel bir halk olan Nasturi grupları üzerinde de büyük bir etki yapmıştır. Dış dünya ile bağlantılarında gelenek ve kültürlerinin bozulmamasına önem gösteren Nasturiler üzerinde, XIX. yüzyılda yaşanan değişimlerin etkisi çok büyük ve dönüştürücü nitelikte olmuştur. Bu çerçevede araştırmamıza konu edilen 1840–1870 yılları arası; yani Tanzimat Fermanı ilanı, Tanzimat dönüşümlerinin uygulanması ve bu uygulamaya bağlı sancıların varlığı, Doğu Sorunu adı verilen paylaşım siyaseti çerçevesi içine oturabileceğimiz misyonerlik faaliyetleri bu dönemi anlamlandırmamızda önemli bilgiler ortaya koyacaktır.

Çalışmamız Osmanlı–Kürt-Nasturi ilişkilerinin yanında; misyonerlik faaliyetlerinin özelliklerinin, sınırlarının bilinmesi neticesinde farklılıkları içinde barındıran Osmanlı üzerinde ideolojilerin, büyük devletlerin, dönüşümlerin ne kadar etkin olduğunun boyutları hakkında bilgileri de ortaya koyacak olması bakımından önemli bir niteliğe sahiptir. Bu çalışmanın ortaya koyduğu en önemli nokta Tanzimat döneminde Nasturilerin, modernleşme, misyonerlik faaliyetleri ve bölgedeki Tanzimat uygulamalarının etkisiyle öteki ile çatışma yaşamış olmasıdır. Tanzimat dönemi Nasturi Olaylarının genel çerçevesini bizlere vermektedir. Özellikle misyonerlerin Nasturiler üzerindeki faaliyetleri, Nasturilerin baskı ve şiddetten kurtulma umutlarını arttırmış ve onlara güç vermiştir. Nasturiler misyonerleri bir kurtarıcı olarak, Kürtler ise kendi geleceklerini tehdit eden bir durum olarak görmüşlerdir. Bu durum da Tanzimat ve misyonerliğin çalışmamızın açıklayıcısı olma bakımından önemlidir.

Güvenilir ve rahatlatıcı bir mesafeden çalışmamı izleyen danışman hocam Prof. Dr. Nükhet ADIYEKE'ye sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Kaynakların toplanmasında hiçbir yardımı esirgemeyen Mersin Üniversitesi Kütüphanesi çalışanı Hıdır YILMAZ'a, tezimi okuyarak dilbilgisi, imla düzeltmelerinde yardımcı olan ve desteğini her zaman hissettiğim Esra SEZER'e ve bütün zorluklarda yanımda olan aileme içtenlikle teşekkür ederim.

Osman UÇAR

Mersin, 2010

ÖZET

Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında Nasturi Olayları (1840–1870) adını taşıyan yüksek lisans tez çalışmamızda; Nasturi Olaylarının temelinde; bölgedeki Tanzimat ile gelen merkezileşmenin yerel yöneticilerin egemenliklerini kısıtlaması, kısıtlanan bu egemenliğin ve misyonerlerin faaliyetlerinin etkisi ile Bedirhan Bey'in Nasturiler üzerine yaptığı iki büyük saldırının nedenleri ve sonuçları, Nasturiler üzerindeki misyonerlerin ayrıştırıcı faaliyetleri, Kürtler tarafından Nasturileri hakimiyet altına almak için ortaya koyulan şiddet incelenmiştir.

Nasturi-Kürt-Osmanlı ilişkileri ve bölgede yaşanan çatışma içerisine olayların nedenleri oturtulmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda, iki grubun üst yapısını oluşturan devletsel yapıyı da bu çatışma dışında bir yere koymamız büyük bir hata olacaktır. *Nasturi-Kürt, Osmanlı-Nasturi, Osmanlı-Kürt* çatışma alanları ve sebepleri çalışmamızın ana çerçevesini oluşturmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Nasturiler, Kürtler, Bedirhan Bey, Merkezileşme, Misyonerlik, Çatışma

ABSTRACT

In that master thesis which is named as *According to Ottoman Documents The Nestorian Events (1840–1870)*, on the base of Nestorian Events; the restriction of local administrators' domination which has been centralized by Tanzimat, the reasons and the results of Bedirhan Bey's two big aggressions on Nestorians with the effect of that restricted domination and missionary activities, the decomposed activities of missionaries on Nestorians and the violence of Kurds to dominate on Nestorians have been studied.

The reasons of that events have been tried to set on the frame of Nestorian-Kurdish-Ottoman relations. So It will have been wrong to set a governmental structure which constitute the upper structure of that two groups except for the conflict which is between Nestorians and Kurdishe. The reasons and fields of the conflict between Nestorian-Kurdish, Ottoman-Nestorian, Ottoman-Kurdish, Ottoman-Nestorian and Kurdish have set the main frame of that work.

Key words: Nestorians, Kurds, Bedirhan Bey, Centralization, Missionary, Conflict

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
ÖZET.....	iii
ABSTRACT.....	iv
İÇİNDEKİLER	v
ŞEKİLLER VE HARİTALAR LİSTESİ.....	viii

KISALTMALAR LİSTESİ.....	ix
GİRİŞ	1
I. BÖLÜM KİMLİK VE NASTURİLER.....	8
I.1. Nasturiliğin Doğuşu ve Yayılma Alanları	8
I. 2. Kimlik Oluşumu.....	10
I.3. Osmanlı'da Nasturiler: Yaşam Alanları.....	12
I. 3. 1. Osmanlı'da Nasturilerin Yaşam Biçimleri.....	13
I. 3. 2. Osmanlı'da Nasturi Nüfusu.....	16
I. 4. Osmanlı Millet Sistemi İçinde Nasturiler.....	17
II. BÖLÜM XVI. YÜZYILDAN XIX. YÜZYILA KADAR NASTURİLERİN YAŞADIĞI BÖLGENİN SİYASİ VE SOSYO EKONOMİK DURUMU.....	21
II. 1. Osmanlı'nın Bölgedeki Hâkimiyet Politikaları.....	21
II. 2. Geleneksel Osmanlı İdare Sistemi.....	23
II. 2. 1. Bölgedeki İdari Şekillenme.....	24
II. 3. Nasturiler ve Hakkâri Mirliği.....	29
II. 3. 1 Sosyo-Ekonomik Yapı.....	32
III. BÖLÜM TANZİMAT: YENİLİK, MERKEZİLEŞME, ÇATIŞMA VE ÖNLEMLER.....	38
III. 1. XIX. Yüzyıl Başlarında Merkezileşme.....	38
III. 2. Tanzimat Dönemi ve Merkezileşme	41
III. 3. Bölgede Tanzimat: Merkezileşme ve İdari Dönüşüm.....	43

III. 4. Tanzimat Uygulamalarına Tepkiler ve Çatışma Alanları.....	50
III. 4. 1. Tepkiler ve Önlemler.....	51
III. 4. 2. Çatışma Alanları ve Önlemler.....	53

IV. BÖLÜM BÖLGEDEKİ MİSYONERLİK FAALİYETLERİ VE NASTURİ OLAYLARI..... 56

IV. 1. Misyonerlik.....	56
IV. 1. 1. İmparatorluk İçinde Misyonerlik.....	58
IV. 2. Nasturiler Üzerinde Misyonerlik Faaliyetleri.....	62
IV. 2. 1. Amerikan Misyonerliği.....	64
IV. 2. 2. İngiliz Misyonerliği.....	66
IV. 2. 3. Rus Misyonerliği.....	69
IV. 3. Misyonerlerin Etkileri Sonucunda Nasturi Olayları ve Çatışma.....	71

V. BÖLÜM BEDİRHAN BEY, KÜRT İSYANLARI VE NASTURİ OLAYLARI... 77

V.1. Bölgedeki Kürt-Nasturi Çatışmaları.....	77
V. 1. 1. Nasturilerin Bedirhan ve Nurullah Bey ile Anlaşmazlıkları.....	78
V. 2 Bedirhan Bey ve Nasturi Saldırıları.....	81
V. 2. 1. Bedirhan Bey ve İlk İsyanlar.....	81
V. 2. 2. Cizre’deki İdari Değişimin Nasturi Olaylarına Etkisi.....	85
V. 3. Bedirhan Bey’in Nasturiler Üzerine Düzenlediği Saldırıları.....	86
V. 3. 1. Nasturilere Karşı İlk Saldırı (1843)	86
V. 3. 2. Nasturilere Karşı İkinci Saldırı (1846).....	90
V. 4. Bedirhan Bey’in Saldırıları Sonrası ve Nasturilerin Durumu.....	92

	10
V. 5. 1850 Sonrası Nasturilerin Kürt İsyanlarına Destekleri.....	94
V. 5. 1. Nasturi-Kürt Çatışmaları (1850–1870).....	95
V. 6. Bölgeye Müdahale ve Nasturilerin Son Durumu.....	98
SONUÇ.....	100
KAYNAKÇA.....	106
EKLER	

ŞEKİLLER VE HARİTALAR LİSTESİ

Şekil–1. Osmanlı egemenliği altında XIX. yüzyıl öncesinde bölgedeki idari yapı.....	27
Şekil–2. XIX. yüzyıldaki Osmanlı merkezileşmesi ile bölgede değişen idari yapı.....	47

Şekil-3. Tanzimat düzenlemeleri ile bölgede uygulanan idari alandaki yenilikler neticesinde yeni oluşturan Eyalet ve Sancaklarının isimleri.....	49
Şekil -4. Hakkâri'nin İdari Statüsündeki Değişim.....	51
Harita-1. Hakkâri'de bulunan Asuri (Nasturi) yerleşim yerleri.....	121
Harita-2. Gazarta'da bulunan Asuri (Nasturi) yerleşim yerleri.....	121
Harita-3. Bedirhan Bey döneminde Cizre ve Bohtan Emirliği'nin nüfuz alanı.....	122

KISALTMALAR LİSTESİ

A. AMD	: BOA, Sadaret Âmedî Kalemi Belgeleri
ABCFM	: American Board of Commissioners for Foreign Missions
A. DVN	: BOA, Sadaret Divan Kalemi

a.g.e.	: Adı Geçen Eser
a.g.m.	: Adı Geçen Makale
a.g.t.	: Adı Geçen Tez
A. MKT. MHM	: BOA, Bâb-1 Asâfi Sadaret Mektûbî Mühimme Kalemî
A. MKT. MVL	: BOA, Sadaret Mektubi Kalemî Meclisi Vala Evkrakı
A. MKT. NZD	: BOA, Sadaret Mektubî Kalemî Nezareti
A. MKT. UM	: BOA, Sadaret Umum Vilayetler Tahriratı
Bkz.	: Bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
BTDD	: Belgelerle Türk Tarihi Dergisi
Çev.	: Çeviren
DH. MKT	: BOA, Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemî
Ed.	: Editör
HR. MKT	: BOA, Hariciye Nezareti Mektubi Kalemî
HR. SYS	: BOA, Hariciye Siyasi
HR. TO	: BOA, Hariciye Nezareti Tercüme Odası
İ. MSM	: BOA, İradeler Mesalih-i Mühimme
İ. MVL	: BOA, İrade Meclis-İ Vala
MEB	: Milli Eğitim Basımevi
s.	: Sayfa
ŞD	: BOA, Şura-yı Devlet
TKAE	: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Vd.	: Ve Diğerleri

Y. A. HUS	: BOA, Yıldız Sadaret Hususi Maruzat
Yay. Haz.	: Yayına Hazırlayan
Y. EE	: BOA, Yıldız Esas ve Sadrazam Kâmil Paşa
YKY	: Yapı Kredi Yayınları
Y. MTV	: BOA, Yıldız Tasnifi Mütenevvi Maruzat Evrakı Bölümü
Y. PRK. ASK	: BOA, Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Askeri Maruzat
Y. PRK. BŞK	: BOA, Yıldız Perakende Evrakı Mabeyn Baş Katipliği
Y. PRK. DH	: BOA, Yıldız Perakende Dâhiliye
Y. PRK. MYD	: BOA, Yıldız Perakende Maliyeden Müdevver
Y. PRK. UM	: BOA, Yıldız Perakende Evrakı Umum Vilayetler Tahriratı
YTY.	: Yeni Türkiye Yayınları

GİRİŞ

Anadolu coğrafyası her zaman farklılıkları kucaklayan, sahiplenen ve yaşatan bir coğrafyanın karşılığı olmuştur. Çünkü Anadolu, ötekini dışlayan, yok etmeye çalışan bir yer değil; bilakis insana ait ve insancıl bir yerdir. Anadolu'nun Doğu bölgesi, bu

insancıl yapıya rağmen her zaman şiddet ve çatışmayı da içinde barındırmaktadır. Osmanlı Devleti'nin Anadolu coğrafyasında Doğu ve Güneydoğu hâkimiyetinden sonra da varlıklarını sürdüren Nasturiler ve Kürtler de bu çatışma, öldürme, yok etme çemberinin içine girmişler ve geleceklerini kurmak istemişlerdir. Yüzyıllarca beraber yaşamış olan iki halk, modernleşmenin bir etkisi olan *kendi geleceklerini tayin etme hakkı* ilkesini uygulamak amacıyla, bölgelerinde yaşanan gelişmelerden uzak kalamamışlardır.

Doğu Süryani Kilisesini oluşturan Nasturiler için en önemli yaşam alanı, Osmanlı Devleti'nin Doğu coğrafyasında bulunan ve stratejik bakımdan önemli bir nokta olan İran'daki Urumiye Gölü, Van ve Hakkari arasında kalan dağlık bölge olmuştur.¹ Nasturilerin yaşamış olduğu bu bölgedeki en önemli yerel ve egemen güç Kürt mirleridir.² Yavuz Sultan Selim'in bölgeyi ele geçirmesinden sonra kurduğu idari yapı içerisinde Nasturiler ile Kürtler beraber yaşamışlardır. İdari anlamda özerk bir yapıya sahip olan Hakkari Emirliğinin egemenliği altında yaşayan Nasturilerin, kendi dünyevi ve ruhani reislerinin hakimiyeti etrafında yaşamları şekillenmiştir. Çalışma içerisinde, Nasturilerin idari, sosyal, ekonomik yapıları Kürt komşuları ile olan ilişkileri bağlamında incelenmiştir.

XIX. yüzyıl öncesinde ve başlarında yaşanan isyanlar, ayaklanmalar; halkı her yönden olumsuz etkilemiştir. Mısır ve Sırbistan özerklik kazanmış, Mora'da Yunan isyanı ile Yunanistan kurulmuştur. Bu kopuş süreci, hem ekonomik hem de sosyal sıkıntıları beraberinde getirmiştir. XIX. yüzyıla kadar, Osmanlı İmparatorluğu toplumsal ve

¹ Cihangir İleri, *Türkiye'de Nasturi Sorunu (1830–1926)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2000, s. 29.

² *Mir unvanı, hakim olan ailenin reisine verilen bir unvan olmakla beraber, ailesel bir güç devamlılığını ifade etmektedir. Aile içi bir yönetim devamlılığın yanında, mir unvanının Osmanlı yönetimi tarafından satıldığı da görülmektedir. Mir din işlerinin de önemli bir güce sahip olmuştur.. Örneğin, 1569 yılında Hakkari mirliğinden gelen Zekeriya yıllık 100.000 düka altın vermek şartıyla Hakkari Miri olmuştur. Lale Yalçın ve Heckmann, *Kürtlerde Aşiret ve Akrabalık İlişkileri*, (Çev: Gülhan Erkaya), İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s. 70.*

ekonomik sorunların ve çözümsüzlüklerin etkisiyle idari, toplumsal ve siyasal değişimleri yapmak zorunda kalmıştır. Bu nedenler, Tanzimat ve Islahat Fermanı'nın oluşmasına zemin hazırlayan etkenlerin başında gelmiştir.

Yenileşme ve değişim dönemi olarak adlandırdığımız 1839–1876 arası çalışmamızın zaman aralığı ile birebir uyuşmaktadır. Tanzimat süreci, hem Nasturi olaylarının temel açıklayıcısı, hem de temel nedenlerinden olmuştur. Yeniden düzenleme, yenileşme 1830'lu yıllardan itibaren Osmanlı İmparatorluğu içinde çok duyulan ve Avrupalı devletler tarafından da dile getirilen kavramlardır. Doğu bölgesinde devletin merkezileştirici düzenlemeleri, yerel yönetim ile devlet arasında uzlaşmazlık, bölgedeki etnik ve dini grupların beklentileri, merkezi bir yapıyı tesis etme amacı, ayrışma isteği ve çatışmayı da beraberinde getirmiştir. Kürt mirleri, Tanzimat düzenlemeleriyle güçlerini kaybetmişler ve onların yerine yeni güç odakları ortaya çıkmaya başlamıştır. XIX. yüzyılda meydana gelen Tanzimat düzenlemeleri Doğu bölgesinde Kürt ve Nasturi grupları üzerinde idari, sosyal, düşünsel bir etki yapmıştır. Merkezileşmenin getirdiği sistemleştirme ve kontrol altında tutma düşüncesi bölgedeki yerel güçler için bir sorun yaratmıştır. Bu sorun, bölgede Tanzimat düzenlemeleri ile ortaya çıkan bunalımı karakterize eden bir ayaklanma ve çatışmanın yaşanmış olmasıdır. Bu krizin içine, düzenleyici olarak ve kimlik kazandırma amaçlı müdahale eden güçler olan misyonerler de girmiştir.

Tanzimat düzenlemeleri ile gelen merkezileşme, bölgedeki yerel beylerin ekonomik, sosyal statülerini kaybetmeye başlamalarına neden olmuştur. Kendi kurduğu iktidarın; kendisinden başkasına ait olamayacağını düşünen bölgedeki güç sahibi, hakim

olma, yönetme ve nemalanma hakları elinden alındığında veya zedelendiğinde doğal olarak başkaldırı hareketleri içine girecektir. Bundan dolayı, Tanzimat düzenlemelerine ve uygulamalarına en büyük tepki özerklik durumunun olduğu bölgelerden gelmiştir. Vergi geliri, prestij, statü, iktidar ve egemenlik haklarının, merkezileşme ile birlikte zedelenmesi ve yok olması büyük sorun yaratmıştır.³ Osmanlı'nın bölgedeki geleneksel idari sistemindeki değişiklikler, yerel baskı ve karar gruplarının Osmanlı yönetimine ve yeniliklerine karşı bir dizi ayaklanmada ve bölgede yaşayan Nasturi gruplarına katliama varacak boyutlarda saldırılarda bulunmalarına neden olmuştur. Yapmış olduğumuz bu çalışma içerisinde, Tanzimat ile bölgeye getirilen merkezileşme uygulamalarına Kürt Beylerinin verdikleri tepkiler bağlamında Nasturi-Kürt çatışması incelenmiştir.

Nasturiler kendileri ile ilgilenen misyonerleri ve büyük devletlerin temsilcilerini bir kurtarıcı olarak görmüşlerdir. Misyonerlerin “*Yeniden Keşfedilmiş*” halk olarak gördükleri Nasturiler arasındaki kimlik bilinci oluşturma ve kendi çıkarlarını gerçekleştirecek bir halk yaratma amaçlı faaliyetleri, bölgedeki yerel güçleri ve Osmanlı Devletini rahatsız etmiştir. Misyonerler Nasturiler arasında sağlık, eğitim, kültür faaliyetlerinde de bulunmuşlardır. Misyonerlerin Nasturi liderleri ile olan görüşmelerinde hakim olan söylem, bağımsız bir şekilde yaşamaları ve Kürt, Osmanlı baskısı altında yaşamamaları gerektiği olmuştur. Çalışmamızda Nasturilerin dış devletler ve Kürtler ile olan ilişkilerine değinilerek, Nasturi sorununda misyonerlik etkileri de açıklanmaya çalışılmıştır.

---

³ Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, TTK. Yayınları, Ankara, 1997, s. 197.

XIX. yüzyıl Osmanlı imparatorluğu için çok büyük değişimleri de beraberinde getiren bir yüzyıl olmuştur. Milliyetçi fikirlerin varlığı, imparatorluğun her bölgesinde devlet egemenliğinin tam anlamıyla sağlanmak istenmesi, misyonerlerin imparatorluk topraklarında rahatça dolaşması ve yayılmacı devletlerin Doğu meselesi mantığı içinde paylaşımcı emellerinin olması Nasturi olaylarının açıklayıcısı olmaktadır. Nasturi olayları, XIX. yüzyıl ile birlikte giderek artmaya başlamıştır. Bütün bu etkenler Nasturi-Kürt çatışmasının da nedenleri arasında olmuştur. Nasturi-Kürt çatışmasının büyük boyutlara ulaştığı olay ise, Nasturiler üzerine düzenlenen iki büyük saldırıdır. Bu saldırıların temelindeki etkenler, Bedirhan Bey'in ve diğer Kürt beylerinin merkezileşme ile çıkarlarının zedelenmesi, misyonerlerin Nasturiler içindeki faaliyetlerini Kürt beylerinin kendi egemenlikleri için tehdit edici görmesi ve Nasturi Tiyari aşiretinin saldırgan faaliyetler içine girmesidir.

XIX. yüzyılda meydana gelen Nasturi olayları sadece Tanzimat dönüşümleri, misyonerlik ve çatışma grupları çerçevesi içerisine oturtulamaz. Yaşanan bu olaylarda bölgenin coğrafi özellikleri de azımsanmayacak derecede etkili olmuştur. Bölgenin çok dağlık ve sapa bir yapıda olması, Nasturilerin tarım ve hayvancılık gibi etkinlikleri yürütmelerinde engelleyici bir durumdur. Coğrafi koşulların olumsuzluğu komşu iki halk arasında hayvan otlatma, meraların sınırlarının belirsizliği gibi konulardan dolayı çatışmalar doğmasına yol açmıştır. Ekonomik anlamda; Nasturi-Kürt, Nasturi-Osmanlı arasındaki çatışmanın bir diğer nedeni de, vergi meselesidir. Nasturilerin yaşadığı bölgenin dağlık ve ulaşılması zor yerler olması vergi toplanmasını zorlaştırmıştır. Bunun yanında, Nasturilerin bazı zamanlarda iki güce birden vergi vermek zorunda kalması da, vergilerin toplanmasında zorluklar yaşanmasına neden olmuştur.

XIX. yüzyılda yaşanan Nasturi olaylarına ilişkin arşivlerde çok fazla sayıda belge olmasına karşın; bunlar yeterince değerlendirilememiştir. Her ne kadar Cihangir İleri'nin "Türkiye'de Nasturi Sorunu (1830- 1926)" adlı bir çalışması olsa da bu çalışmanın içeriği çok dar kalmış ve çalışmada Osmanlı arşiv belgelerinden yeterince yararlanılmamış ve çalışmanın ağırlığı Cumhuriyet döneminde yaşanan olaylara verilmiştir. Cihangir İleri'nin çalışması; bir yol gösterici yani bir ön çalışma niteliğindedir. Aynı şekilde Sinan Hakan'ın "Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri (1817-1867)" adlı çalışması da 1840-1870 yılındaki Nasturi olaylarını açıklamada tam anlamıyla yeterli olamamaktadır. Cabir Doğan'ın "Cizre ve Bohtan Emiri Bedirhan Bey (1802-1869)" adlı ve Cabir Doğan'ın "Cizre ve Bohtan Emiri Bedirhan Bey (1802-1869)" adlı ve Murat Gökhan Dalyan'ın "19. Yüzyılda Nasturiler (İdari-sosyal yapı ve Siyasi İlişkiler)" adlı doktora çalışmalarında, Bedirhan Bey ve Nasturiler ile ilgili ayrıntılı bilgilere yer verilmiştir. Fakat yapılmış olan bu çalışmalar 1840-1870 arasında yaşanan Nasturi olaylarını derinlemesine inceleyen çalışmalar değildir. Bundan dolayı, 1840-1870 arası dönemde yaşanan Nasturi olaylarının her yönüyle ele alacak ve değerlendirecek bir çalışmaya ihtiyaç duyulmuştur. Çalışmamızda Başbakanlık Osmanlı Arşivinden sağladığımız belgeler kullanılmıştır. Bunlar bölgeden Bab-ı Ali'ye gönderilen; bölgedeki yabancı elçiliklerden gelen evrakların tercümesi ve bölgenin kendi içindeki yazışmalarından oluşan belgelerdir. Arşiv belgeleri çalışmamız için çok büyük öneme sahiptir ve tarafsız bir biçimde çalışmamızı oluşturmamızı sağlamıştır. Bölgeden gelen resmi belgeler, devletin yaşananlara; bölgedeki elçiliklerin yazışmaları da yabancı devletlerin olaylara bakış açısını göstermektedir. Çalışmamızda arşiv belgeleri dışında, Nasturiler hakkında yazılmış eserler de kullanılmıştır. Bu çalışmalar içerisinde, ideolojik

kaygılarla yazılmış eserlerin yanında arşiv belgelerini ve yabancı devletlerin raporlarını kullanan tarafsız eserler de vardır. Tüm bu kaynakların karşılaştırılarak ve incelenerek çalışmamızda kullanılması objektif bir bakış açısını yakalamamızı sağlamıştır.

Osmanlı Arşiv Belgeleri Işığında Nasturi Olayları (1840–1870) adını taşıyan yüksek lisans tez çalışmamız beş bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, Nasturiliğin kimlik boyutu ve bunun Osmanlı'daki durumu incelenmiştir. Nasturiliğin doğuşu, yayılması, adlandırılması, yaşam biçimleri ve koşulları, millet sistemi içindeki tanımlamaları bu bölümde ayrıntılı bir biçimde incelenen konulardır. Ayrıca Nasturi-Kürt ilişkileri bu bölümde incelenen bir başka nokta olmuştur. İkinci bölümde, Nasturilerin yaşadığı bölgenin idari ve sosyal yapısı anlatılmıştır. Bu bölüm içerisinde bölgeye Osmanlı egemenliğinin yansımalarına, Nasturilerin idari anlamda bu yapı içerisindeki yerlerine ve sosyo-ekonomik durumlarına değinilmiştir. Nasturilerin sosyo-ekonomik yapısı, Nasturi olaylarının ekonomik nedenlerini bizlere vermesi açısından önemli bir nokta olmuştur. Üçüncü bölümde, Tanzimat uygulamalarının Nasturi olaylarına etkisi incelenmiştir. Bu bölümde Tanzimat uygulamalarının bölgedeki yansımaları, çatışma gruplarının oluşumu, Nasturilerin yönetim boşluğundan nasıl yararlanmak istedikleri noktaları üzerinde durulmuştur. Dördüncü bölümde, Nasturiler içerisinde faaliyet alanı bulan misyonerlerin amacı incelenmiş ve bu amaçların Nasturi-Kürt çatışmasına hangi yönlerden etki ettiği anlatılmıştır. Tanzimat uygulamaları ile birebir ilişkili olan misyonerlik faaliyetlerinin ve araçlarının Nasturi-Kürt çatışmasında ne kadar etkili olduğu da bu bölümdeki dikkat çekici bir nokta olmuştur. Beşinci bölümde ise, Nasturi-Kürt çatışmasının nedenleri anlatılmış ve tartışılmıştır. Bu bölümde, Nasturiler ile Kürtler arasındaki çatışmaların nedenleri, somut olaylar çevresinde incelenmiştir. Nasturiler üzerine yapılmış olan iki büyük saldırı bu

bölümde temel nokta olarak alınmış ve Nasturi-Kürt çatışmaları bu çerçeveye içine oturtulmuştur.

I. BÖLÜM: KİMLİK VE NASTURİLER

Kimlik kişinin kendisini nasıl algıladığı ve tanımladığıyla ilgilidir. Bu tanımlama bireysel, ailevi, dinsel, bölgesel, ülkesel, mesleki, cinsel... vb. niteliklerle yapılabilir. Kimlik, sosyal ve kolektif kimlik olarak ikiye ayrılmaktadır. Sosyal kimlik, kişinin gerçekte sahip olduğu özellikleri veya kişinin kendi durumuna, varlığına ilişkin öznel duygu ve izlenimlerini yansıtmaya olarak tanımlanmaktadır. Kolektif kimlik ise, sosyal kimliğin topluluk düzeyine yayılmasının ifadesidir. Her iki kimlik kavramında da *farklı olma söylemi* ağır basmaktadır. Bu farklılık söylemlerinde her iki kimlik içerisinde de gruplar, kendi kimliklerinin inşacıları ve savunucularıdır.⁴ Ortadoğu'nun en eski halklarından biri olarak bilinen Nasturilerin ırksal kökeni tam olarak bilinmemektedir. Bunun en büyük nedeni ise XIX. yüzyıla kadar Nasturilerin etnik kimlikten daha ziyade dini kimliği kullanmaları ve adı geçen yüzyıla kadar dini kimliğe yapılan vurgudur. Ancak XIX. yüzyılda dalga dalga yayılan milliyetçilik akımı Nasturileri de etkilemiş; bunun sonucu olarak onlar da ortak bir geçmiş ve kimlik arayışına yönelmişlerdir.⁵

I. 1. Nasturiliğin Doğuşu ve Yayılma Alanları

Nasturiler, Mezopotamya'da dağlık alanda yaşayan bir halktır. V. yüzyıl başlarında ortaya çıkmış olan Nasturilerin diğer Hıristiyan gruplardan ayrı olması, kurucusu Nastur'un İsa'nın doğasına ilişkin görüşlerinden kaynaklanmaktadır.⁶ Hıristiyanlığın Roma İmparatorluğu'nda yayılmaya başlaması ile Hıristiyanlık yeni bir

⁴ Nuri Bilgin, *Kimlik İnşası*, Aşina Kitaplar, İzmir, 2007, s. 33.

⁵ Bülent Özdemir, *Süryanilerin Dünyü Bugünü I.Dünya Savaşı'nda Süryaniler*, TTK Yayınları, Ankara, 2008, s. 10-11.

⁶ Hacer Yıldırım Foggo, *Kırmızı Püskül 1843-1846 Nasturi Katliamı*, Chiviyazıları Yayınları, İstanbul, 2002, s. 15.

uygarlığın ideolojik ve kültürel temeline dönüşmüştür. Hıristiyanlığın imparatorluk için kurumsallaşmaya başlaması ile kilise, öğreti sorunlarını aşmaya çalışan konsiller toplamaya başlamıştır. Toplanan bu konsiller İsa'nın doğasına yönelik düşüncelerin şekillenmesini sağlamıştır.⁷

Nasturiliğin kurucusu ve bu mezhebe de adını vermiş olan Nastur'un doğum tarihi tam olarak belli değilse de; Roma imparatorluğu'nun Kommagane eyaletine bağlı Gemrenika/Maraş şehrinde doğduğu bilinmektedir. Hitabet yönünden güçlü olan Nastur, ülke çapındaki dini tartışmalara son verebilecek güçte görülmüş ve Konstantinopolis Patriği olarak seçilmiştir.⁸ 427 yılında Konstantinopolis patrikliğine seçilen Nastur, III. Efes Konsilinde İsa'nın doğası ile ilgili “yanlış öğretisinden” dolayı yargılanmış ve savunduğu düşünce mahkum edilmiştir.⁹ Mar Nastur'un savunduğu düşünce Tarsuslu Diyadorus ve öğrencisi Mepsuestiyalı Teodoros'un öğretilerini temel almıştır. Bu öğreti, İsa'nın sadece insan olduğu ve Meryem'in Tanrı'nın annesi olmadığı düşünceleri üzerinde şekillenmiştir. Nastur'a göre; “Mesih doğdu, öldü ve tekrar dirildi: Onun beşeriyeti doğması; ölmesi ve ilahlığı ise ölüme galip gelmesiydi.” Tanrının doğduğunu ve öldüğünü reddetmek Efes Konsilinde Nastur karşıtlarının doğması ve Nastur'un “sapkın” olarak görülmesi sonucunu doğurmuştur.¹⁰ Sürgüne gönderilen bu piskoposun görüşleri

⁷ E. W. Hopkins vd., *Tarihte ve Günümüzde Misyonerlik*, (Çev: Adnan Yazıcı), Örgün Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 31.

⁸ Murat Gökhan Dalyan, *19. Yüzyılda Nasturiler (İdari-sosyal yapı ve siyasal ilişkiler)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta, 2009, s. 7-8; Mehmet Çelik, *Süryani Tarihi I*, Ayraç Yayınevi, Ankara, 1996, s. 150; İleri, *a.g.t.*, s. 29.

⁹ Joseph Molitor, *Kıldaniler ve Doğu Süryani Kilisesi*, (Çev: Erol Sever), Yaba Yayınları, İstanbul, 2004, s. 17-18.

¹⁰ Edward Every, “Asurîler”, (Çev: Sami Kılıç), *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt:10, Ocak 2005, s.97.

Süryaniler arasında yayılarak Doğu Süryani Kilisesi'ni, yani Nasturi Kilisesi'ni oluşturmuştur.¹¹

Nasturilik düşüncesinin bu dönemden sonra Antakya, Urfa, Suriye, İran, Hindistan bölgelerinde yaygınlık kazandığı görülmüştür.¹² Nasturiliğin yayılması şu şekilde olmuştur: Nasturi Kilisesi Doğu Süryani Kiliseleri arasında misyon çalışmalarına başlamış ve öğretiler Hindistan'dan Çin'e kadar yayılma göstermiştir.¹³

I. 2. Kimlik Oluşumu

Nasturilerin etnik kimliği konusunda farklı tezler ortaya atılmıştır. Bu tezler arasında en çok kabul göreni, Nasturilerin Aramî ve Asur kökeninden geldiği düşüncesidir.¹⁴ Nastur'un öğretilerine sahip olanlar kendilerini farklı adlarla tanımlamışlardır. *Nasturi*, *Nasturi Asuriler* ve *Asuriler*, *Nasrani* olarak tanımlanan Nasturilerin, kiliseleri Doğu Süryani Kilisesidir. Nasturi tanımlaması dinsel bir kimliği tanımlayan bir kavram olarak görülmüştür; Asurî tanımlaması ise ulusal bir aidiyet tanımlamasını bizlere vermektedir.¹⁵ Misyonerlik faaliyetlerinin bir ürünü olan, Nasturilerin kendilerinin *Asur* soyundan geldikleri iddiası milliyetçi bir söylemi içinde

¹¹ Canan Seyfeli, "Osmanlı Devlet Salnamelerinde Süryaniler", *Süryaniler ve Süryanilik I*, (Yay Haz: Mehmet Taşkın vd), Orient Yayınları, Ankara, 2005, s. 64.

¹² Molitor, *a.g.e.*, s. 17.

¹³ Molitor, *a.g.e.*, s. 25.

¹⁴ Yakup Bilge, *Süryaniler Anadolu'nun Solan Rengi*, Yeryüzü Yayınları, İstanbul, 1991, s. 10–11.

¹⁵ "Nasturi adı, XVI. yüzyıldan XIX. yüzyıla kadar Nasturiler tarafından ve kendilerini öyle tanımlayanlarca kullanılmıştır. Fakat son üç nesildir Nasturiler kendilerini "Eski Asurîler" soyundan geldiklerini iddia ederek "Asurî" olarak tanımlamaktadırlar. Asur soyundan geldikleri kabul edilen; Yakubi, Kildani (Keldani), Nasturi halkları arasında da mezhepsel farklılıklardan dolayı ayrışmalar olmuştur." Mar Samcun, *Surma D Byat, Ninova'nın Yakarışı Doğu Asur Kilise Gelenekleri ve Patrik Mar Şamun'un Katli*, (Çev. Meral Barış), Avesta Yayınları, İstanbul, 1996, s. 73; Molitor, *a.g.e.*, s. 18; Halfin, *XIX. Yüzyılda Kürdistan Üzerine Mücadeleler*, Komal Yayınları, İstanbul, 1992, s. 25.

barındırmaktadır.¹⁶ Misyonerlerin ve seyyahların kullandığı ve ortaya attığı bu etnik temel gerçeği yansıtmamaktadır.

Keldani ve Nasturi adlandırması, her zaman karıştırılan bir durum olmuştur. İki halk arasındaki ayırım, tarihsel süreç içerisinde şu şekilde şekillenmiştir: Abbasi dönemi Arap yazınında Nasturiler, *Nastiriya* ya da *Nasatira* adıyla kayda geçirilmiştir. Keldani ve Asur adları da uzun zamandır kullanılmakla birlikte, Keldani sözcüğü Katolik mezhebinde olanlar için kullanılmıştır.¹⁷ Bugün Mezopotamya ve İran'da Doğu Süryani Kilisesi ritüelini koruyan Hıristiyanlar, zaman içinde Roma'ya (Vatikan'a) bağlanan Hıristiyanlar olarak görülmüş ve Keldani adını almıştır.¹⁸ Doğu Süryani dilini kullanan halklar, Türk-İran sınırında yoğun olarak yaşamışlardır.¹⁹ Nasturi halkı da bu bölgede yaşamalarından dolayı, Doğu Süryani dilini kullanmıştır. Bu dili kullanan halklara *Doğu Süryaniler* denmesinin nedeni de, bu dili konuşmalarından dolayı olmuştur.

Asur adlandırılması aslında Batılı seyyahlar ve misyonerlerin Osmanlı Devleti'nin doğusuna yaptıkları yolculuklar ve misyonerlik faaliyetleri sırasında karşılaştıkları farklı, unutulmuş bu küçük Hıristiyan toplumuna siyasi ve dini bir kimlik kazandırmak ve onları bir araya getirmek amacıyla kullandıkları bir adlandırma olmuştur.

¹⁶ Mar Samcun, *Surma D Byat*, a.g.e., s. 73; Aziz S. Atiya, *Doğu Hıristiyanlığı Tarihi*, (Çev: Nurettin Hiçyılmaz), Doz Yayınları, İstanbul, 2005, 265.

¹⁷ Atiya, a.g.e., s. 265.

¹⁸ Molitor, a.g.e., s. 10.

¹⁹ David Gaunt, *Katliamlar, Direniş, Koruyucular: I. Dünya Savaşı'nda Doğu Anadolu'da Müslüman-Hıristiyan İlişkileri*, (Çev: Ali Çakıroğlu), Belge Yayınları, İstanbul, 2007, s. 30.

I. 3. Osmanlı'da Nasturiler: Yaşam Alanları

Osmanlı hakimiyeti altında Nasturilerin yaşadığı yerler; Hakkâri, Bağdat ve Nasturi Kiliselerinin bulunduğu Irak'taki topraklar, Osmanlı yönetimine Kanuni Sultan Süleyman döneminde girmiştir. Dolayısıyla bölgede bulunan Nasturi aşiretler de Osmanlı idaresine dahil olmuştur.²⁰ Osmanlıların bölgeye getirmiş olduğu istikrar, zamanla bir kısım Nasturinin dağlık bölgelerinden Irak ve Mezopotamya'nın düzlüklerine yerleşip tarımla uğraşmalarına sebep olmuştur.²¹ Bazı misyoner kaynakları Nasturilerin yaşadığı bölgeyi, *Orta Kürdistan* olarak adlandırmaktadır.²² Bu üçgen içinde en yoğun oldukları bölgeler ise; Çölemerik, Gaver (Gevar), Margaver, Tirekever, Tiyari²³ yerleşim yerleridir.²⁴ Nasturiler, aşiretler halinde Hakkâri, Van ve Urumiye bölgesi çevresinde yaşamışlardır. Bruinessen, Nasturilerin yarısının aşiret biçiminde örgütlendiğini belirtmektedir. Bu aşiretler bağımsız bir yapıya sahiptirler.²⁵ Hakkâri bölgesinde yaşayan; Tiyari, Valto, Tuhuba, Tal, Diz, Baz ve Gevar'da sekiz Nasturi aşireti bulunmakta ve bu aşiretlerden en güçlüsü Tiyari aşireti olarak görülmektedir.²⁶

Nasturiler Osmanlı yönetimi altında, Mezopotamya ve Urumiye Gölü çevresindeki bölgede yayılma alanı bulmuştur. Bu bölgedeki yayılmanın en büyük nedeni ise; çok gelişmiş bir yapıda olan Doğu Süryani Kilisesi'nin Timurleng saldırıları ile büyük

²⁰ Seyfeli, "a.g.m.", s. 50.

²¹ İleri, *a.g.t.*, s. 27.

²² Martin Van Bruinessen, *Ağa, Şeyh, Devlet* (Çev: Banu Yalkut), İletişim Yayınları, İstanbul, 2008, s. 276.

²³ Tiyari aşiretinin yaşadığı bölgenin adıdır. Nasturi aşiretleri içinde en yoğun nüfus oranına sahip bölgedir. Patrik Mar Şamun'un da ikamet ettiği yere olması bakımından da, güçlü bir merkez olma özelliği taşımaktadır.

²⁴ Halfin, *a.g.e.*, s. 25.

²⁵ Bruinessen, *a.g.e.*, s. 276.

²⁶ Foggo, *a.g.e.*, s. 21.

bir kıyıma uğramasıdır.²⁷ Bu büyük kıyım bir bakıma, Doğu Süryani Kilisesi öğretilerinin ulaşılması zor bölgelere çekilmesine neden olmuştur. Tarihsel süreç içerisinde büyük kıyımlara maruz kalan bu öğretinin savunucuları, kendilerinin ve inançlarının gizli tutulması yolunu seçmişlerdir. Nasturilerin yaşadığı bölge ve inanç merkezleri, bu yaşanmışlığın etkisi ile ulaşılması zor yerlere kurulmuştur. Osmanlı yönetiminde de Nasturiler, dağlık ve ulaşılması zor yerlerde izole bir biçimde yaşamlarını sürdürmüşlerdir.²⁸

Yukarıda verilen bilgilerden anlaşıldığı üzere, Osmanlı İmparatorluğunun Nasturilerin yaşamış olduğu bölgeye egemen olması XVI. yüzyılda gerçekleşmiştir. Osmanlı hâkimiyeti altında Mezopotamya ve İran sınır çevresinde hayat alanı bulan Nasturilerin; dağlık ve ulaşılması zor bir bölgede yaşamasının nedeni, geçmişte sürekli tecrit ve kıyım altında bulunmuş olmasındandır.

I. 3. 1. Osmanlı'da Nasturilerin Yaşam Biçimleri

Nasturiler kendilerini, “Özgür Dağlılar” ve “Köleler” olarak iki gruba ayırmıştır. Dağlık alanlarda yaşayanlara *Özgür Dağlılar*; diğerlerine ise *Köleler* adı verilmekteydi.²⁹ Kieser, Kürdistan bölgesinin Güney ucunda (Hakkâri-Musul-Mardin), *American Board of Commissioners for Foreign Missions (ABCFM)* tarafından *Mountain Nestorian (Dağ Nasturileri)* olarak adlandırılan Nasturilerin bulunduğunu belirtir.³⁰

²⁷ Molitor, *a.g.e.*, s. 27; Foggo, *a.g.e.*, s. 10.

²⁸ Gaunt, *a.g.e.*, s. 34.

²⁹ Foggo, *a.g.e.*, s. 21.

³⁰ Hans Lukas Kieser, *Iskalanmış Barış Doğu Vilayetleri'nde Misyonerlik, Etnik Kimlik ve Devlet 1839–1938*, (Çev: Atilla Dirim), İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 63.

Foggo, *Köleler* olarak adlandırılan Nasturilerin, Osmanlı yönetiminin kontrolüne tamamen bağlı olduğunu; *Özgür Dağlılar* olarak adlandırılanların ise, yaşadıkları bölgenin çok dağlık ve sarp geçitlere sahip olmasının kontrol mekanizmalarını engellemesinden dolayı daha bağımsız yaşadıklarını belirtmiştir. Bu bağımsız yaşam tarzı, *Dağlı* Nasturilerin yaşadıkları bölgedeki coğrafi koşullarla doğrudan ilişkilidir. Özgür Dağlı Nasturiler olarak adlandırılan aşiretlerin kendi içinde tanıdıkları tek yetkili ise, Patrik Mar Şamun³¹ adı verilen dini yetkili olmuştur.³² *Dağlı Nasturiler* izole yapılarından dolayı kısmen bağımsız aşiretler şeklinde örgütlenmişlerdir.³³ Dağlı Nasturiler çalışmamızın temelini oluşturmaktadır. Coğrafi açıdan devlet kontrolünden uzak olan bir bölgede yaşamalarından dolayı; hem bölgedeki üst yönetim olan devlet hem de bölgedeki yerel yöneticiler ile sorun yaşayan Nasturi aşiretleri Dağlı Nasturilerdir. Dağlı Nasturilere karşı Osmanlı yönetimi, baskıcı bir sistem ve kontrol faaliyetleri oluşturmamıştır.

Nasturi halkı, Hakkari ve Van bölgesinde iki şekilde yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Kürt aşiretleri şeklinde örgütlenenlerin yanında; kendi iç örgütlenmelerini sağlamış Nasturilerdir. Bruinessen'in kendi aşiret biçimi oluşturan Nasturileri, *Özgür Dağlılar ve Dağlı Nasturiler* olarak belirtmiştir. Bu aşiretler, özerk ve savaşçı olarak diğer Nasturi aşiretlerinden ayrı bir kimlik içinde olmuşlardır.³⁴ Foggo, bu halkın Osmanlı yönetimi komutası altında askerlik yaptığını ve gümrük vergisinden muaf tutuldukları

³¹ Kaynakların birçoğunda Patrik Mar Şamun olarak geçen adlandırma, bazı kaynaklarda ise; Mar Şimon ve Mar Şemun olarak geçmektedir. Osmanlı arşiv belgelerinde de Mar Şamun olarak geçmesinden dolayı çalışmamızda bu ad ile yer alacaktır. 19. yüzyıldan I. Dünya Savaşı'na kadar Nasturileri yöneten patrikler, Mar Şamun Nonah (1785-1825), Mar Şamun Abraham (1825-1861), Mar Şamun Roul (1861-1903) ve Mar Şamun Benyamin (1903-1917)'dir. Cabir Doğan, *Cizre ve Bohtan Emiri Bedirhan Bey (1802-1869)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyonkarahisar, 2010, s. 27.

³² Foggo, *a.g.e.*, s. 22.

³³ Kieser, *a.g.e.*, s. 135.

³⁴ Bruinessen, *a.g.e.*, s. 221.

bilgisini aktarmaktadır.³⁵ Bu durum, Nasturi aşiretlerinin Osmanlı yönetimi tarafından hâkimiyet altında, baskı ve kontrol altında tutulması gereken unsur olmadığı sonucunu çıkartmamızı sağlamıştır. Gaunt ise, Dağlı Nasturileri *toprak ağalarının serfleri* olarak tanımlamaktadır.³⁶ Nasturilerin Kürt ordularının içinde de yer aldığı görülmektedir. Örneğin; 1838 yılında Reşit Paşa'nın Bedirhan'a karşı yaptığı saldırıda, Bedirhan'a destek vermek için toplanan Han Mahmud'un ordusunda çok sayıda Nasturi bulunmaktadır.³⁷

Nasturilerin çoğunluğunun Osmanlı Devleti içerisinde yaşamasından dolayı, Nasturi Patrikliği de bu devlet sınırları içerisinde bulunmaktaydı. Patriklik, Bağdat'tan Musul'a oradan da 1779'da Nasturiler için daha güvenli bir yer olan İran sınırındaki Hakkâri'ye taşınmıştır.³⁸ Nasturi gruplarının patrikhane merkezi bugünkü Hakkâri bölgesinde bulunan Koçanis; piskoposları ise Cilo, Gevar, Şemdinli yerleşim merkezlerinde bulunuyordu.³⁹ Nasturilerin dini lideri, Mar Şamun unvanını taşımaktadır. Bu adlandırma çok eski bir geleneğin ürünüdür ve bütün Nasturi patrikleri tarafından kullanılan bir simgesel unvan olmuştur. Nastruri gelenek ve göreneklerine göre patrik, etyemez ve asla evlenmezdi. Patriğin evlenmemesinden dolayı, patriklik geleneğinin devamı amcadan yeğene geçme anlayışına sahip olmuştur. Bazı dönemlerde bu geleneğin bozulduğu görülse de, genelde bu anlayış ile patrik seçimi gerçekleştirilmiş ve metropolit tarafından onaylanarak göreve gelmiştir.⁴⁰

³⁵ Foggo, *a.g.e.*, s. 29.

³⁶ Gaunt, *a.g.e.*, s. 36.

³⁷ Bruinessen, *a.g.e.*, s. 275.

³⁸ Austen Henry Layard, *Ninova ve Kalıntıları Kürdistan'ın Keldani Hıristiyanları, Yezidiler Ya da Şeytana Tapanların Ülkesine Bir Gezi, Eski Asur'un Töre ve Sanatlarının Araştırılması*, (Çev: Zafer Avşar), Avesta Yayınları, İstanbul, 2000, s. 183.

³⁹ Foggo, *a.g.e.*, s. 21.

⁴⁰ Seyfeli "a.g.m.", s. 82.

Diğer bir kaynak da ise, Osmanlı sultanının Koçanis⁴¹ bölgesinde ikamet eden Nasturi patriğini “bu köyün lordu” veya en azından *Dağlı Nasturilerin* vergi konusunda yükümlü lideri olarak tanımladığı görülmektedir.⁴² Nasturi patriği, Osmanlı tarafından resmen tanınmış ve vergisini verdiği sürece hukuksal olarak bağımsız görülmüştür. Bunun yanında Nasturi Patriği Mar Şamun devletten belirli düzende maaş da almıştır.⁴³

I. 3. 2. Osmanlı’da Nasturi Nüfusu

XIX. yüzyıl boyunca Nasturi nüfusunun ne kadar olduğu konusunda kaynaklarda ve belgelerde kesin bir rakam ve tespit yoktur. Bunun nedenleri arasında Nasturilerin yaşamış olduğu bölgelerin coğrafi olarak oldukça parçalanmış ve dağınık olması, devletin nüfus tespitine yönelik olumsuz tavırları ile Nasturi Patriği’nin dışarıdan gelen misyonerlere ve bölgedeki Avrupalı konsoloslara halkının nüfusunu olduğundan fazla abartarak vermesi gösterilmektedir.⁴⁴

Osmanlı imparatorluğu’nun sistemli bir nüfus sayımının XIX. Yüzyıla kadar olmaması, bölgede yaşayan Nasturi aşiretlerinin nüfusunun tam anlamıyla bilinmesini engellemiştir. Bu nedenle, Nasturi aşiretlerinin nüfusları hakkındaki kesin bir bilgi yoktur.⁴⁵ Hatip Yıldız, 9 Eylül 1843 tarihli arz tezkeresinde sadece Tiyari bölgesinde 30.000 eli silah tutabilecek nüfusun olduğundan bahsedildiğini belirtmektedir. 2 Kasım

⁴¹ *Doğu Süryanilerinin Osmanlı yönetimindeki merkezidir. İran ile Irak sınırı arasında ve Hakkâri yakınlarında bulunan bölgedir.*

⁴² Seyfeli “a.g.m.”, s. 83–84.

⁴³ BOA, A. MKT. UM. 79/59; BOA, ŞD. 2442/22; Gaunt, *a.g.e.*, s. 40; Foggo, *a.g.e.*, s. 28.

⁴⁴ Selahattin Satılmış, “XIX. Yüzyılda Hakkari’de Hristiyan Bir Cemaat: Nasturiler (İdari, İktisadi ve Sosyal Durumları)” [Bağlantıda] www.sosbil.aku.edu.tr/dergi/VIII2/satilmis.pdf, s. 105.

⁴⁵ Foggo, *a.g.e.*, s. 21.

1843 tarihli bir belgede ise Tiyari aşiretinin nüfusunun 50.000 olduğu belirtilmektedir.⁴⁶ Yapılan diğer bir çalışmada ise, Osmanlı arşiv belgelerine göre Hakkâri Sancağı'nı da kapsayan Van Vilayeti'ndeki Nasturi nüfusu, 1895 yılı itibariyle 70.000–80.000 arasında, 1907 tarihinde ise 80.000 civarında olduğu belirtilmiştir.⁴⁷ Bruinessen, 1870'lerdeki Hakkâri bölgesinin nüfus şekillenmesini şu şekilde anlatmaktadır: Kürtler 165.000, Asurlular (Nasturiler) 97.000 ve aşiret halinde yaşayan Nasturiler ise 52.000 civarındadır.⁴⁸ 1880 yılına ait arşiv belgesinde Asurlu Hıristiyanların sayısının 100.000 nüfusa yakın olduğu belirtilmektedir.⁴⁹

I. 4. Osmanlı Millet Sistemi İçinde Nasturiler

Osmanlı içinde yer alan gayrimüslimler yönetim ve haklar bakımından “Millet Sistemi” adı verilen sistem içerisinde tanımlanmışlardır.⁵⁰ Geleneksel dönemde Millet Sistemi; imparatorluk içinde yaşayan gayrimüslimler ile Müslümanlar arasında bir ayırıştırma, imparatorluk içerisinde yaşayan insanların kimliklerinin cemaat bazında bilinmesi pratik yararını sağlama, gayrimüslimlerin ekonomik, siyasi, toplumsal yapıya entegre olmalarını sağlama amacını taşımaktadır.⁵¹

Sultan II. Mehmet'in 1461 yılında Bursa'daki Ermeni patriği Havakin'i İstanbul'a getirerek “Ermeni Patrikliği” unvanını vermesiyle İstanbul, Türkiye

⁴⁶ Hatip Yıldız, “Bedirhan Bey ve Nasturiler”, *Süryaniler ve Süryanilik I*, (Yay Haz: Mehmet Taşkın vd), Orient Yayınları, Ankara, 2005, s. 165.

⁴⁷ Satılmış, “a.g.m”, s. 105; Kieser, *a.g.e.*, s. 138.

⁴⁸ Bruinessen, *a.g.e.*, s. 221.

⁴⁹ BOA, DH. MKT, 1588/85.

⁵⁰ Ali Güler, *XX. Yüzyıl Başlarının Askeri ve Stratejik Dengeler İçinde Türkiye’de Gayri Müslimler*, Genel Kurmay Basım Evi, Ankara, 1996. s. 9.

⁵¹ Günay Göksu Özdoğan vd., *Türkiye’de Ermeniler Cemaat-Birey-Yurttaş*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 113; Güler, *a.g.e.*, s. 10.

Ermenilerinin merkezi haline gelmiştir. Ermeni Milleti içerisinde, Musevi ve Ortodokslar'ın dışında kalan bütün Hıristiyanlar tanımlanmış ve Ermeni Patriği Ermeni Milleti dışında Süryani, Kildani, Çingenelerin idari ve hukuki yetkilisi olmuştur.⁵² Birbirinden her yönden farklı olan dini ve etnik kökenli; *Ermeni, Keldani, Süryani, Nasturi, Marunî, Melkitler* tanımlanma açısından da birbirlerinden ayrılmışlardır. Ermeni, Maruni, Nasturiler Doğu Kilisesi tören ve ayinlerine; Melkit ve Süryaniler ise Batı Kilisesi ayin ve kurallarına uymaktadırlar. Katolik inanca sahip olan bu halklar, geleneksel Osmanlı sistemi çerçevesinde *Ermeni Milleti* içinde tanımlanmış ve devlet tarafından muhatap alınmışlardır.⁵³ Millet sistemi mantığı içinde düşündüğümüzde, Ermeni Milleti içinde tanımlanan Nasturiler resmi millet statüsünde olmamıştır. Nasturi gruplarının temsil hakkı ile ilgili diğer bir görüş ise; Nasturilerin Yakubi Süryani Kilisesi aracılığıyla Ermeni Milleti içinde temsil edildiği görüşüdür.⁵⁴ Nasturiler, Osmanlı idari sisteminde iki ana kiliseden birisi olan Ermeni Kilisesi'ne bağlanmışlardır.⁵⁵ Bunun en büyük nedeni devletin Ortodokslar ve Katolikler dışında kalan Monofizit Hıristiyanların, Bogomillerin ve Nasturiler gibi toplulukların İstanbul'da kendilerini temsil edecek bir kiliseye sahip olmamasıdır.⁵⁶ Bu nedenle adı geçen kiliseler devletle olan ilişkilerini Ermeni Kilisesi vasıtasıyla yürütmüşlerdir. Bu idari yönetim biçiminden dolayı Osmanlı Devleti patrikle olan yazışmalarda onu Nasturi Patriği olarak değil de halkından sorumlu kişi olarak *Murahhasa* veya *Marhasa* ile *Reis-i Ruhani* olarak tanımlamıştır.⁵⁷

⁵² Güler, *a.g.e.*, s. 14; Engelhardt, *Tanzimat ve Türkiye*, (Çev. Ali Reşat), Kaknüs Yayınları, İstanbul, 1999, s. 60.

⁵³ Engelhardt, *a.g.e.*, s. 60.

⁵⁴ Gaunt, *a.g.e.*, s. 40; Foggo, *a.g.e.*, s. 28.

⁵⁵ Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devleti'nde Gayri Müslim Tebaanın Yönetimi*, Risale Yayınları, İstanbul, 1996, s. 34-35.

⁵⁶ İbrahim Özçoşar, *19. Yüzyılda Mardin Süryanileri*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Erciyes, 2006, s. 43.

⁵⁷ Doğan, *a.g.t.*, s. 15; Murat Bebiroğlu, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Nizamnameleri*, Akademi Matbaası, İstanbul, 2008, s. 12.

Millet sisteminin uygulandığı dönem geleneksel dönem, Tanzimat ve sonrası ise *eşit statü* dönemidir. Bu eşitlik anlayışı sadece Tanzimat düzenlemelerinin açıklayıcısı olamaz. Tanzimat düzenlemeleri; merkezileşme ve modernleşme anlayışlarının da bir ürünü olmuştur.⁵⁸ Millet Sistemi XIX. yüzyıla kadar, bir dine bağlı grupları ifade eden bir sistem olurken, bu yüzyıl ile birlikte, Millet Sistemi milliyetçilik fikirlerinin imparatorluk içinde yaygınlık ve uygulama alanı kazanmasıyla “etnik” temelli bir biçime bürünmüştür. Bu “etnik” anlam, imparatorluk içindeki cemaatlerin kendilerini millet olarak tanımlamaları sonucunu doğurmuştur.⁵⁹

Modernleşmenin etkisiyle, geleneksel kimlik anlayışının yerini yeni kimlik tanımlamaları almıştır. XIX. yüzyıla gelindiğinde ise, küçük küçük milletler ortaya çıkmaya başlamıştır. Bunları, *Ermeni Katolik Milleti (1830)*, *Keldani Milleti (1844)*, *Süryani Katolikler (1845)*, *Protestan Milleti (1850)*, *Süryani Ortodokslar (1882)* olarak örneklendirebiliriz.⁶⁰ Benjamin Braude, XIX. yüzyılda Tanzimat’tan sonra *Melkitler*, *Kiptiler* gibi milletlerin *resmi millet statüsü* kazanmalarına rağmen Nasturilerin⁶¹ *resmi millet statüsü* kazanmadıklarını belirtmektedir.⁶²

Millet Sistemi geleneksel dönem Osmanlı sisteminde geçerli bir sınıflandırma aracıdır. Ermeni Milleti içinde tanımlanan Nasturiler, modernleşme ve üzerlerindeki misyonerlik faaliyetlerinin etkisiyle *aidiyet* fikirleriyle tanışmışlardır. Asur veya Arami soyundan geldikleri gibi tezlerin, Nasturileri etkilemesiyle *kimlik bilincinin* Nasturiler

⁵⁸ Güler, *a.g.e.*, s. 27.

⁵⁹ Güler, *a.g.e.*, s. 10.

⁶⁰ Özdoğan vd., *a.g.e.*, s.113; Gaunt, *a.g.e.*, s. 41.

⁶¹ Braude, *Nasturi adlandırmasını Nestoryan olarak kullanmıştır. Nasturiler; Nestoryan, Nesturi, Nasturi, Nusrani gibi adlandırmalarla tanımlanabilmişlerdir. Fakat genel kullanım ise, Nasturi adlandırmasıdır.*

⁶² Benjamin Braude, “Millet Sisteminin İlginç Tarihi”, *Osmanlıdan Günümüze Ermeni Sorunu*, (Ed: Hasan Celal Güzel), YTY., Ankara, 2000, s. 253.

üzerinde geliştiği görölmektedir. Yani, modern dönemde Millet Sistemi içinde tanımlanıp tanımlanmamaları Nasturiler açısından, büyük bir sorun teşkil etmemiştir.

II. BÖLÜM: XVI. YÜZYILDAN XIX. YÜZYILA KADAR NASTURİLERİN YAŞADIĞI BÖLGENİN SİYASİ VE SOSYO EKONOMİK DURUMU

Yavuz Sultan Selim'in 1514 yılındaki Çaldıran Zaferi, Anadolu tarihi açısından büyük öneme sahiptir. Bu zafer sonucunda Kürtlerin ve Nasturilerin bir arada yaşadığı bölge ele geçirilmiş ve bölgede ilk defa Osmanlı hâkimiyeti kurulmuştur.⁶³ Nasturilerin ve Kürtlerin bir arada yaşadığı bölge, Yavuz Sultan Selim'in hâkimiyetinden sonra Kürdistan olarak adlandırılmıştır.⁶⁴

II. 1. Osmanlı'nın Bölgedeki Hâkimiyet Politikaları

Osmanlı Devleti, Doğu ve Güneydoğu'da bir yönetim sistemi kurmak için "birleştir ve yönet" politikasını gütmüştür. Osmanlı bölgeyi ele geçirdikten sonra geleneksel-yerel yöneticilerin iktidarını korumuştur. Bunun yanında bu iktidarın babadan oğla geçmesini tanımış ve desteklemiştir.⁶⁵ Kendi yasaları içinde özgür yaşama gelenekleri olan devlet veya toplulukları hâkimiyet altına almak için üç yol vardır: Birinci yol, onları yıkmak; ikinci yol, bizzat o ülkeye yerleşmek; üçüncü yol ise, işgal edilen yeri kendi özellikleriyle aynen bırakmaktır. Üçüncü durumda, elde edilen yerin haraca bağlanması ve kendine bağlı yöneticilerin buraya yerleştirilmesi gerekmektedir.⁶⁶ Osmanlı ele geçirdiği bu bölgede yerel gücü elinde bulunan Kürt beyliklerini kendi safına çekme yolunu seçmiş

⁶³ Halil İncalcık, *Devlet-i Aliyye Osmanlı Üzerine Araştırmalar-I*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, s. 139.

⁶⁴ İncalcık, *Devlet-i Aliyye*, s. 151.

⁶⁵ Hakan Özoğlu, *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği*, (Çev: Nilay Özok Gündoğan ve Azat Zana Gündoğan), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2005, s.71.

⁶⁶ Niccola Machiavelli, *Prens*, (Çev: Rekin Teksoy), Oğlak Yayıncılık, İstanbul, 1999, s. 21.

ve geleneksel yönetim şekillenmesine dokunmamıştır.⁶⁷ Osmanlı'nın Doğu ve Güneydoğu bölgesindeki hâkimiyet politikası üçüncü durum ile tamamen uyuşan bir sistemdir. “Osmanlı Doğu ve Güneydoğu bölgesindeki yerli ailelerden fayda sağladığı sürece, bu ailelerin bölgede tasarrufta bulunmalarına karışmamış; ama onların tek hakim olmasına da izin vermemiştir.”⁶⁸

Yavuz Sultan Selim tarafından hâkimiyet altına alınmaya başlayan bölgedeki Osmanlı egemenlik süreci, *İdrisi Bitlisi* tarafından yürütülmüştür. Yürütülen bu politika içerisinde, siyasal anlamda birbirinden bağımsız aşiretlere, buldukları düzen içerisinde kalabilme teminatı verilmiş ve aşiretlerin özgün yapısına dokunulmamıştır.⁶⁹ İdrisi Bitlisi'nin yürütmüş olduğu aşağıda ayrıntılı olarak ele aldığımız bu politika bölge aşiretlerinin bir araya getirilmesi amacını taşımaktadır. Bu amaç doğrultusunda, padişahın tam yetki alan İdrisi Bitlisi, padişah ile Kürt beylikleri arasında yapıcı bir rol üstlenmiştir.⁷⁰ İdrisi Bitlisi'nin yürütmüş olduğu politikanın içerisinde, Osmanlı yönetimi tarafından Kürt beyliklerinin özerkliliğinin korunacağı, eskiden beri sürmekte olan yönetimin devam edeceği, bunun teminatının da padişah olacağı yer almıştır. Bu unsurlar da Osmanlı'nın Doğu bölgesindeki hâkimiyet anlayışını tam anlamıyla yansıtmıştır.

XVI. yüzyılda Yavuz Sultan Selim'in Doğu bölgesinde yapmış olduğu fetihler sonrasında ele geçen bölgelerde, emirliklerin kurulması yolu ile hâkimiyet altına alma politikası izlenmiştir. Bu emirlikler Osmanlı yönetiminden bağımsız olmakla beraber,

⁶⁷ Yalçın ve Heckmann, *a.g.e.*, s. 62.

⁶⁸ Fernand Grenard, *Asya'nın Yükseliş ve Düşüşü*, (Çev: Orhan Yüksel), MEB, İstanbul, 1992, s. 111.

⁶⁹ Hasan Yıldız, *XX. Yüzyıl Başlarında Kürt Siyaseti ve Modernizm*, Nuşen Yayınları, İstanbul, 1996, s. 14.

⁷⁰ Hasan Yıldız, *Aşiretten Ulusallığa Doğru Kürtler Politik Felsefe Açısından Kürt Toplumunun Bir Kritiği*, Fırat-Dicle Yayınları, İstanbul, 1991, s.33; Mehmet Emin Zeki, *Kürdistan Tarihi*, Beybûn Yayınları, Ankara, 1992, s. 83.

kendi hâkimiyeti altında yaşayan halkların birliğinden de sorumlu tutulmuşlardır. Nasturi ve Kürt aşiretlerinin beraber yaşadığı coğrafyada Kürt Miri ve Nasturi Patriği düzenleyici rol üstlenmişlerdir.⁷¹ Her beylik ile Osmanlı yönetimi arasındaki ilişkinin temel noktası, güce göre belirlenen vergi ve asker konusu olmuştur.⁷² Geleneksel dönem Osmanlı yönetim sisteminde Doğu ve Güneydoğu bölgesinde idari yapı şu şekilde şekillenmiştir: Kürt beyliklerinin etkinliğinin yoğun olduğu bir yönetim sistemi ve bu yönetim sistemi içinde merkezi devletin etkinlik alanları.⁷³

II. 2. Geleneksel Osmanlı İdare Sistemi

Osmanlı idaresi hakim olduğu bölgelerde etnik, sosyal, coğrafi yapılaraya göre değişiklik gösteren idari yapılanmaları uygulamıştır.⁷⁴ Genel anlamda ülke, Beylerbeyilik (eyalet, vilayet), sancak (liva), kaza, nahiyeye, köy (karye), mezraa gibi idari bölünmelerden oluşmakta ve bu idari bölünmeler zaman içinde de değişikliğe uğrayabilmektedir.⁷⁵ Eyalet yönetimi Beylerbeyi, sancak yönetimi ise Sancakbeyi adı verilen yöneticiye bırakılmıştır.⁷⁶ Bu durum, Tanzimat öncesi dönemde hakim olan tabloyu yansıtmaktadır. 1836 yılında valilik unvanı *müşir* olarak değiştirilmiştir. Askeri amaçlı yeni vilayetler oluşturulmuş ve buralara *müşir* adı verilen yöneticiler atanmıştır. Çadircı, çeşitli nedenlerden dolayı aşiret reisi, ayan, voyvoda olan kişilerin müşir olarak yönetici olduklarını ve kendi çıkarları doğrultusunda yönetimlerini devam ettirdiklerini belirtmektedir. Cizre’de iktidarı elinde

⁷¹ Doğan, *a.g.t.*, s. 10.

⁷² Gaunt, *a.g.e.*, s. 62.

⁷³ Ziya Gökalp, *Kürt Aşiretleri Hakkında Sosyolojik Tetkikler*, Toker Yayınları, İstanbul, 1999, s. 61.

⁷⁴ Doğan, *a.g.t.*, s. 3.

⁷⁵ Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1988, s. 21.

⁷⁶ Çadircı, *a.g.e.*, s. 10.

bulunduran ve Nasturi olaylarındaki çatışma gruplarının en önemlisi olan Bedirhan Bey de böyle bir ortamda müşir unvanını almıştır.⁷⁷

II. 2. 1. Bölgedeki İdari Şekillenme

Yavuz Sultan Selim'in Doğu bölgesindeki hâkimiyetinden sonra, 1514 ve 1517 yılları arasında Osmanlı'ya yeni katılan topraklar, üç yeni eyalete bölünmüştür. Bu üç eyalet; *Diyarbakır*, *Rakka* ve *Musul* eyaletleridir. Bu eyaletlerden ilk olarak, Diyarbakır'da idari örgütlenme yapılmıştır.⁷⁸ Bu idari şekillenmeden sonra; Doğu ve Güneydoğu bölgesinde, Klasik Osmanlı Sancakları (Tımarlı Eyaletler/Sancaklar), Yurtluk-Ocaklık ve Hükümet Sancakları ortaya çıkmıştır.⁷⁹

Klasik Osmanlı Sancakları (Tımarlı Sancaklar), imparatorluğun geneline yayılmış bir yönetim modeli olmuştur. Bu yönetim modelinde, tımar sistemi içerisinde sipahi toprak tasarrufu yapar ve sefer sırasında bağlı olduğu *Diyarbakır Eyaletine* asker gönderirdi. Harput, Mardin, Amid, Ergani, Akçakale, Siverek, Siirt ve Nusaybin Sancakları klasik tipteki tımarlı sancaklardır.⁸⁰ *Yurtluk-Ocaklık sisteminde*; Klasik Osmanlı Sancaklarından farklı olarak yönetim bir ailenin elinde bulunmaktadır. Sancakbeyi olan yönetici aile, topraklarında tımar ve zeamet bulundurabilmektedir. Bu tip yönetim şekillenmesinde, egemenliğin devamı aile içinde olmaktadır.⁸¹

⁷⁷ Çadırcı, *a.g.e.*, s. 22.

⁷⁸ İbrahim Yılmazçelik, "Diyarbakır Eyaletinin Yeniden Teşkilatlandırılması", *Osmanlı Cilt: VI*, YTY, Ankara, 1999, s. 223.

⁷⁹ Doğan, *a.g.t.*, s. 4.

⁸⁰ Mehmet Ali Ünal, "Diyarbakır'de Osmanlı Hâkimiyetinin ve Diyarbakır Beyliği'nin Kurulması", *I. Uluslararası Oğuzlar'dan Osmanlı'ya Diyarbakır Sempozyumu Bildirileri*, 20-22 Mayıs, Diyarbakır, 2004, s. 571.

⁸¹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi Cilt: IV*, TTK. Yayınları, Ankara, 1995, s. 579-582; Zeki, *a.g.e.*, s. 83.

Hükümet Sancakları ise, Yurtluk-Ocaklık sistemine benzer şekilde aile içinde devamlılığı sağlayan biraz daha farklı bir yönetim modelidir. Bu yönetim modelinde, yönetici sınıf tımar ve zeamet sahibi değildir.⁸² Hükümet Sancaklarının yurtluk-ocaklıklardan ve tımandan en büyük farkı bu sancaklarda tahrir yapılmamasıdır.⁸³ Bunun yanında hükümet sancağını idare eden ve sancakbeyi konumunda olan kişi, her yıl devlete belirli bir vergi vermek, sefer sıralarında orduya kendine bağlı askerleri ile katılmak zorundadır. Bu sancaklarda da kadı kaza merkezlerinde adli olarak tek söz sahibidir. Bütün bunlara ek olarak bu sancaklarda merkez ordusunun bir garnizon askeri bulunmaktaydı. Osmanlı Devleti siyasi şartlara göre, gerektiğinde değişikliğe gidebilmekteydi. Sancaklardaki bu değişimlerin, tahrir zamanlarında ve İran ile meydana gelen savaşlar esnasında daha yoğun olduğu gözlemlenmiştir.⁸⁴

Diyarbakır Eyaleti'ndeki idari örgütlenmeyi kurmakla Osmanlı devlet adamlarından İdrisi Bitlisi görevlendirilmiştir. İdrisi Bitlisi, Diyarbakır Eyaletini 19 sancağa bölmüştür ve bu sancaklardan 11 tanesini merkezi yönetimin denetimine bırakmıştır. Geri kalan 8 tane sancağı ise, Kürt beylerinin yönetimine vermiş ve Osmanlı'ya bağlı özerk yerler olmasını sağlamıştır.⁸⁵ Bitlisi, bölgedeki eski yönetici aileleri önemli görevlere getirmiştir. Önemli görevleri elde eden aileler ise, politik ve toplumsal güçlerini yeniden tesis etmişler ve güçlendirmişlerdir. Bitlisi'nin Doğu vilayetleri için uygulandığı bir başka idari yöntem ise, coğrafi açıdan ulaşılması güç

⁸² Bruinessen, *a.g.e.*, s. 191–192; Nejat Göyünç, “Osmanlı Devleti'nde Taşra Teşkilâtı (Tanzimat'a Kadar)”, *Osmanlı, Cilt: VI*, YTY, Ankara, 1999, s. 85; Mehmet Ali Ünal, “Diyarbakır'da Osmanlı Hâkimiyetinin ve Diyarbakır Beyliği'nin Kurulması”, s. 82.

⁸³ Göyünç, “a.g.m.”, s. 85.

⁸⁴ Mehmet Ali Ünal, “Osmanlı Devleti'nde Merkezi Otorite ve Taşra Teşkilatı”, *Osmanlı VI*, YTY, Ankara, 1999, s. 117–118.

⁸⁵ Zeynep Çamsoy, *Milli Mücadele Döneminde Kürdistan Teali Cemiyeti (1918–1927)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2007, s. 8; Zeki, *a.g.e.*, s. 85; Göyünç, “a.g.m.”, s. 86; Daha fazla bilgi için bkz. Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s. 22.

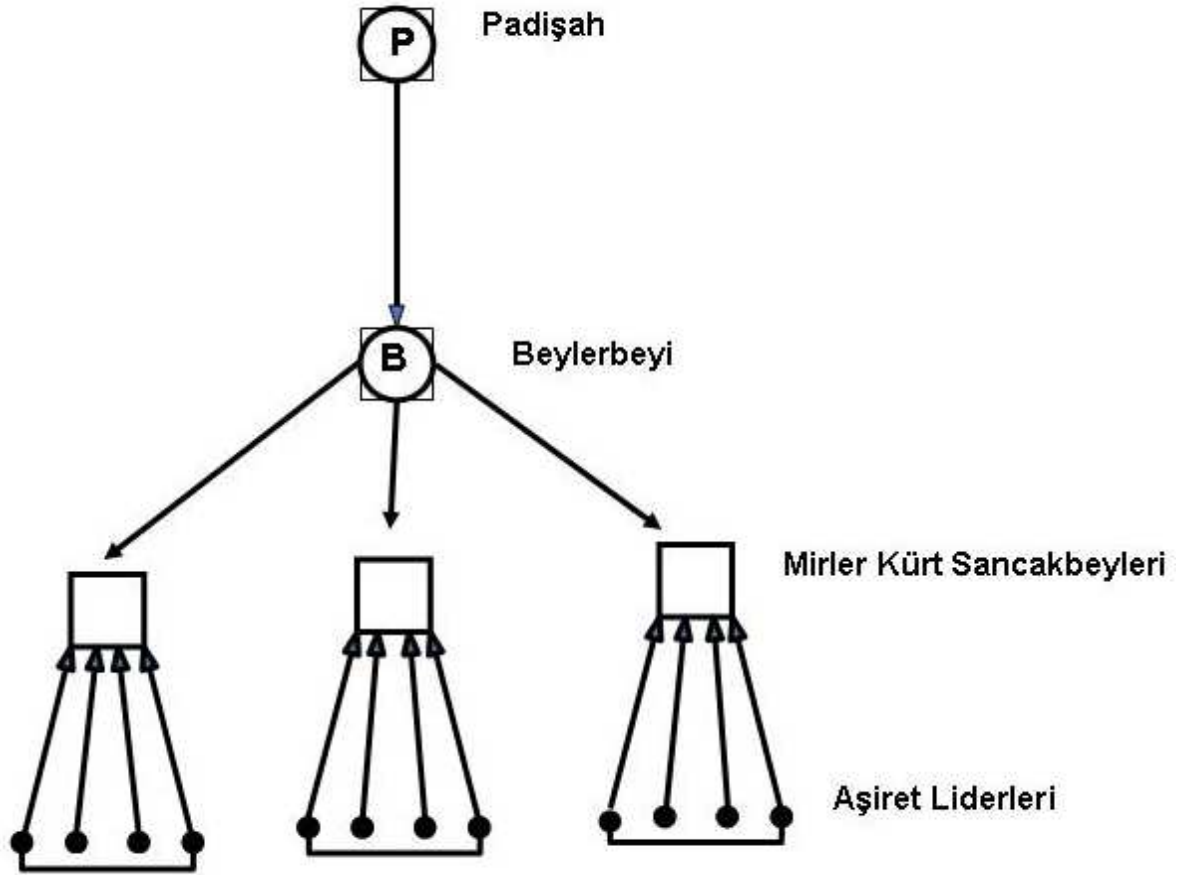
yerlerdeki aşiretlere veya ailelere karışılmaması ve özerk bırakılması olmuştur.⁸⁶ Bu özerk bölgelerde yönetici seçimine devlet doğrudan karışmamıştır; ama seçilen yöneticiye, devlet tarafından gönderilen bir belge ile resmen atandığı bildirilmiştir. Özerk bölgelerde yönetici miras yoluyla belirlenmiş ve askerlik, vergi vermek gibi zorunluluklarından muaf tutulmuştur.⁸⁷ Bruinessen, İdrisi'nin atadığı mirlerin dört yüz yıllık krallık benzeri bir yönetim uygulayan ailelere mensup olduğunu belirtmiştir.⁸⁸ Evliya Çelebi'nin seyahatnamesinde belirttiği bölgedeki Osmanlı sancakları ve hükümetleri şu şekildedir: Kürt hükümetleri; *Cezire, Eğil, Genç, Palu, Hazzo (Hazro)*, Yurtluk Ocaklık Sancakları; *Sağman, Kulp, Mihrani, Tercil, Atak, Pertek, Çapakçur, Çermik*, Osmanlı Sancakları; *Harput, Argani (Ergani), Siverek, Nisibin (Nusaybin), Hasankeyf, Çemişgezek, Si'ird (Siirt), Mifarkin (Mayferakin), Akçakale, Habur, Sincar* sancaklarıdır. Diyarbakır Eyaletinde beş adet hükümet bulunmaktadır. Bu hükümetlerden Hükümet-i Cezire ve Hükümet-i Eğil, Hazzo en büyükleridir.⁸⁹

⁸⁶ Yalçın ve Heckmann, *a.g.e.*, s. 138.

⁸⁷ Nejat Göyünç, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, TTK. Yayınları, Ankara, 1991, s. 18; Bruinessen, *a.g.e.*, s. 239.

⁸⁸ Bruinessen, *a.g.e.*, s. 177.

⁸⁹ *Evliya Çelebi seyahatnamesinin dördüncü cildinde Diyarbakır Eyaletindeki idari durumu şu şekilde anlatmaktadır: Eyalet 19 sancaktan oluşmaktadır ve 5 hükümettir. Bu sancakların on ikisi Osmanlı malı olup, tımar ve zeamete sahiptir ve diğer Osmanlı şehirleri gibi yönetilir. Sancaklardan sekiz tanesi Kürt beylerine verilmiştir., Bu yerler fetih sırasında Bıyıklı Mehmet Paşa aracılığıyla hatt-ı şeriflerle Kürt beylerine yurtluk ve ocaklık olarak verilmişlerdir. Bu beylerden birisi ölürse yerine oğulları veya akrabaları geçmektedir. Ama hükümet diye yazılı sancaklar içinde tımar ve zeamet yoktur. Beyleri kim ise mülk sahibi olarak da hüküm sürer. Evlere, arazi ve ürünlere bunlar sahiptir. Bunlar kendilerine bildirilen görevi yerine getirmezlerse, sancakları oğluna veya akrabasına verilmektedir. Evliya Çelebi, Seyahatname, IV. Kitap, YKY, İstanbul, 2001, s. 22-23.*

TABLO 1: Osmanlı egemenliği altında XIX. yüzyıl öncesinde bölgedeki idari yapı⁹⁰

Görüldüğü gibi, XIX. yüzyıl öncesindeki idari şekillenmesinde aşiret liderleri Kürt Beylerinin ve Kürt beyleri de Beylerbeyinin hakimiyeti altındadırlar. Fakat bu idari şekillenmede, doğrudan padişaha bağlı Kürt beyleri bulunmamaktadır. Genel anlamda, Kürt beyliklerinin üst yönetime karşı sorumlu oldukları bir dizi görevleri bulunmaktadır. Osmanlı'nın hem İran tehlikesine karşı, hem de sınır güvenliğini sağlamak amacıyla bir arada tutma politikasının sonuçları, özerk bir yönetim anlayışının oluşmasını doğurmuştur.⁹¹ Kürt Beyleri'nin, merkezi hükümete karşı vergi ve asker konusunda

⁹⁰ Özoğlu, *a.g.e.*, s.71.

⁹¹ Mehmet Ali Ünal, "Osmanlı Devleti'nde Merkezi Otorite ve Taşra Teşkilatı", s. 183.

yükümlülükleri bulunmaktadır. Bey veya Mir, bölgesinin yıllık gelirinden bir bölümünü hazineye göndermek ve seferlerde askerleriyle beylerbeyine katılmak zorundadır.⁹²

Bölgedeki mirlerin güçlü bir otoritesi ve tebaası tarafından mirlere duyulan; sorgulanmayan, sualsiz bir itaatleri vardır. Bölge güçleri, yani beylikler ve emirliklerin kendi aralarında veya devlet ile zaman zaman çatışma içine girmiştir. Bruinessen tarafından aktarılan şu örnek mirlerin çatışma ve yardımlaşma olgusunu betimlemektedir:

“1832 yılında Soranlı Mir Kör Muhammed Paşa komşusu Bahdınan emirliğine saldırmış ve başkenti Amediye'nin yönetimini kardeşi Resul'e vermiştir. Badınan aşiretleri, işgalcilere karşı mirlerinin yanında fazla bir savunma gösterememişlerdir. Badınan Bey'i İsmail Paşa, beyliğini tekrar elde etmek için çalışsa da, ümitsiz bir biçimde Hakkâri ve Bohtan beyliklerinden de yardım istemiştir.”⁹³

Verilen örnek, bir beyliğin diğer bir beylik tarafından ele geçirilmesini ve güçlü olanın kazandığı bir yaşam olgusunun varlığını yansıtmaktadır. Bu durum, aşiretlerin kendi içlerinde hem yardımlaşma hem de çatışma içinde olduğunu bizlere göstermektedir.

Evliya Çelebi'nin XVII. yüzyılda Kürt emirliklerine dair beyanları, bunların özerkliklerini büyük ölçüde kaybettiklerine işaret etmektedir. Devlet, Kürt emirliklerinden hoşnutsuz olduğunda, siyasî ve askerî tedbirlerle müdahalede bulunuyor; bir yöneticinin yerine aynı aileden bir başkasını getiriyordu. Örneğin; 1655'te Bitlis Emiri Abdal Han, merkezî otoriteye karşı ayaklanmış; resmen bağlı olduğu Van Valisinin ciddi ihtarlarına aldırmış etmemiş; Van Valisi Melek Ahmet Paşa da, güçlü bir orduyla üzerine gelince de

⁹² Bruinessen, *a.g.e.*, s. 240.

⁹³ Bruinessen, *a.g.e.*, s. 122.

kaçmak zorunda kalmıştı. Abdal Han'ın mal varlığına el koyan vali, Bitlis halkının genel isteğine uyarak onun yerine oğullarından Ziyaeddin'i atamıştır.⁹⁴

Bölgesel özerk Kürt Beylikleri kendi aralarında ve kendi hakimiyet alanlarında yaşayan diğer haklar ile aynı amaca doğru ortak hareket etme duygusu oluşturabildikleri gibi, kendi aralarında ve diğer halklarla çatışma içine de girebilmiştir. Bu birliktelik beraberinde büyük bir güç kazanmayı da getirmiştir. Gittikçe daha da güçlenen aşiretler; ne kendilerine verilen özerkliklerini, ne de güçlerini kaybetmek istememelerinden dolayı, kendi geleceklerini yok eden ve çıkarlarını zedeleyen bütün unsurları yok etmek düşüncesini taşımışlardır. Çünkü özerkliklerini kaybetmeleri, yerel güçlerin yaşam alanlarının kalmaması anlamına gelmektedir. Nasturi ve Kürt çatışması da, bu mantığın çerçevesi içinde düşünülmesi gereken, yok etme ve kontrol altında tutma politikalarının ürünüdür.

II. 3. Nasturiler ve Hakkâri Mirliği

Hakkâri, Van Gölü'nün güney kıyı yakınlarından başlayarak günümüz Türkiye sınırları dışında kalan dağlık kısımları da içine alan engebeli bir yöreyi, Çölemerik ise bu yörenin merkez kazasını içine alan bölgeye verilen isimdir.⁹⁵ Evliya Çelebi, "Cülomerg" şeklinde yazdığı Hakkâri'nin "Van'ın kiblesinde Vastan Kal'ası ve Şatak Kal'ası aşarı Kal'a-i Cülomerg'de sakin ulu hânlık" olduğunu ve kırk yedi bin askere sahip olduğunu belirtmiştir.⁹⁶ Hakkâri Mirliği, araştırmamız açısından coğrafi temayı vermektedir. Bu temanın içindeki en önemli nokta ise; Hakkâri Mirliğinin, Nasturi aşiretlerinin de yaşam

⁹⁴ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s. 78.

⁹⁵ Doğan, *a.g.t.*, s. 38.

⁹⁶ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s. 117.

alanı olmasıdır. Bu mirlik iki gruba ayrılmaktadır. Sağ ve sol gruplar olarak adlandırılan bu sistem, geleneksel Osmanlı sisteminin bölgedeki yansımasını göstermektedir. Sağ ve sol grupların ortasında *Ertuşi*, Batısın'da *Piyaniş* aşiret birleşmeleri bulunmaktadır. Küçük aşiretler de bu iki ana sınıf içinde kendilerini tanımlayarak sınıflandırılmışlardır.⁹⁷ Hakkâri 1688 yılında Osmanlı mülki idare sistemine katılarak sancak statüsünü kazanmıştır.⁹⁸ Evliya Çelebi ise seyahatnamesinde, bu dönemdeki sancak statüsünü “*Hükümet benzeri bir idari yapıya sahip ve bağımsız bir hükümet görüntüsündedir*” diye anlatmıştır.⁹⁹

Nasturiler, değişen şartlara göre idarî açıdan bazen Erzurum ve bazen Van Eyaleti'ne bağlı olmakla beraber, bazen yaşadıkları yer olan Hakkari Eyalet konumuna gelebilmiştir. Hakkâri ve Bohtan¹⁰⁰ arasında yaşayan bu topluluk, patrikleri Mar Şamun nezaretinde Hakkâri Kürt emirliğinin himayesinde yaşıyorlardı.¹⁰¹ Mar Şamun unvanına sahip patrik, dağlık bölgeye geçerek bazen Koçanis'i (Konak), bazen de Çölemerik'i kendisine merkez olarak kullanmaktaydı.¹⁰² Osmanlı yönetimi tarafından da tanınmış bir lider olan Mar Şamun'a danışmanlık yapan melikler vardır. Bunlar her kabilenin reisleridir.¹⁰³ Mar Şamun'un, Hakkâri Emirine sefer sırasında asker göndermek yükümlülüğü de olmuştur. İç savaş ve Hakkâri Emirliği'nin miras mücadelesinde Mar Şamun'un kararı, kesinleştirici bir anlama sahiptir. Nasturi aşiretlerinin yoğun olarak

⁹⁷ Yalçın ve Heckmann, *a.g.e.*, s. 71.

⁹⁸ Nazmi Sevgen, “Kürtler”, *BTTD*, Sayı: 6, Mart 1968, s. 44; Bruinessen, *a.g.e.*, s. 189.

⁹⁹ Evliya Çelebi, *a.g.e.*, s. 133.

¹⁰⁰ *Cizre, Eruh ve Şırnak'ı içine alan idarî birimlerin bulunduğu alana, coğrafi olarak, Bohtan denmektedir. Bohtan, Dicle ırmağının kollarından birinin adı olup bir taraftan Dicle ile Bohtan Çayı, diğer taraftan Megara yakınlarında Dicle ırmağı ile birleşen Habur çayı arasında bulunan toprak parçasının da adıdır. Arşiv belgelerinde ve birçok kaynakta bu bölge ismi Bohtan olarak kullanılmıştır. Çalışmamızda da bu isim yer almıştır.* Doğan, *a.g.t.*, s. 22.

¹⁰¹ Celile Celil, *XIX. Yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Kürtler*, (Çev: Mehmet Demir), Özge Yayınları, Ankara, 1992. s. 136.

¹⁰² Doğan, *a.g.t.*, s. 84.

¹⁰³ BOA, İ. MSM, 48/1229.

yaşadığı bölge olan Hakkâri emirliğinde de yönetim babadan oğla geçen bir sisteme sahiptir.¹⁰⁴

Bölgedeki eyaletler sancaklara bölünmüş durumdadır ve bu yerler sancakbeyi veya Kürt aileleri tarafından yönetilmektedir.¹⁰⁵ Nasturiler ise, her köyde bir Melik'in başkanlığı altında kabile temelinde örgütlenmiştir. Nasturi patriği ise hem dünyevi hem de siyasi lider konumunda olmuştur. Politik işlerde Kürt beyleri ile birlikte karar mekanizması içinde yer alan patrik, Kürt ve Nasturi halkları arasındaki anlaşmazlıklarda düzenleyici rol de üstlenmiştir.¹⁰⁶ Nasturi Patriği, Hakkâri Beyi'nin yokluğunda onun yerine vekâlet etme yetkisine sahip olmuştur.¹⁰⁷ Faik Bulut, Hakkâri Beyliği'nin iç çatışmalarında ve bey olacak kişinin seçilmesinde Patrik Mar Şamun'un tavrı ve oyu çözümleyici rolü üstlendiğini belirtmiştir.¹⁰⁸ Patriğin bu dünyevi gücü, Kürt yönetimi ile Nasturi yönetiminin kaynaştığını, yardımlaştığını bizlere göstermektedir.

Nasturi aşiretlerinin yaşadığı bölgede hakim olan yönetim şekillenmesi, aşiretlerden oluşan konfederasyonlar ve emirlikler biçimindedir. Hem Kürt, hem de Nasturi aşiretlerinin bir araya gelmesiyle oluşan bu yapıda, Mir veya Bey'in yönettiği beylikler bulunmaktadır.¹⁰⁹ Tanzimat öncesinde *Yurtluk ve Ocaklık sistemi* ile bölgede, Kürt aşiret reislerinin egemenliği altında yaşayan Nasturilerin yanında; Nasturi aşiretlerinin altında

¹⁰⁴ Yalçın ve Heckmann, *a.g.e.*, s. 64.

¹⁰⁵ Bruinessen, *a.g.e.*, s. 240.

¹⁰⁶ Atiya, *a.g.e.*, s. 312.

¹⁰⁷ Gökalp, *a.g.e.*, s. 61.

¹⁰⁸ Faik Bulut, *Kürdistan'da Etnik Çatışmalar Dar Üçgende Üç İsyân*, Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2005, s. 255.

¹⁰⁹ Bruinessen, *a.g.e.*, s. 121.

yaşayan Kürtler de vardır. Bölgenin tamamına yayamayacağımız bu durum, özel olarak Hakkâri emirliğinde hem Kürt, hem Nasturi egemenliğinin varlığını göstermektedir.¹¹⁰

Osmanlı'nın XVI. yüzyılda özellikle Nasturi halkının yaşadığı Hakkari bölgesindeki hakimiyeti bazı zamanlarda sekteye uğramıştır.¹¹¹ Burada önemli olan husus Osmanlı yönetim mekanizmalarının ve hâkimiyet, kontrol ideolojilerinin bölge iktidarları ve bölgede yaşayan insanlar üzerinde şekillenme boyutudur.

II. 3. 1 Sosyo-Ekonomik Yapı

Konumuz açısından, incelediğimiz 1840 ve 1870 arası dönem ile bağlantılı olarak Kürtlerin sosyal, siyasal özelliklerinin ve yaşam biçimlerinin bilinmesi önemlidir. Nasturiler ile birlikte yaşayan ve bölgede idari, dini, toplumsal statü bakımından güçlü olan Kürtlerin; hangi ekonomik, siyasal özelliklerinin olduğunun bilinmesi, Nasturilerin de yaşam biçimleriyle ilgili bilgi sahibi olmamızı sağlayacaktır.

Doğu vilayetlerinde bulunan Hıristiyanlar da, Kürt aşiretlerinin örgütleniş biçimine benzer şekilde örgütlenmişlerdir. Nasturiler de, askeri ve sosyal bakımdan Kürt aşiretlerine benzer şekilde örgütlenmişlerdir. Kürt aşiretlerindeki gibi aşiretsiz köylüleri hâkimiyet altına alma uygulaması, Nasturi aşiretleri için de geçerli bir durumdur. Bruinessen, Nasturilerin yaşadığı olayı şu şekilde anlatmaktadır:

“Kürt ve Nasturilerden oluşan boyunduruk altına alınmış bir köylülüğün varlığından söz edilmektedir. Nasturi aşiretlerinin bölgesinden geçen bir haberci, en asabi Kürtlerin daha çok bu Nasturilerden korktuğunu anlatmaktadır.

¹¹⁰ Yalçın ve Heckmann, *a.g.e.*, s. 191.

¹¹¹ Yalçın ve Heckmann, *a.g.e.*, s. 62.

Bu aşiretlerden, sultanın varlığından dahi haberdar olmadıklarını dehşet içinde öğrenmiştir.”¹¹²

1850 tarihli bir arşiv belgesinde, Nasturi gruplarının yoğun olarak yaşadığı bölgede *Nasturi, Ermeni ve Ehl-i İslam* olanların bulunduğu belirtilmiştir.¹¹³ Bu bağlamda, Nasturilerin yaşadığı coğrafyada etnik ve dini kimlikleri farklı olan topluluklar bir arada yaşamıştır. Kürtler nüfus ve siyasi güç açısından üstün durumda olan, bir bakıma “hakim halk” konumunda olmuştur.¹¹⁴

Nasturi aşiretlerinin yoğun olarak yaşadıkları bölgede, nüfus bakımından üstün olan halk, Kürt halkıdır. Beraber yaşayan halkların, toplumların birbirinden etkilenmemesi imkânsızdır. Kürtler ile Nasturiler uzun yıllar boyunca beraber yaşamışlar ve birbirlerinden etkilenmişlerdir.¹¹⁵ Bölgeye gelen seyyahların da bu iki kadim halk arasında bir fark olmadığını belirtmesi, bu etkileşimin en doğal sonucudur. Nasturilere, yaşam tarzları ve aşiret sistemleri nedeniyle *Hıristiyan Kürtler* adı da verilmektedir.¹¹⁶ Göçebe Nasturiler, aralarında az miktarda Kürt azınlık yaşamasına rağmen genel olarak diğer milletlere karışmadan ayrı bir şekilde yaşamışlar ve dışarıdan bölgelerine gelen yabancıları hoş karşılamamışlardır. Hatta kendi aşiretlerinden olmayan başka Nasturiyi bile bölgelerine sokmadıkları gibi sadece çalışmak ve zahire almak için bölgelerinden çıkmışlardır Fakat XIX. yüzyıl ile birlikte misyonerler Dağlı Nasturiler tarafından hoş karşılanmıştır.¹¹⁷

¹¹² Bruinessen, *a.g.e.*, s. 190

¹¹³ “...*Hakkari Sancağında bulunan ulema ve meşayih ve ehl-i İslam ve Ermeni ve Nasturiler...*” BOA, ADV. 89/58.

¹¹⁴ Halfin, *a.g.e.*, s. 26.

¹¹⁵ Gaunt, *a.g.e.*, s. 61. Bir Kürt atasözünde Nasturiler için şöyle denmektedir: “*Onlarla (Nasturilerle) bizim aramızda bir saç teli ama, Ermenilerle aramızda bir dağ vardır.*”

¹¹⁶ Yalçın ve Heckmann, *a.g.e.*, s. 73; Gaunt, *a.g.e.*, s. 64.

¹¹⁷ BOA, Y. PRK. UM. 45/2.

XIX. yüzyıl ile birlikte Nasturi aşiretleri kendi içinde bölünmeye ve parçalanmaya başlamıştır. Kürt Beylerinin baskısı, misyonerlerin istekleri, dini ve siyasi liderlerinin çıkar çatışmaları gibi nedenlerden dolayı bu çatışma yaşanmıştır. Bazı Nasturi aşiretleri Hakkari'deki aşiretler ile anlaşırken; bazıları ise rakip Kürt aşiretleri ile anlaşma yapmışlardır. Yaşanan bu gelişmeler, *melikler* ve *patrik* arasında bir çatışmanın yaşanmasına neden olmuştur.¹¹⁸ Bu bağlamda, yaşanan bölünme ve parçalanmışlık beraberinde Kürt baskısını da getirmiştir. Nasturilerin iç çatışmaları Nasturi olaylarının boyutlarını görmemiz açısından önemlidir. Yani, var olan bölünmüşlük, Kürt-Nasturi çatışmasının yaşanmasına etki etmiştir. Yaşanan bu iç çekişmeler Kürt baskısının daha yoğun hissedilmesine neden olmuş ve kendi içinde birlikteliği sağlayamayan Nasturiler, Kürt saldırılarına karşı mücadele vermekte zorlanmışlardır.

Osmanlı mali sistemi içinde ülke yönetiminde en belirleyici ekonomik etkinlik vergi maddesi olmuştur. Osmanlı ekonomisi içine en önemli şey olan vergi konusu, Osmanlı Devleti ve Nasturi halkı arasında her zaman sorun teşkil eden bir hal almıştır.¹¹⁹ Bölgede yaşayanlar devletin kendi memurlarına ve gayri resmi olarak bölgedeki yerel beylere vergi vermek zorunda kalmışlardır. Bu da halkın çifte vergilendirmesi sonucunu doğurmuş ve bu durum toplum içerisinde etnik ve dini çatışmanın yaşanmasına neden olmuştur.¹²⁰ Yerel yöneticiler, sadece toprak gelirlerini değil, bölgedeki bütün vergileri; evlilik, at, bağ, bahçe, otlak vergileri de elde ediyorlardı.¹²¹

¹¹⁸ Yalçın ve Heckmann, *a.g.e.*, s. 75.

¹¹⁹ Dalyan, *a.g.t.*, s. 36-64.

¹²⁰ Kieser, *a.g.e.*, s. 66.

¹²¹ Eviya Çelebi, *a.g.e.*, s. 27.

Nasturilerin Osmanlı yönetimiyle aralarında çıkan çatışmaların temelinde vergilerin toplanması konusu yatmaktadır. Nasturilerin yaşadıkları coğrafi yapının etkisi ile gelir kaynaklarının düşük olması ve kendi patriklerine de belirli bir vergi ödemelerinden dolayı, Osmanlı yönetimine vergi vermekten kaçınmışlar ve bu durum sorunların çıkmasına neden olmuştur.¹²² Nasturilerin yaşadığı bölgenin coğrafi şartlarının elverişsizliğinden dolayı vergilerini yetiştirdikleri koyunlar sayesinde ödemişlerdir.¹²³ Osmanlı ile Dağlı Nasturiler arasında her zaman vergi vermeme konusunda anlaşmazlıklar bulunduğu bilinen bir nokta olmuştur. 1858 yılında Nasturiler kendilerinden vergi almaya gelen memurların, haksız yere iki defa vergi aldıkları şikâyetinde bulunmuşlardır. Osmanlı Nasturilerden, olayın araştırılması için vergi makbuzunu istemiş, eğer makbuz yoksa vergi defteri ve memurlarının inceleneceğini bölgeye bildirmiştir. Yapılan incelemelerde Nasturilerin yanlış beyanda buldukları belirtilmiş, vergilerin zor kullanılmadan ve zamanında toplanılması için bölgedeki görevliler uyarılmıştır.¹²⁴ Bunun yanında Osmanlı Devleti çoğu zaman Nasturilerden vergi toplamaya giden memurun yanında asker göndermiştir ve bu durum 1860 yılına kadar devam etmiştir.¹²⁵ 1860 yılına gelindiğinde devletin Kürt Mirleri ile sorun yaşamasından dolayı, Nasturilerden toplanılan vergilerin toplanma görevi, ilk kez Nasturi Patriğine verilmiştir.¹²⁶ Ne varki; Nasturilerin yaşadığı bölgede “Tahsildar Kayası”¹²⁷ denilen yerden öteye vergi memurun gidemediği bilgisi Osmanlı yönetince de kabul edilmiştir.

¹²² İleri, *a.g.t.*, s. 143.

¹²³ BOA, A. MKT. UM. 415/3.

¹²⁴ “...Eğerci bu davaya muvafık yedlerinde makbuz senedi yoğ ise de ol vakit akçeyi tahsil etmiş olan memurların senet vermiş oldukları mahallerine mütedabir olup bu da gayet tedkik meydana çıkacağından burada tahkik ile icabına bakılmak üzere taifeyi merkume hakkında hiçbir suretle muamele-i tazyik ve izaç vuku’u...” BOA, A. MKT. UM. 415/3.

¹²⁵ BOA, A. MKT. UM. 390/51.

¹²⁶ BOA, HR. TO. 201/38.

¹²⁷ *Nasturiler Osmanlı’ya vergi vermemek amacıyla, vergi memurlarının ulaşamayacağı yerlerde oturmuşlardır.* BOA, İ. MVL. 162/4716.

Nasturilerin yaşadığı bölge ekonomik faaliyetleri olumsuz yönde etkileyecek, sapa ve dağlık bir bölgedir. Bundan dolayı Nasturiler, *feodal tarımsal etkinliklerle* daha çok uğraşmışlardır.¹²⁸ Yapılan bir çalışmada bu bölge için “Küçük Asya’nın en ıssız yerleridir, medeniyetten eser yoktur” denilmiştir.¹²⁹ Yazları sıcak ve kurak, kışın ise çok soğuk olan bölgede tarım arazileri yok denilecek kadar azdır, tarımsal faaliyetlerin dışında daha çok hayvan besleyiciliği yapılmıştır.¹³⁰ Nasturilerin tarım arazilerinin azlığı, onların ürünlerini yetiştirmek için Revanduz ve Çal mevkilerine gitmelerine neden olmuştur. Nasturiler, bu göçler sırasında Ertuşi ve Pinyaşi aşiretlerinin kendilerine saldırıldığını da bildirmişlerdir.¹³¹

Nasturilerin yaşadığı coğrafyanın olumsuzlukları ekonomik uğraşlarında ve ulaşımlarında da etkili olmuştur. Ulaşım ve yük taşımacılığında at yerine katırın tercih edilmiş olması; köyler arasındaki ulaşımın sağlanması amacıyla Zap ve diğer nehirler üzerine çok dar olan köprülerin yapılması coğrafi olumsuzluklardan kaynaklanmıştır.¹³² Coğrafyanın ekonomik faaliyetlere uygun olmaması, vergilerin verilmesi ve toplanması konusunda Nasturiler ile sorun yaşanmasına neden olmuştur. Nasturilerin yaşamış olduğu coğrafya, bütün olumsuzluklarına rağmen onların belirli bir ölçüde dış dünyadan etkilenmeden kendi aralarında dışa kapalı yaşama olanağı sağlamıştır. Bu durum aynı zamanda onların uygarlıktan ve dış dünyadan bağımsız kalmalarına da neden olmuştur.¹³³ Nasturilerin bu izole durumları XIX. yüzyıl ile değişmeye başlamıştır. Örneğin, Nasturiler’in özellikle Kürt baskısından dolayı Rusya’ya göç ettikleri ve Nasturi ve

---

¹²⁸ Gaunt, *a.g.e.*, s. 36.

¹²⁹ İleri, *a.g.t.*, s. 151.

¹³⁰ İleri, *a.g.t.*, s. 152.

¹³¹ BOA, A. MKT. UM. 147/43.

¹³² Dalyan, *a.g.t.*, s. 20.

¹³³ Dalyan, *a.g.t.*, s. 21.

Keldani papazlarının XIX. yüzyıl sonlarında sıklıkla Macaristan'a dilencilik amaçlı seyahat ettikleri görülmektedir.¹³⁴

---

¹³⁴ BOA, DH. MKT. 1835/118.

III. BÖLÜM: TANZİMAT: YENİLİK, MERKEZİLEŞME, ÇATIŞMA VE ÖNLEMLER

III. 1. XIX. Yüzyıl Başlarında Merkezileşme

III. Selim'in iktidarı döneminden sonra, uygulama alanı bulan yenileşme ve değişim imparatorluğun iç ve dış dinamiklerinden kaynaklanmaktadır. Değişen dünya ve bunun imparatorluğa etkisi, iktidara yansımakta ve zorunlu değişimi beraberinde getirmektedir. Değişim kesin çizgilerin olduğu bir tarihsel süreç içerisinde başlayıp, bitmemiştir. Üretme ve uygulama süreci bu dönemler arasında olmuştur.¹³⁵ Enver Ziya Karal, Tanzimat reformlarına giden yolu şu şekilde anlatmaktadır:

“II. Mahmut, batılılaşmayı III. Selim'in bıraktığı yerden devralmış ve modern bir ordu kurmaya girişmiştir. Yunan isyanı neticesinde patlak veren Osmanlı-Rus Savaşı, onu takip eden Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın isyanı ve bu olaylar karşısında Osmanlı imparatorluğu'nun aciz durumundan padişahın çıkardığı netice şu oldu: Yalnız orduyu ve askerlik müesseselerini batılılaştırmak yetersizdir; devlet müesseselerinin, cemiyet düzeninin de modernleştirilmesi icap eder.”¹³⁶

II. Mahmut'un iktidarı döneminde, Balkanlar'da büyük devletlerin de desteklediği isyanlar başlamıştır. Sırp isyanlarını bahane ederek Rusya iç işlerine karışmış ve 1812'de Bükreş Antlaşması imzalanmıştır. Yunan isyanında Rusya yeniden boy göstermiş ve 1829'da Edirne Antlaşması imzalanmıştır. Her iki anlaşma da Osmanlı'nın toprak kaybetmesine neden olmuştur. Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın isyanı, Fransa'nın

¹³⁵ Halil İnalçık ve Mehmet Seyitdanlıoğlu, *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Phoenix Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 15.

¹³⁶ Enver Ziya Karal, “Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nda Batı'nın Etkisi”, *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, Eylül 2006, Phoenix Yayınevi, İstanbul, s. 72.

Cezayir işgali gibi olaylar; XIX. Yüzyılın başlarında Osmanlı'nın değişim yapmasını zorunlu kılmıştır.¹³⁷

Bilindiği gibi, XVI. ve XVII. yüzyıllarda Doğu ve Güneydoğu'da var olan Osmanlı idarî yapıları, İmparatorluğun diğer bölgelerinden farklı olmuştur. Bir kısım vilayet, merkezden atanmış valilerin yerine, kendilerine Osmanlı unvanları verilmiş, bölgelerinde etkili aileler tarafından yarı özerk olarak yönetilmiştir.¹³⁸ Kürt emirliklerinin zamanla güçlenmesi ile birlikte, merkezce tanınan bazı ailelerin diğer aileler üzerindeki nüfuzu da artmıştır. Bu emirliklerin özerkliklerinin boyutları farklı olmuş ve çoğunlukla da emirlerin sözde bağlı buldukları bölge valileri ile olan ilişkileri, mevcut askerî ve ekonomik dengelere göre değişmiştir.¹³⁹ Merkezî yönetim XVIII. yüzyıl boyunca güçten düştükçe, bazı yerel aşiret reisleri de kendilerini Anadolu'daki derebeyler gibi, yarı özerk konuma getirmiştir. İmparatorluk merkezinin zayıflamasına paralel olarak aşiret liderleri de yarı-özerk emirlikler olarak işlev göstermişlerdir. Bu emirlikler arasında en önde gelenler Cizre-Bohtan, Boban ve Hakkâri Emirlikleri olmuştur.¹⁴⁰

Bölgedeki yerel güçlerin devlet ile çatışmasının en büyük nedeni olan merkezileşme, Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile başlayan bir süreç değildir. Değişimin imparatorluk içindeki uygulanma zamanı, bir süreci yansıtmaktadır. II. Mahmut dönemi ile başlayan bu değişim süreci, kendi özerklikleri tehlike altına giren ve birçok yönden geleneksel yapıları zedelenen Kürt Mirlerini etkilemiş ve onların bu uygulamalara tepki vermesine neden olmuştur.

---

¹³⁷ Çadırcı, *a.g.e.*, s. 5.

¹³⁸ Doğan, *a.g.t.*, s. 13.

¹³⁹ Özoğlu, *a.g.e.*, s. 87.

¹⁴⁰ Özoğlu, *a.g.e.*, s. 87.

II. Mahmut döneminde gerçekleştirilen reformlarla, Doğu ve Güneydoğu'daki geleneksel idari sistemde, imparatorluk tarafından da korunan özerkliklerinden dolayı merkezi devlet anlayışına ters düşen bazı emirlikleri itaat altına alma çalışmaları gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmalardan ilki, Sivas valiliğine 1833 yılında Reşit Paşa'nın getirilmesidir. Reşit Paşa Doğu ve Güneydoğu'daki huzursuzlukları gidermek ve olası Mısır seferi hazırlıklarını yapmak amacıyla bu bölgede çalışmalarını yürütmüştür.¹⁴¹ Bunun yanında, 1836 yılında Revanduz ve Kerkük'te bulunan Kürt mirlerinin, Diyarbakır'daki Zurki beylerinin, İranlı'lar tarafından desteklenen Boban Aşiretinin nüfuz alanları daraltılmıştır. II. Mahmut döneminde bölgedeki merkezi devlet etkisini arttırmak ve tam bir merkezîyetçi devlet anlayışını oluşturmak için yapılan çalışmalar, Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa'nın imparatorluğu tehdit edici faaliyetlerinden dolayı durmuştur. Mehmet Ali Paşa'nın imparatorluğa karşı kazandığı güce çıkarları ve güçleri azalan bölge mirleri de destek vermiştir.¹⁴²

1838–1839 yıllarında bağımsızlık fikrinde ve isyan içerisinde bulunan Kürt aşiretlerinin üzerine sefer başlatılmıştır. Bedirhan Bey'in faaliyetleri üzerine Reşid Paşa, 1838 yılında saldırıya geçmiş ve Cizre kentini ele geçirmiştir.¹⁴³ Reşit Paşa'nın Mehmet Ali Paşa'ya karşı düzenlediği sefere, Nasturiler üzerine saldırılar düzenleyen Cizre Miri Bedirhan destek verdiği için diğer Kürt mirleri gibi devlet tarafından cezalandırılmamıştır.¹⁴⁴ Bu dönemde çıkan isyanların bastırılmasından sonra yapılan ilk iş bölge insanların vergi vermelerinin ve askere gitmelerinin sağlanması olmuştur.¹⁴⁵

¹⁴¹ Bilâl Eryılmaz, *Tanzimat ve Yönetimde Modernleşme*, İşaret Yayınları, İstanbul 1991, s. 48–49.

¹⁴² Doğan, *a.g.t.*, s. 15.

¹⁴³ Bruinessen, *a.g.e.*, s. 275.

¹⁴⁴ Doğan, *a.g.t.*, s. 15.

¹⁴⁵ Bulut, *a.g.e.*, s. 310.

III. 2. Tanzimat Dönemi ve Merkezileşme

Tanzimat Fermanı ya da Gülhane Hattı Hümayunu 3 Kasım 1839'da Sultan Abdülmecit'in imzası ile Gülhane Parkı'nda okunmuştur. Ferman, halkın can, mal ve namusunun güvence altına alınması, vergilerin gelire göre toplanması, askerlik işlerinin yeniden şekillenmesi gibi düzenlemeleri içermektedir. Ayrıca din ayrımı yapmaksızın bütün halka eşitlik hakkı getirilmesi açısından da çağdaş bir ferman niteliğindedir.¹⁴⁶ Eşitlik ve sosyal devlet anlayışının ürünü olan ferman, imparatorluğun modernleşme projesinin en önemli teması olma özelliğini taşımaktadır.

Osmanlı imparatorluğu Tanzimat Fermanı'nın ilan edildiği yıllarda büyük iç ve dış sorunlarla uğraşmak zorunda kalmıştır. Bu yıllardaki siyasi, askeri, kültürel gelişmeler ve olaylar imparatorluk üzerinde yıkıcı etkiler bırakmıştır. Bu yıkıcı etkiyi yaratan dış olaylardan en önemlisi de, Fransız Devrimi'nin etkisi ile; *milliyet, milli egemenlik, ulus, laiklik* ilkelerinin ve ideallerinin imparatorluk içerisine girmeye başlamasıdır. Yunan ve Sırp isyanlarında bu hareketlerin yoğun etkisi, diğer etnik kimlikte olan halkları da doğal olarak etkilemiştir.¹⁴⁷

Tanzimat düzenlemeleri idari, askeri, ekonomik ve sosyal yaşamı tümüyle kapsayan bir yenileşme projesi olarak görülmelidir. Özellikle eyalet düzenlemeleri, hukuk sisteminin yeniden yapılandırılması, eğitim alanındaki değişimler projenin ayaklarını oluşturmaktadır. 1864 Vilayet Nizamnamesi ve onun tamamlayıcısı olan 1871 Nizamnameleri ile Tanzimat uygulamaları hayat buldu. Tanzimat Reformları'nın

---

¹⁴⁶ Çadırcı, *a.g.e.*, s. 173.

¹⁴⁷ Çadırcı, *a.g.e.*, s. 175–176.

uygulanmaya başlamasıyla beraber, iltizam sistemi kaldırılmıştır. Mülk ayırımının her alanında bir muhafız, defterdar, muhassıl, mal müdürü gibi memurlar vilayet yönetimlerinde yer almaya başlamıştır. Vilayetlerde bulunan bütün yöneticiler Bab-ı Ali'ye karşı sorumlu olmuşlardır. Abdülmecit zamanında oluşturulan bu kontrolcü yapı, valileri de maaşlı görevli haline getirmiş ve doğrudan merkeze karşı sorumlu tutmuştur.¹⁴⁸

Tanzimat ve Islahat fermanları Osmanlı modernleşme çabalarının hem iki ayrı hem de birbirinin devamı niteliğinde olan ürünleridir. 1839 ve 1856 yıllarında yayınlanan bu fermanlar, yarı özerk ve fiilen bağımsız yerel yöneticileri merkezi otoritenin denetimi altına almak, halkın sosyo-ekonomik durumunu düzeltmek ve Müslüman-Gayrimüslim eşitliğini sağlayarak *Osmanlı Vatandaşı* yaratmak amacını taşımaktadır.¹⁴⁹ Tanzimat mantığı, merkezden bağımsız olanın yerini merkezi otoritenin alması, bölgedeki halkın feodal beylere ya da ağalara karşı yükümlü oldukları angaryanın ortadan kaldırılması ve hükümete doğrudan bağlılıklarının başlangıcı, gayrimüslimlerin önceki statülerinden kurtarılarak Müslüman nüfus ile eşit hale getirilmesidir.¹⁵⁰

Osmanlı İmparatorluğunda iç ve dış dinamiklerin etkisiyle meydana gelen dönüşüm sürecinin en önemli yönlerinden birisi de, misyoner gruplarının Osmanlı ülkesinde serbestçe dolaşma ve faaliyet alanı bulabilme imkânı bulmuş olmalarıdır. Avrupalı ve Amerikalı misyoner grupları Hıristiyanlar içerisinde serbestçe çalışabilmelerinden dolayı, bölgedeki Müslüman gruplar kendi çıkarlarının zedeleneceğini ve yaşam alanlarının yok edileceğini düşünmüşlerdir.¹⁵¹ Misyonerlerin geleneksel dinsel,

¹⁴⁸ Engelhardt, *a.g.e.*, s. 106–107.

¹⁴⁹ Halil İnalçık, *Tanzimat: değişim sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, s. 189.

¹⁵⁰ Halil İnalçık, *Tanzimat: değişim sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, s. 187.

¹⁵¹ Bruinessen, *a.g.e.*, s. 129.

toplumsal, siyasal yaşamı yok edecekleri düşüncesi bölgedeki Müslümanlar ile Hıristiyanların çatışmasının dinsel bir ayağını oluşturmuştur. Bruinessen bölgedeki çatışmaların bir ayağının da, bu dinsel tema çerçevesi içinde misyonerlik faaliyetlerinden kaynaklandığını belirtmektedir.¹⁵²

Tanzimat uygulamalarının mantığı içinde en önemli nokta ise, yerel beylerin çıkarlarının zedelenmesine neden olan merkezîyetçi devlet uygulamalarının bölgede varlığını göstermesidir. Bu durum da, aralarında çeşitli nedenlerle sorun olan Kürt ve Nasturiler arasında büyük çapta çatışmaları beraberinde getirmiştir. Kürt Mirleri için en önemli nokta, bölgedeki hâkimiyetlerinin zedelenmesi veya yok olmasıdır. Nasturilerin özellikle misyonerlik faaliyetleri ve Tanzimat düzenlemeleri ile yerel yöneticiler ve devlete karşı kendi egemenliklerini ve bağımsızlıklarını tesis etmek için bazı çalışmalara başlaması, bu çatışmaların ve Nasturi olaylarının en önemli noktasını göstermektedir.

III. 3. Bölgede Tanzimat: Merkezileşme ve İdari Dönüşüm

Tanzimat'ın ilan edilmesiyle beraber veraset yoluyla oluşan yönetimler devam etmiştir. Devlet buralardaki mevcut düzeni korumuş ve egemen aileden birini yönetime dahil etme yolunu seçmiştir. Bu şekilde dengeler korunmuş ve devletin müdahalesi bununla sınırlı kalmıştır. Örneğin, Soran Emirliği'nde, Mir Muhammed İsyanı sonrası yerine kardeşi Resul Bey; Cizre Emirliği'nde Mir Seyfeddin'den sonra yerine amcasının

---

¹⁵² Bruinessen, *a.g.e.*, s. 127.

oğlu İsmail Paşa atanmıştır.¹⁵³ Tanzimat ile birlikte gelen yeni idari düzen, bu dönemden sonra bölgede kendini göstermeye başlamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu, 1830'lu yıllardan itibaren Doğu vilayetlerinde bir düzenleme ve yenileştirme çabası içine girmiştir. Osmanlı bölgeyi doğrudan mülki ve askeri egemenliği altına alarak bir düzenleme ile merkeziyetçi bir anlayışı bölgede tesis etmek istemiştir. Bu amaçla XIX. Yüzyılda imparatorluk, Doğu vilayetlerine yönelik hem modernleşme hem de merkezileşme amacı taşıyan uygulamalara girişmiştir.¹⁵⁴ Halfin, yüzyıl başında bölgenin durumunu özetleyen Erzurum Britanya Konsolosu'nun 1838'de İngiltere'ye yazdığı mektubu şu şekilde aktarmaktadır:

“Burada idare çok kötü ve asayiş adına bir şey yok. Fesat, rüşvet ve hazine soygunculuğu, İran ve Osmanlı imparatorluğu'nun alışlagelmiş niteliklerindedir. Devlet düzeninin bozukluğundan doğan zorlukları ise halk yükleniyor. Osmanlı ve İran yöneticilerinin ara sıra teşebbüs ettikleri ıslahat hareketleri de kısa ömürlü ve yerel olmaktan ileri gitmiyor. Yahut bu tip ıslahatlar ya kağıt üzerinde kalıyor, ya da hakim sınıfın engellemesi ile karşılaşılıyor. Devletin ve ülkenin selametini düşünen bazı kimselerin davranışları da, kendi başlarının kesilmesi ile sonuçlanıyor.”¹⁵⁵

Görüldüğü gibi, Osmanlı imparatorluğu bölgedeki uygulamaları sadece idari anlamda merkezileşmek amacıyla yapmamıştır. Bozulan asayiş ve düzeni yeniden tesis etmek amacıyla bölgede bir dizi yeni uygulamalara girişmiştir. Bölge içinde en büyük güç olan Kürt Mirleri, bu uygulamalardan kendi çıkarlarının zedelendiğini düşünerek, otoritelerini yeniden kurmak ve ekonomik anlamda çıkarlarını yeniden kazanmak amacıyla

¹⁵³ Sinan Hakan, *Osmanlı Arşiv Belgelerinde Kürtler ve Kürt Direnişleri (1817–1867)*, Doz Yayınları, İstanbul, 2005, s. 127

¹⁵⁴ Kieser, *a.g.e.*, s. 61.

¹⁵⁵ Halfin, *a.g.e.*, s. 30.

beraber yaşadıkları; Nasturi, Ermeni, Yezidi gibi farklı kimliğe sahip halkları hakimiyet altına almaya çalışmışlar ve bu durum da onların tepki vermelerine neden olmuşlardır. Nasturi aşiretleri, asi ve bağımsız bir görüntü içinde olduğu için, otorite ve çıkar kaybı yaşayan Kürt Mirleri Nasturiler üzerine saldırmaya başlamıştır. Bu durum Nasturi olaylarındaki siyasal nedenleri oluşturmuştur.¹⁵⁶

Tanzimat döneminde de Osmanlı topraklarının eyaletlere bölünmesine devam edilmiştir. Eyaletler sancaklara, sancaklar kazalara, kazalar da köyleri içine alan nahiyelere bölünmüştür. Eyaletin yönetimi valilere bırakılmış ve her valinin yanına bölge kuvvetlerini komuta edecek bir muhafız ve mal işlerini düzenlemekle görevli defterdar verilmiştir. Bunun dışında bazı sancaklarda, denetim ve karar mekanizması olan meclisler kurulmuştur. Kurulan bu meclislerde, etnik kimliği ne olursa olsun bütün halk temsil hakkı elde etmiştir.¹⁵⁷

Osmanlı İmparatorluğu bölgedeki yerel güçlerin aşiretler üzerindeki etkisini kaldırmak amacıyla, 1828 yılında bir emirname çıkartmıştır. Bu emirnameye göre, her aşiret bağımsız bir *muhassıllık* haline getirilmiş ve bu muhassıllıklar eyalet müşirlerinin denetimine bırakılmıştır. Merkezileşme politikaları içerisinde, aşiret reisi ödüllendirilmiş ve 1842 yılında yapılan bir dizi düzenleme ile serbest dolaşım hakkına sahip olmuşlardır.¹⁵⁸ 1844 Eyalet düzenlemeleri ile bölgede merkezi devlet egemenliğinin tam anlamıyla kurulmak istendiği görülmektedir. Düzenlemeler ile yerel otoritelere yasal

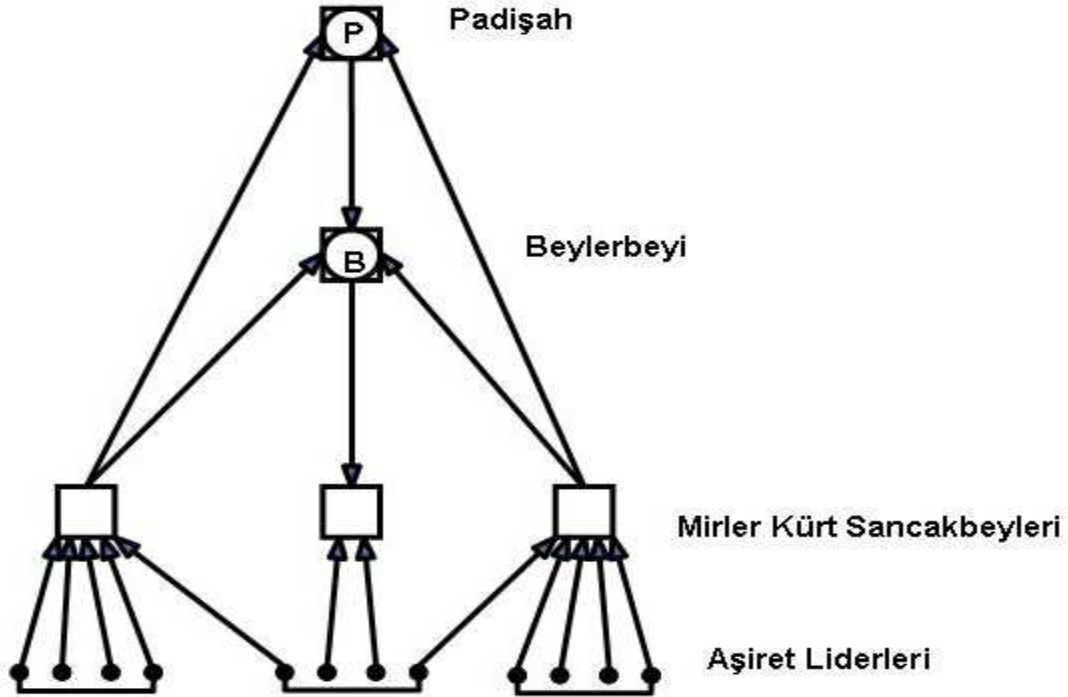
---

¹⁵⁶ Dalyan, *a.g.t.*, s. 21.

¹⁵⁷ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi, Cilt: V*, TTK. Yayınları, Ankara, 2007, s. 191.

¹⁵⁸ Hasan Yıldız, *XX. Yüzyıl Başlarında Kürt Siyasası ve Modernizm*, s. 19.

olmayan bir statü içerisinde yaşam hakkının verildiği görülürken, bölgedeki sorunların yerel kurumlar ile merkez tarafından muhatap tutulduğu da görülmektedir.¹⁵⁹

TABLO 2: XIX. yüzyıldaki Osmanlı merkezileşmesi ile bölgede değişen idari yapı.¹⁶⁰

XIX. yüzyıl ile birlikte bölgede idari açıdan merkezileşme görülmektedir. Daha önce Kürt beylerine bağlı olan aşiret liderleri, bu yüzyıl ile birlikte doğrudan padişaha bağlı mirlere de bağımlı hale gelebilmiştir. Bu durum aşiret liderlerinin, Kürt beylerinin doğrudan merkezi yönetim altına alması sonucunu doğurmuştur. Bunun yanında, beylerbeyinin ve merkezden atanan diğer yöneticilerin varlığı da Osmanlı merkezileşmesini bizlere vermektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nda 1856 yılında toprak özel mülkiyeti esaslarının tanınması doğrultusunda Arazi Kanunnamesi çıkarılmıştır. Bu kanunname ile Kürt beyliklerinin ellerindeki topraklar göçebe aşiretlere verilirken emirliklerin de tasfiye edilmesi sonucunda aşiret reislerinden toprak ağaları türemiştir.

¹⁵⁹ Hasan Yıldız, *XX. Yüzyıl Başlarında Kürt Siyaseti ve Modernizm*, s. 21.

¹⁶⁰ Özoğlu, *a.g.e.*, s. 88.

Ebetteki bu yeni oluşan ağa sınıfı yönetimi altında bulunanlara feodalizmin etkisini de hissettirecekti.¹⁶¹

1864 Vilayet düzenlemesi ile birlikte; vilayetlerde valiler, sancaklarda mutasarrıflar, kazalarda kaymakamlar, nahiyelerde nahiye müdürleri ve köylerde muhtarlar merkezi devletin yöneticileri olmuşlardır.¹⁶² Bu yönetim ayrıştırmasının her kademesinde meclisler ve nezaretler etkin hale getirilmiştir. Özellikle her vilayette bulunan meclisler, işlerin yürütülmesinde, o yerin görevlileri ve sorunlarından doğrudan sorumludur.¹⁶³ 1864 yılından sonra bölgedeki eyaletlerin değiştiği de görülmektedir. Eyaletler, *Sivas, Halep, Mamuret'ül Aziz, Diyarbakır, Erzurum, Bitlis, Van, Musul* şeklinde olmuştur. Nasturi halkının yoğun olarak yaşadığı bölge olan Hakkâri ise Van Eyaleti'nin bir sancağı durumuna gelmiştir.¹⁶⁴ Tanzimat düzenlemeleri Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde idari anlamda yeni eyalet ve sancaklar ortaya çıkarmıştır.

EYALETLER	LİVALAR
ERZURUM	<i>Erzurum-Çıldır-Kars-Beyazıt-Dersim</i>
KÜRDİSTAN	<i>Diyarbakır-Muş-Hakkari-Cizre</i>
HARPUT	<i>Harput-Malatya-Bihisni-Maden</i>
HALEP	<i>Halep-Raka-Antep-Kilis</i>

TABLO 3: Tanzimat düzenlemeleri ile bölgede uygulanan idari alandaki yenilikler neticesinde yeni oluşturan Eyalet ve Sancaklarının isimleri¹⁶⁵

Tanzimat, vergi toplama konusunda da merkeziyetçi yapıyı güçlendirecek bazı düzenlemeleri ve yeni bir aracı beraberinde getirmiştir. Yenileşme hareketleri ile gelen

¹⁶¹ Bulut, *a.g.e.*, s. 88.

¹⁶² Kieser, *a.g.e.*, s. 81; Engelhart, *a.g.e.*, s. 185.

¹⁶³ Engelhart, *a.g.e.*, s. 185.

¹⁶⁴ Hasan Yıldız, *XX. Yüzyıl Başlarında Kürt Siyaseti ve Modernizm*, s. 21.

¹⁶⁵ Doğan, *a.g.t.*, s. 16-17.

yeni vergi toplama aracı; merkezden gönderilen ve *muhassıl* adı verilen devlet görevlisidir. Merkezden gönderilen bu görevlinin varlığı Kürt beylerinin yaşam alanlarındaki ekonomik çıkarlarını zedeleyen bir durumu da beraberinde getirmiştir.¹⁶⁶ Merkezi yapıyı güçlendirecek bir diğer uygulama ise 1860'lı yıllarda merkezden atamaların daha yoğun ve hızlı olmasıdır.¹⁶⁷ Bölgeye yönetici atamalarının yoğun olduğu bilgisi, merkezi uygulamalardan dolayı yerel özerklikleri olan güçlerin etkinliğini azaltma amacını taşımaktadır. Tanzimat'ın ilanından sonra bölgedeki muhassıl ve merkez adına çalışan diğer memurlar ile çatışma içine giren ve bu merkezi vergi toplama düzenlemesi ile çıkarları zedelenen aşiret liderleri bir dizi ayaklanma çıkartmıştır. Bu ayaklanmalara örnek olarak, 1854 yılındaki Kürt Bey'i İzzeddin Şir ve 1870 yılındaki Şeyh Ubeydullah ayaklanmaları gösterilebilir.¹⁶⁸

Nasturi aşiretlerinin yoğun olarak yaşadığı bölge olan Hakkari ve Van çevresi Tanzimat dönüşümlerinden ve diğer gelişmelerden idari anlamda şu şekilde etkilenmiştir: Hakkari ve Van bölgelerinin idari yapısındaki değişimlerde bölgenin stratejik konumunun büyük etkisi vardır. Hakkari 1846 yılına kadar Hükümet sancağı konumunda iken, 1846 yılından itibaren Van ile birlikte doğrudan Erzurum vilayetine bağlanmıştır.¹⁶⁹ 1847 ve 1848 düzenlemeleri ile Hakkâri'nin Erzurum'a bağımlılığı sona ermiş ve vilayet olmuştur. Bu düzenleme ile birlikte Van da Hakkâri'ye bağlı sancak konumuna getirilmiştir. 1858 yılında yapılan düzenlemelerle Van vilayet olmuş ve Hakkâri Van'a bağlanarak sancak konumuna gelmiştir. Kısa bir süre sonra Van yeniden Erzurum'a bağlanarak sancak durumuna gelmiştir. 1876 yılındaki düzenlemeler ile Van yeniden vilayet olmuş ve

¹⁶⁶ Halil İnalçık, *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, s. 138.

¹⁶⁷ Ahmet Lütfi Kazancı, *Vak'anüvis Ahmet Lütfi Efendi Tarihi, Cilt:10*, YKY., İstanbul, 1999, s. 44.

¹⁶⁸ Doğan, *a.g.t.*, s. 37.

¹⁶⁹ Bayram Kodaman; "Osmanlı Devrinde Doğu Anadolu'nun İdarî Durumu", *Ondokuzmayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı: 1*, Samsun, 1986, s. 14.

Hakkâri vilayetin ikinci büyük sancağı olmuştur.¹⁷⁰ 1880 yılında da Hakkâri, Rus tehdidinin etkisi ve misyonerlerin zararlı faaliyetlerinden dolayı vilayet haline getirilmiştir.¹⁷¹ 1889 yılında, Nasturi-Kürt çatışmasının meydana gelmesi üzerine Hakkari yeniden Van Vilayetine bağlı sancak durumuna geçirilmiştir.¹⁷² XX. yüzyılın ilk yıllarına kadar Hakkâri'nin idari konumu stratejik öneminden dolayı değişikliğe uğramıştır. Bölgedeki Nasturi ve Kürt çatışmaları, İran ve Rus tehdidi bölgenin bazen vilayet, bazen sancak konumuna geçmesine neden olmuştur.

Hakkâri'nin Statüsündeki Değişim	
1846 öncesi	<i>Hükümet Sancağı</i>
1846	<i>Van ile birlikte Erzurum Vilayeti'ne bağlı</i>
1847	<i>Vilayet (Van Sancağını da içine alan)</i>
1858	<i>Kısa bir süreliğine Van Vilayeti'ne bağlı Sancak-Daha sonra Van'ın Erzurum Vilayeti'ne bağlanması ile Sancak</i>
1876	<i>Van Vilayetine bağlı Sancak</i>
1880	<i>Vilayet</i>
1889	<i>Van Vilayetine Bağlı Sancak</i>

TABLO 4: Hakkâri'nin İdari Statüsündeki Değişim

XIX. yüzyıl'da Nasturilerin yoğun olarak yaşadığı bölge olan Hakkâri ve çevresinde idari dönüşüm diğer yerlerden farklı bir biçimde olmuştur. Osmanlı İmparatorluğu Hakkâri sancağını coğrafi ve siyasi özelliklerinden dolayı yerel yöneticiler aracılığıyla yönetmiştir.¹⁷³ Yerel yöneticilerin idari, adli yönetim için görevlendirilmiş

¹⁷⁰ Dalyan, *a.g.t.*, s. 19.

¹⁷¹ BOA, Y. PRK. UM. 4/25.

¹⁷² Dalyan, *a.g.t.*, s. 19.

¹⁷³ Dalyan, *a.g.t.*, s. 18.

olmaları, onların devletten belirli miktarda maaş almalarını sağlamıştır. Bunun yanında vergilerin toplanması da yerel yöneticiler tarafından olmuştur.¹⁷⁴

III. 4. Tanzimat Uygulamalarına Tepkiler ve Çatışma Alanları

Tanzimat düzenlemeleri 1840 yılında ülkede uygulama alanı bulmuştur; fakat ülkenin her yerinde aynı zamanda uygulanmamış ve aynı tepki ile karşılaşmamıştır. Düzenlemelere, mal ve nüfus sayımı yapılarak başlanmıştır. Edirne, Bursa, Ankara, İzmir, Konya, Sivas Eyaletlerinde; idari, askeri, mali yenilikler uygulanmaya başlamıştır. Tanzimat düzenlemelerinin Doğu vilayetlerinde uygulanması biraz geç ve sorunlu olmuştur.¹⁷⁵ Osmanlı, bölge üzerinde merkezileşme politikalarını şiddet yoluyla uygulamaya çalışmıştır. Kieser, bölgedeki yerel güçleri kendi egemenliği için tehdit olarak gören devletin bu müdahaleyi yapmasının en büyük nedeni olarak, Kürt özerkliğinin dağıtılmasını göstermiştir.¹⁷⁶

Doğu vilayetlerinde birlikte yaşam sorunu ile merkezi devlet, yerel Kürt Mirleri ve özerklikleri, bunların hangi şekilde değişime tabi tutulacakları ve devlet içerisinde hangi konumda olacakları, yerel egemenlik ve mülkiyet ilişkileri etrafında dönen etnik ve dini karakterli bağlılık anlaşmazlıkları çatışmanın çevresini saran özellikler olmuştur. Tanzimat'tan sonra, hem devletin sözünü geçirmekte duyduğu sıkıntı, hem de merkeziyetçi devlet müdahalelerin tehdidi de, çatışmaları kaçınılmaz kılmıştır.¹⁷⁷

¹⁷⁴ Bayram Kodaman, *Sultan II. Abdülhamit Devri Doğu Anadolu Politikası*, TKAE. Yayınları, Ankara 1987, s. 98

¹⁷⁵ Çadırcı, *a.g.e.*, s. 190.

¹⁷⁶ Kieser, *a.g.e.*, s. 65.

¹⁷⁷ Kieser, *a.g.e.*, s. 36.

III. 4. 1. Tepkiler ve Önlemler

İncelediğimiz bölge açısından XIX. yüzyıl, geleneksel Osmanlı idari sisteminde yarı bağımsız bir biçimde yaşayan yerel beyliklerin güçlerini, etki alanlarını ve özelliklerini kaybettikleri bir yüzyıl olmuştur. Bu yüzyıl beraberinde kayıpları getirdiği gibi, bölgede başka yeni yerel güçlerin ve sistemlerin ortaya çıktığı bir dönem olmuştur. XIX. yüzyıl öncesinde, en önemli ve büyük yerel güç olan Kürt beyleri, modern dönemdeki değişimlerin etkisiyle nüfuz alanlarını kaybetmek zorunda kalmışlardır. Nüfuz alanlarının kaybedilmesiyle bölgede yönetim boşluğu oluşmuştur. Bu boşluğu dolduran iki önemli güç ise; merkezi devletin güçleri ve bölgedeki tarikat liderleri olmuştur. Nasturi aşiretlerinin yaşadığı bölge olan Hakkari ve Bohtan bölgelerinde de merkezi devlet güçlerinin ve tarikat liderlerinin nüfuz alanları yoğun bir şekilde hissedilmiştir.¹⁷⁸

Eyalet düzenlemeleri, vergi toplama usulleri ile ilgili uygulamalar Kürt Beylerinin ve Nasturilerin hem yaşam alanı hem de çatışma alanı olan bölgede, 1845 yılında uygulanmaya başlamıştır. Erzurum ve Van Eyaletlerinde uygulama alanı bulan Tanzimat uygulamaları, büyük tepkileri ve çatışmaları da beraberinde getirmiştir.¹⁷⁹ Özellikle Van ve çevresinde büyük isyanlar ortaya çıkmıştır. Halkın hoşnutsuzluğunun farkında olan devlet, halka Tanzimat uygulamalarının tam anlatılmadığı ve düzenlemelerin tam anlaşılmadığına karar verilmiştir. Çözüm olarak ise, düzenlemelerin halka yeniden anlatılması yolu seçilmiştir.¹⁸⁰ Meclis-i Vela üyelerinden Kamil Paşa

¹⁷⁸ Yalçın ve Heckmann, *a.g.e.*, s. 79.

¹⁷⁹ Halil İnalçık, *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, s. 154; Mustafa Sarıbıyık, "Tanzimat'ın Diyarbakır ve Yöresinde Uygulanması ve Önündeki Engeller", *II. Uluslararası Osmanlı'dan Cumhuriyete Diyarbakır Sempozyumu*, Diyarbakır, 2006, s. 255.

¹⁸⁰ Çadırcı, *a.g.e.*, s. 193.

isyanları yerinde incelemek ve yapılan düzenlemelerin asıl amacının halkın refahını yükseltmek olduğunu anlatmak amacıyla bölgeye gönderilmiştir.¹⁸¹

Musa Çadırcı, Tanzimat düzenlemelerine gelen en büyük tepkinin *yurtluk ve ocaklık yöntemiyle tasarruf* eden yerlerden geldiğini belirtir. Diyarbakır Eyaletindeki bu tasarruf sahipleri maaşa bağlanarak, düzenlemelere tepki vermeleri engellenmek istenmiştir. Erzurum Eyaletine bağlı yerlerde ise, durum Diyarbakır Eyaletinde yaşananlardan farklıdır. Nasturilerin de yaşadığı bu bölgede *yurtluk ve ocaklık sistemiyle toprak tasarruf edenlerin* maaşa bağlanması yöntemi, güvenlik ve hazineye gelir sağlama açısından olumsuz sonuçlar doğuracağından uygulanamamıştır. Cizre Bohtan Bey'i Bedirhan Bey ve akrabaları Tanzimat uygulamalarının vergi ile ilgili değişikliklerine karşı büyük tepki göstermişlerdir. Yaşanan bu tepkilerden en büyük zarar gören ise, Nasturi aşiretleri olmuştur.¹⁸²

Bölgede, Tanzimat uygulamalarında bazı sorunlar ve gecikmeler yaşanmıştır. İran sınırında güvenliğin sağlanması, Erzurum-Van karayolunun bakımı gibi önlemler, Tanzimat yeniliklerinin uygulanması için alınmıştır. Bunun yanında, Cizre ve Hakkari bölgesinde yaşayan göçebe aşiretlerin yerleşik yaşama geçirilmeleri, bazı bölgelerde aşiret beylerinin maaşa bağlanması önlemleri de, bölgede Tanzimat uygulamalarının yerleşmesi amacıyla yapılmıştır. Çadırcı, bütün bu uygulamalara rağmen bölgenin sosyo-ekonomik yapısı, yönetim anlayışı gibi nedenlerden dolayı Tanzimat düzenlemelerinin bu bölgede tam anlamıyla uygulanamadığını belirtmektedir.¹⁸³

---

¹⁸¹ Doğan, *a.g.t.*, s. 20.

¹⁸² Halil İnalçık, *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, s. 155.

¹⁸³ Çadırcı, *a.g.e.*, s. 157.

III. 4. 2. Çatışma Alanları ve Önlemler

XIX. yüzyılda Tanzimat düzenlemeleri ile gelen merkezileşme uygulamaları, yerel Kürt yöneticilerini merkeze bağımlı bir hale getirmiş ve bu yöneticilerin iç bağımsızlıklarını kaybetmesine neden olmuştur.¹⁸⁴ Bunun yanında Nasturi Patriği Mar Şamun, Tanzimat düzenlemelerinin bölgeye yansımaları ile birlikte Kürt Beylerinin kaybettiği otorite boşluğundan yararlanmak istemiştir. Patrik, Osmanlı Devleti tarafından bütün Nasturilerin lideri olarak tanınmak amacıyla, kendi otoritesini kurmanın zamanı geldiğini düşünmüş ve çeşitli çalışmalarda bulunmuştur. Patrik, Kürt Beylerinden boşalan hâkimiyet alanlarına kendine bağlı meliklerin gelmesi gerektiğini düşünmektedir. Bu bağlamda, Nasturiler, Hakkâri yöneticisi olan Nurullah Bey ve Cizre Bey'i Bedirhan Bey'in egemenliğini tanımamaya başlamıştır.¹⁸⁵ Nasturi Patriğinin böyle bir egemenlik iddiasında bulunmasında, Tanzimat değişimlerinin yanında bölgedeki misyonerlerin de büyük etkisi bulunmaktadır.

Cizre-Bohtan Emiri olarak uzun süre devlete sadık kalmış ve devlete önemli hizmetler yapmış olan Bedirhan Bey¹⁸⁶ yıllardan beri bölgeyi yönetmiş bulunan bir aileden gelmektedir. Bedirhan Bey, redif askeri teşkilatının kurulmasından sonra Redif Miralay olmuştur.¹⁸⁷ Diyarbakır'da Tanzimat'ın uygulanması ile birlikte onun yönetiminde bulunan Cizre ve Midyat'ın Diyarbakır'a bağlanmasına karşı çıkan Musul Valisi ile öteden beri anlaşmazlıkları bulunan Bedirhan Bey'in ilişkileri iyice bozulmuştur. Musul Valisi Mehmet Paşa, Cizre, Midyat ve çevresinin kendisine verilmesini istemekte, bölge halkı ise

¹⁸⁴ Yıldız, *a.g.e.*, s. 21.

¹⁸⁵ Kieser, *a.g.e.*, s. 95; Bruinessen, *a.g.e.*, s. 276-277.

¹⁸⁶ BOA, İ. MSM. 48/1229.

¹⁸⁷ Doğan, *a.g.t.*, s. 21.

Bedirhan Bey'in önderliğinde Diyarbakır'a bağlı kalmayı uygun bulmakta idi. Ancak Mehmet Paşa'nın ısrar ve baskısı sonucunda 1842 yılında Cizre Kazası Musul Eyaletine bağlanmıştır. Bedirhan Bey bunu kabul etmeyerek, valinin askerle kazasına girmesini önlemek için hazırlıklara girişmiştir.¹⁸⁸ Bedirhan Bey ile Musul Valisi arasındaki anlaşmazlık devam ederken, Hakkâri bölgesinde yaşayan Nasturi aşiretlerinin vergi vermeyi kabul etmemelerinden dolayı isyanlara giriştikleri görülmektedir.¹⁸⁹

1847 yılının Temmuz ayında Bedirhan Bey'in başlatmış olduğu isyanın ve Nasturi saldırılarının son bulmasından sonra, bölgede yeni bir idari düzenlemeye gidilmiştir. Bu idari düzenlemeye göre; Diyarbakır Eyaleti; Van, Muş, Hakkâri sancaklarıyla, Cizre, Bohtan ve Mardin kazalarından oluşmuştur ve eyalet valiliğine Musul Valisi Esad Paşa getirilmiştir.¹⁹⁰ Bölge yeniden fethedilen bir bölge gibi görülmüş ve atanan yöneticilerin, güvenilir ve bilgili kimseler olmasına dikkat edilmiştir. Cizre ve Hakkâri bölgesinde Tanzimat'ın uygulanışı büyük zorluklarla karşı karşıya kalmış ve güvenilir yönetici seçilmesi politikasının başarısızlığı görülmüştür.¹⁹¹ Bu konu ile ilgili arşiv belgesi incelendiğinde; Kaymakam Mustafa Paşa'nın, Cizre'deki önemli mukataaları yerli Kürt ileri gelenleri anlaşarak onlara verdiği ve bir dizi usulsüz uygulamaları bölgede gerçekleştirdiği iddiaları karşımıza çıkmaktadır. Kaymakamın, Tanzimat düzenlemelerini bölgede uygulamak amacıyla Nasturilere baskıda bulunduğu dair suçlamalarda belgede yer almaktadır. "... Musul'da her bir haneden elli gurusu vergi alınır iken Cizre'de seksen beş gurusu vergi alınmaktadır..." ibaresi bulunan belgede, kaymakamın özellikle vergi

¹⁸⁸ Doğan, a.g.t., s. 21.

¹⁸⁹ Halil İnalçık, *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, s. 156.

¹⁹⁰ Halil İnalçık, *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*, s. 156.

¹⁹¹ Çadırcı, a.g.e., s. 195.

konusunda haksız uygulamalarda bulunduğu ile ilgili bir suçlamaya ve tepkiye maruz kaldığı görölmektedir.¹⁹²

---

¹⁹² “Cezire’de usul-u tanzimenin adem-i tesisinden dolayı Nasturi tائفesi hakkında bazı mezalim vukua gelmekte ve Cezire (Cizre) kaymakamı Mustafa Paşa oranın ekser mukataalarını yerli ekradıyla ale’l-iştirak iltizam ederek hilaf-ı usul hareket etmekte ve mültezimler tarafından dahi ahz-ı mahsulat hususunda ve ziyade vergi tarhı ve ...” BOA, İ. MVL. 131/3493.

IV. BÖLÜM: BÖLGEDEKİ MİSYONERLİK FAALİYETLERİ VE NASTURİ OLAYLARI

IV. 1. Misyonerlik

Latince *Missio* teriminden gelmekte olan *misyon*, sözlük anlamı itibarıyla görev, yetki; bundan türetilmiş olan misyoner terimi ise, *görevli olan kişi* anlamlarına gelmektedir. Ancak Hıristiyan geleneğinde misyoner ifadesi bir kavram olarak, resmi kilise teşkilatı ya da herhangi bir Hıristiyan cemaat tarafından Hıristiyan mesajını ve dinini yaymak amacıyla özel olarak yetiştirilen; bu çerçevede, özellikle Hıristiyanlık dışı toplumlarda görevlendirilen kişi anlamına gelmektedir. Böylesi kişilerin oluşturduğu harekete ise misyonerlik adı verilmektedir.¹⁹³ Misyoner, bir dini özellikle Hıristiyanlığı yaymakla görevli rahip, papaz gibi din adamıdır.¹⁹⁴ Misyonerlerin yukarıda belirtmiş olduğumuz din adamı özellikleri zamanla değişime uğramıştır. Ruhban olmayan, doktorluk ve öğretmenlik gibi toplumsal bir gerekliliği olan mesleklere sahip kişiler misyoner olarak eğitilmiş ve görevlendirilmiştir.¹⁹⁵ Kieser, misyonerlerin yoğunlaştığı bu alanların zaman içinde etnik ve dini bir temel üzerine oturtulmaya çalışıldığını belirtmektedir.¹⁹⁶ Misyonerler, insana acı veren hastalıkların durumunu bildiklerinden, insan yaşamındaki bütün erdemleri bir tarafa bırakmışlar ve doktorluğu amaçlarının emrine vermişlerdir. Öğretmenlik mesleğinin seçilmesi de, eğitim konusunun misyon yaymak için, toplumu etkilemenin en önemli yöntemi olarak görülmüş olmasıdır.¹⁹⁷

¹⁹³ Şinasi Gündüz ve Mahmut Aydın, *Misyonerlik*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2002, s. 13; Bkz. "Misyon", *Meydan Larousse*, Cilt: 9, s. 843 ; "Misyonerlik", *Ana Britannica*, Cilt: 16, s. 144.

¹⁹⁴ Hopkins vd., *a.g.e.*, s. 7.

¹⁹⁵ Hopkins vd., *a.g.e.*, s. 12.

¹⁹⁶ Kieser, *a.g.e.*, s. 126.

¹⁹⁷ Hopkins vd., *a.g.e.*, s. 126.

Misyonerlik faaliyetlerinin geneline bakıldığında, bu faaliyetlerde dinsel bir tema olduğu ve bu faaliyetleri yürüten kişilerin de din adamı olduğu görülür. Hıristiyanlık inancına göre İsa havarilerine: *“İmdi, siz gidip bütün milletleri şakirt edin, onları Baba ve Oğul ve Rubülküdiis ismiyle vaftiz eyleyin, size emrettiğim her şeyi tutmalarını onlara öğretin ve işte ben bütün günler dünyanın sonuna kadar sizinle beraberim.”* demiştir. İsa'nın bu vaazı verdiği havarileri ilk misyonerler olarak görülmüştür.¹⁹⁸

İlk misyonerlerden kabul edilen Aziz Paulus Hıristiyanlığı yaymak amacıyla Anadolu, Makedonya ve Yunanistan'da pek çok kilise kurmuş ve bu kiliseleri teşkilatlandırmıştır. Havariler ve yardımcıları sayesinde Hıristiyanlık zamanla bütün Roma dünyasına yayılır. Bu yoğun faaliyetler sonucunda IX. yüzyılda Almanların, X. yüzyılda ise İskandinavların Hıristiyanlığı benimsediği görülmektedir. Roma Katolik Kilisesinin Avrupa'ya hakim olmasıyla Hıristiyanlığın bütün dünyaya yayılması için harekete geçilir ve bu amaçla Papalık tarafından 1662'de Vatikan'da “Misyon Bakanlığı” kurulur. Yine bu tür faaliyetler için Paris'te “Dış Misyonlar Papaz Okulu” açılır ve giderleri “Papalık Propaganda Dairesi” tarafından üstlenilir. Misyonerliğin daha etkin olabilmesi için Almanya, Fransa ve Belçika gibi Avrupa ülkelerinde açılan çeşitli enstitülerin yanı sıra, misyonerlik çalışmalarını daha iyi yürütebilecek elemanların yetiştirilmesi için de yeni okulların kurulduğu görülür.¹⁹⁹ Böylece, başlangıçta kişisel gayretlerle başlayan misyonerlik faaliyetleri zamanla güçlenmiş ve emperyalizmin öncülük görevini üstlenen bir teşkilat halini almıştır. Misyonerlik faaliyetlerini yürütmek gayesiyle kurulan en eski ve en güçlü misyon teşkilatlarının İngilizlere ait olduğu bilinmektedir. Bunlardan 1646'da

¹⁹⁸ Ayten Sezer, “Osmanlı Döneminde Misyonerlik Faaliyetleri”, *Osmanlı Cilt: II*, YTY., Ankara 1999, s. 181.

¹⁹⁹ Hopkins vd., *a.g.e.*, s. 45.

Londra'da kurulan “Hıristiyanlığı Yayma Cemiyeti” hızla yayılır ve pek çok ülkede binden fazla şubesi açılır. Bu sayı XIX. yüzyıla gelindiğinde 7 bine ulaşmıştır.²⁰⁰

Misyonerliğin araçlarından biri de, misyoner okullarıdır. Bu okullar, misyonerler ile halkın; halk ile misyonun kaynaşabilmesi için en önemli araç olarak görülmüştür.²⁰¹ Misyonerlik faaliyetleri yalnızca inanç ve inaniş üzerine olmamıştır. Misyonerler, dini ve ulusal kültürü yaymak amacıyla çalışmalarını yürütmüştür. Misyonerler; bilim ve teknik değerlerinden, eğlence araçlarına, örf ve adetlere kadar kendi din ve uluslarına özgü değerleri yayma amacını da taşımışlardır.²⁰² Misyonerlerin düşünsel anlamda amaçlarını gerçekleştirirken, din öğretilerini yaymak amacının yanında; milliyetçi ve duygusal bir söylem taşıyan, azınlık gruplarının çoğunluk tarafından sömürüldüğü iddiasını öne sürerek özgürlükleri için çalışmak amacı da misyonerlerin araç ve yöntemlerindedir.²⁰³ Nasturiler üzerinde misyonerlik faaliyetlerini yürüten misyonerler de, Nasturilere baskı altında kaldıkları ve şiddet gördükleri, Kürt ve Osmanlı yönetimi altında yaşamamaları, bağımsız olmaları gerektiği söylemleri bu durumu kanıtlayan bir örnek olmuştur.²⁰⁴

IV. 1. 1. İmparatorluk İçinde Misyonerlik

Hıristiyanlık literatüründe Anadolu, “Bible Land” yani İncil ülkesi olarak geçmektedir. Zira İncil’de ismi geçen bütün yerler Anadolu coğrafyasında bulunmaktadır. Osmanlı imparatorluğu topraklarına ilk gelen misyonerler, Katolik Cizvit ve Fransisken

²⁰⁰ Sezer, “a.g.m.”, s. 181.

²⁰¹ Hopkins vd., *a.g.e.*, s. 142.

²⁰² Sezer, “a.g.m.”, s. 365.

²⁰³ Gündüz, *a.g.e.*, s. 104.

²⁰⁴ Muzaffer İlhan Erdost, *Şemdinli Röportajı*, Onur Yayınları, Ankara, 1994, s. 69.

misyonerleridir. XVI. yüzyılda gelmeyen başlayan bu misyonerleri, XVII. yüzyılda gelen Protestan misyonerler izlemiştir.²⁰⁵ Bu ilk misyoner grupları imparatorluk içindeki İzmir, Kudüs, İstanbul gibi önemli merkezlerde faaliyet yürütmüşlerdir. Faaliyetlerin ilk bu yerlerde başlamış olması, kutsal yerlerde misyonların yayılmak istendiği düşüncesinden kaynaklanmıştır.²⁰⁶

XVIII. yüzyıl başlarında imparatorluk geleneksel ekonomik yapısını sürdürmektedir. Merkezi besleyen anlayışın geçerli olduğu, iç ve dış ticaretin devlet denetiminde yapılabildiği, esnaf ve loncaların üretim ve tüketimi denetlediği bir sistem hala geçerliliğini korumaktadır.²⁰⁷ Yayılmacı amaç taşıyan Avrupa devletlerinin pazar ve hammadde ihtiyaçları Osmanlı topraklarından sağlanabilmekteydi. Avrupa’da kol gücünün yerine buhar gücünün gelmesi; Avrupa’nın Osmanlı’daki hammadde ve pazar kaynaklarına yönelmesine neden olmuştur. Bu amaçlardan dolayı, Avrupa devletlerine tanınan ekonomik ayrıcalıklar, XVIII. Yüzyıl ile birlikte büyük sorun yaratmaya başlamıştır.²⁰⁸

XIX. yüzyıl, misyonerlik faaliyetlerinin Osmanlı imparatorluğu topraklarında yoğunlaştığı bir dönem olmuştur. Bu yoğunlaşmanın nedenleri, Osmanlı’nın askeri, ekonomik, siyasal, kültürel, toplumsal, düşünsel değişimlere açık ve bu değişimlerin yaşanılır hale gelmesidir. Avrupalı devletlere verilen ayrıcalıklar ve değişen dünya yapısı, misyonerlik faaliyetlerinin Anadolu coğrafyasında gittikçe artmasının nedenlerindedir. İngiltere, Amerika gibi devletlerin misyoner örgütleri Anadolu coğrafyasında ibadet

²⁰⁵ Ömer Turan, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Türkiye’de Protestan Misyonerlik Faaliyetleri”, *Osmanlı Cilt: II*, YTY., Ankara 1999, s. 204; Gaunt, *a.g.e.*, s. 42.

²⁰⁶ Sezer, “a.g.m.”, s. 181.

²⁰⁷ Çadırcı, *a.g.e.*, s. 6.

²⁰⁸ Kieser, *a.g.e.*, s. 69.

yerleri, okullar, hastaneler açarak misyonlarına yönelik çalışmalarda bulunmuşlardır.²⁰⁹ Görüldüğü gibi, XIX. Yüzyılda misyonerlik faaliyetlerinin Osmanlı coğrafyasında etkinlik kazanmasının en büyük nedeni, imparatorluğun içinde bulunduğu ekonomik durum ve buna bağlı gelişen siyasi, toplumsal, ekonomik değişimlerdir.

XIX. yüzyıl içerisinde yaşanan gelişmeler, imparatorluk içerisinde yaşayan gayrimüslim halkı ve imparatorluğun toprak bütünlüğünü büyük ölçüde etkilemiştir. Rusya, İngiltere, Fransa gibi yayılcı siyaset izleyen devletler, Tanzimat ve Islahat Fermanı ve Paris Barış Konferansı kararları ile Osmanlı toprakları üzerindeki çıkarlarını gerçekleştirmek amacıyla uygun yöntemleri elde etmişlerdir. Emperyalist çıkarları doğrultusunda gayrimüslim halkın haklarının savunuculuğunu üstlenen bu devletler, gerçekte imparatorluğun toprak bütünlüğünün bozulmasını amaçlamışlardır.²¹⁰ *Doğu Sorunu, Şark Meselesi* adı ile adlandırılan bu çıkar elde etme zemini, misyonerlik faaliyetleri ile düşünüldüğünde parçalama ve faaliyetin sürdürüldüğü bölgeyi ele geçirme amacını ortaya koymaktadır. Misyonerlik çalışmaları, kurumları, idealleri, araçları; *Doğu Sorunu* projesi içinde düşünüldüğünde anlamlı hale gelmektedir.²¹¹ XIX. yüzyıldaki misyonerlik faaliyetlerinin emperyalist girişimlere paralel olarak yoğunlaştığı görülmektedir.²¹² Bu bağlamda, Avrupalı Devletlerin *Şark Meselesindeki* takip ettikleri en önemli politika, Hıristiyanları imparatorluktan uzaklaştırmak olmuştur. Bu politikanın gerçekleşmesine yardımcı olacak en önemli araç ise, misyonerlik faaliyetleri olmuştur.²¹³ Deringil'in, "*Osmanlı devletinin varlığına yönelik hiçbir tehditin uzun vadede misyonerlik*

²⁰⁹ Gündüz, *a.g.e.*, s. 37.

²¹⁰ Musa Çadırcı, *Tanzimat Döneminde Anadolu Kentleri'nin Sosyal ve Ekonomik Yapısı*, s. 176.

²¹¹ Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi, Cilt: VII*, TTK. Yayınları, Ankara, 2007, s. 203.

²¹² Selahattin Satılmış, "XIX. Yüzyılda Nesturiler ve İngiliz Misyonerlik Faaliyetleri", *Bellekten, Cilt: LXXI, Sayı: 261, Ağustos 2007*, İstanbul, s. 653.

²¹³ Sezer, "a.g.m.", s. 183.

kadar tehlikeli olmadığını”²¹⁴ belirtmesi, imparatorluğun geleceği açısından misyonerliğin ne kadar tehlikeli olduğunu göstermektedir.

Osmanlı reformlarının çok önemli bir yönü de, Avrupalı güçlerce, Hıristiyan azınlıkların daha iyi korunması ve onlara daha çok haklar verilmesi taleplerinin etkili bir biçimde dile getirilmesiydi. Ayrıca, reformlarla Avrupalı ve Amerikalı misyonerlerin Hıristiyan topluluklar içerisinde daha özgürce çalışabilmelerine imkân verilmişti. Müslümanlar, bu misyonerlere Hıristiyan güçlerin yerli Hıristiyanları kollamaya ve bölgedeki Müslüman üstünlüğünü tehdit etmeye yönelik daha çok siyasî ve muhtemel askerî müdahalelerin öncülerini gözüyle bakıyorlardı.²¹⁵ Misyonerler, Osmanlı İmparatorluğu içinde hem bir gözlemci olarak hem de çıkar amaçlı faaliyette bulunan kişiler olarak var olmuşlardır. Bölgedeki misyonerler din değiştirme misyonunu bu topraklarda tam olarak gerçekleştirememelerinden dolayı; dini ve toplumsal hayata müdahale etme yolunu seçerek misyonlarını yerine getirmişlerdir. Daha çok azınlık olarak görebileceğimiz gruplar üzerinde yoğunlaşan misyonerlik faaliyetleri, imparatorluk içinde yaşayan halklar üzerinde bir uyanışın da başlangıcı olmuştur.²¹⁶ İmparatorluğun Doğu bölgesinde yaşayan Nasturiler de böyle bir ortamda misyonerlerin ve yayılmacı devletlerin eksenine girmiştir.

---

²¹⁴ Selim Deringil, *İktidarın Sembolleri ve İdeoloji II. Abdülhamid 1876-1909*, (Çev: Gül Çağalı Güven), YKY., İstanbul, 2002, s. 119.

²¹⁵ Bruinessen, *a.g.e.*, s. 129.

²¹⁶ Kieser, *a.g.e.*, s. 22-23.

IV. 2. Nasturiler Üzerinde Misyonerlik Faaliyetleri

Misyonerlik faaliyetlerinin doğu vilayetlerinde etkinlik kazanması, XVII. ve XVIII. yüzyıl ile başlamıştır.²¹⁷ XIX. yüzyıla kadar misyonerlik faaliyetleri içinde olan gruplar, Osmanlı toprakları üzerinde küçük ve etkisiz gruplar olarak bulunmuşlardır. Tanzimat düzenlemeleri ile birlikte bu küçük gruplar güç kazanmışlar ve misyonları için diplomatik ilişkilere sahip olmuşlardır.²¹⁸ XIX. yüzyılın ikinci yarısında Doğu Anadolu'da yaşayan Ermeni, Nasturi, Keldani, Kürt, Yakubi, Yezidi gibi etnik ve dini gruplar üzerinde, yayılmacı siyaset izleyen İngiltere, Amerika, Rusya, gibi devletlerin misyonerlik alanları oluşmaya ve bu alanlarda faaliyetlerin başladığı görülmektedir.²¹⁹ Özellikle Amerikan ve İngiliz Protestan misyonerler, imparatorluk içindeki Doğu Kiliselerine mensup Asurî, Nasturi, Ermeni halklarına yönelmişlerdir.²²⁰

1840'lı yıllarda *Dağlı* olarak adlandırılan Nasturiler üzerinde misyonerlerin çalışmaları başlamıştır.²²¹ Nasturiler üzerindeki misyonerlik faaliyetleri, bir anlamda bu halkın XIX. yüzyılda yeniden keşfedilmesi ile doğrudan ilgilidir. Nasturileri ilk keşfeden, arkeoloji ile ilgilenen *East India Company* memuru olan Calude James Rich'tir. Rich, Kutsal Kitap'ta geçen Ninova kentini 1820 yılında gezmiş ve bununla ilgili, İngiliz ve Amerikan misyonerlerine ilham kaynağı olan bir eser oluşturmuştur. Nasturiler hakkındaki bu keşfediş, yeni keşfedişlerin de tetikleyicisi olmuştur. Bu ilk araştırma üzerine A. H. Layard adındaki arkeolog sistematik arkeoloji çalışmaları ile bölgeyi tanımaya başlamıştır.

²¹⁷ Kieser, *a.g.e.*, s. 94.

²¹⁸ Kieser, *a.g.e.*, s. 69.

²¹⁹ Yalçın ve Heckmann, *a.g.e.*, s. 80.

²²⁰ Turan, "a.g.m.", s. 204.

²²¹ Foggo, *a.g.e.*, s. 19; Kieser, *a.g.e.*, s. 69; Sezer, "a.g.m.", s. 192.

Layard'ın ardından, Rahip Joseph Wolf bölgeye geçmiştir. 1834 yılında da, Rahip Justin Perkins ve 1835 yılında Dr. Asahel Grant bölgeyi ziyaret etmiştir.²²²

Nasturiler, misyonerlerin faaliyet alanı içine girerek, hem keşfedilmiş hem de büyük devletlerin siyasi çıkarlarına hizmet etmişlerdir. Misyonerler Nasturileri yeniden keşfedilmiş halk olarak tanımlamışlardır. Misyonerler, kendi misyonlarını gerçekleştirebilecekleri bu halkı, bağlı buldukları devletlerin siyasi çıkarlarını da gerçekleştirecek bir güç olarak görmüşlerdir.²²³ Nasturiler üzerindeki misyonerlik faaliyetleri, bu halk tarafından esaretten, tecritten kurtulma ve özgürleşme alanı olarak görülmüştür. Faaliyetlerin büyük çoğunluğu, eğitim ve sosyal yardım alanı olan ve politik boyutları olan yardım vaatlerini içinde taşımaktadır. Nasturi halkı ötekine karşı üstünlüğünün farkına varmış ve kilisenin büyük tarihinin de önemini de anlamıştır. Nasturiler, misyonerlerin de etkisiyle Türk ve Kürt komşularından daha da bağımsız kalmak, hatta bağımsızlaşmak istemişlerdir.²²⁴ Misyonerlerin Nasturi gruplarının yaşadığı bölgeye gelmesiyle beraber, Patrik Mar Şamun politik güç iddiasında bulunmaya başlamıştır.²²⁵

Nasturi aşiretleri, misyonerlerin gelişini büyük umut ile karşılamışlardır. Bruinessen, Nasturilerin Müslümanların ve Kürt liderlerinin hâkimiyetinden ve baskısından kurtulma istekleri olduğunu belirtmiştir. Nasturiler de kendi kaderlerini tayin haklarında, büyük devletlerin onlara yardımcı olacağı düşüncesini taşımışlardır.²²⁶ Bu durum ister istemez *Kürt ve Nasturi, Nasturi ve Osmanlı, Kürt ve Osmanlı çatışmasını*

²²² Atiya, *a.g.e.*, s. 309.

²²³ Yalçın ve Heckmann, *a.g.e.*, s. 82.

²²⁴ Atiya, *a.g.e.*, s. 313.

²²⁵ Bruinessen, *a.g.e.*, s. 276.

²²⁶ Bruinessen, *a.g.e.*, s. 277.

beraberinde getirmiştir.²²⁷ Bu çatışma grupları, birbirlerinden etkilenmişler ve çatışmalarının nedenleri de birbirleriyle bağlantılı olmuştur.

Misyonerlerin asıl faaliyet alanları Kuzey Irak ve İran bölgesi olmasına rağmen, unutulmuş Doğu Hıristiyanları arasında faaliyette bulunmak amacıyla Nasturilerin yaşadığı bölgede de faaliyetlerde bulunmuşlardır.²²⁸ Nasturiler, XIX. yüzyılın ilk yarısından itibaren Osmanlı Devleti'nin bölgede merkezi otoritesinin zayıfladığını fark ederek, çeşitli devletlerin sempatisini kazanmak için uğraşmışlardır. Bu bağlamda Nasturiler misyonerlerin kendi içlerinde dolaşmalarını istemişlerdir.²²⁹ Nasturilerin yaşadığı bölge İngiltere, Rusya, Amerika, Devletlerinin çıkar faaliyetlerine ve çatışmalarına sahne olmuştur.²³⁰

IV. 2. 1. Amerikan Misyonerliği

Anadolu kentlerinde en yoğun çalışmalarda bulunan misyoner grubu, Amerikan Protestan misyonerleridir. Amerikalı misyonerler, 1818 yılından itibaren Osmanlı topraklarına girmeye başlamıştır ve kurdukları ilk misyoner örgütü ise, *American Board of Commissioners for Foreign Missions*²³¹ adlı örgüttür. Bu örgütün resmi kayıtları incelendiğinde; Anadolu, Suriye, Filistin, İran topraklarındaki çalışmaların temel amacı şu şekilde gösterilmektedir: “*Bu topraklarda yaşayan Yahudi ve Hıristiyan halk vardır. Bu halklar cahil ve manevi sefalet içinde yaşamaktadırlar ve bu hakların doğru yolu*

²²⁷ Atiya, *a.g.e.*, s. 313; Gaunt, *a.g.e.*, s. 74; Kieser, *a.g.e.*, s. 56.

²²⁸ Yalçın ve Heckmann, *a.g.e.*, s. 75.

²²⁹ BOA, Y.A. HUS. 278/70.

²³⁰ Yalçın ve Heckmann, *a.g.e.*, s. 83.

²³¹ Kısaca *American Board* olarak bilinen bu misyoner örgütü, Osmanlı topraklarının bütününde faaliyet alanı bulmuştur. 1834–1841 yılları arasında; Trabzon, Erzurum, Urumiye ve Musul'da toplam 13 *American Board* örgütüne bağlı misyoner çalışmalarını sürdürmüştür. Misyonerler adı geçen merkezlerde, Nasturi, Ermeni, Türk, Kürt halkları arasında çalışma yapmışlardır. Ömer Turan, “a.g.m.”, s. 205.

bulabilmeleri için çalışmalar yapılmalıdır."²³² Amerikan Protestan misyonerlerinin Osmanlı topraklarındaki ilk amaçları; çürümüş, cahil, bilinçsiz halkları "gerçeğe ve doğruya ulaştırma" amacı taşımaktadır. Bu amaçla Amerikan misyonerliği, 1839 yılından sonra doğu bölgesinde bulunan Hıristiyanlar üzerinde eğitim, sağlık ve dinsel politikalarını yoğunlaştırmaya başlamıştır.²³³

Amerikalı Protestan misyonerler XIX. yüzyıl ortalarında Musul ve Urumiye'de çalışmalarına başlamışlardır. Protestan misyonerler, "*İsrail'in kayıp kabilesinin keşfedildiği*" bilgisini yayarak, Nasturi halkı üzerindeki faaliyetlerini yoğunlaştırmışlardır.²³⁴ Nasturi halkı üzerindeki ilk kapsamlı misyonerlik çalışması, Amerikalı misyoner Doktor Grant tarafından gerçekleştirilmiştir. Amerikalı Protestan misyoner Asahel Grant'ın yanında Justin Perkins de *koruyucusu olmayan Dağlı Nasturilerin* yaşadığı topraklara gelmiş ve bölgede çok önemli misyonerlik istasyonu kurmuştur.²³⁵,

Grant, 1839 yılında bölgeye gelmiş ve ziyaretlerini 1844 yılına kadar devam ettirmiştir. 1841'de "Hakkari Misyonu" kurulmuş ve bu çalışmanın sonucunda "*Ten Lost Tribes*" adlı bir eser ortaya koyarak, Nasturilerin etnik kökenlerini araştırmış ve bu kökeni ilk Hıristiyan aşiretlere dayandırmıştır.²³⁶ Misyonerlik çalışmaları ile belirmeye başlayan kimlik bilinci, Nasturiler için oluşturulan okullar, yüksek okullar, dispanserler, matbaalar, basım-yayım hayatına giren dergilerle de kökleştirilmiştir. Tüm bu kurumlar nedeniyle Nasturiler arasında kimlik bilinci yaratılmaya çalışılmış ve bu yönde ilerleme

²³² Kieser, *a.g.e.*, s. 74.

²³³ Kieser, *a.g.e.*, s. 86.

²³⁴ Gaunt, *a.g.e.*, s. 43.

²³⁵ Foggo, *a.g.e.*, s. 19.

²³⁶ Yalçın ve Heckmann, *a.g.e.*, s. 80.

sağlanmıştır.²³⁷ Görüldüğü gibi, misyonerlerin kullandıkları en önemli araç, Nasturiler üzerinde bir aidiyet duygusu oluşturarak, Nasturiler’de ortak bir geçmiş duygusu yaratmaktır. Ortak geçmiş yaratma bağlamında düşünüldüğünde de, Nasturilerin Asur soyundan geldikleri iddiası bu faaliyetlerin bir ürünü olarak görülmelidir.

Bedirhan Bey’in Nasturi aşiretleri üzerine yaptığı saldırı üzerine “Hakkari Misyonu” yıkılmış ve Nasturi Patriği Musul’a kaçarak İngilizlere sığınmıştır. Bu gelişmeler sonucunda İngiliz misyonerler çalışmalarını Musul üzerine yoğunlaştırmaya başlamışlardır.²³⁸

IV. 2. 2. İngiliz Misyonerliği

İngiliz misyonerliğinin faaliyet alanı haline gelmiş olan bölge, Hindistan’a ulaşmada bir köprü görevi görmesi açısından önemlidir. Bu amaçla İngilizlerin misyonerlik faaliyetleri, bölge üzerinde yoğunlaşmıştır.²³⁹ İngiltere Devleti’nin Nasturiler üzerindeki çıkarlarından en önemlisi, Nasturilerin yaşadığı bölgenin Rus tehlikesini engelleyebilecek bir tampon bölge özelliğinin olmasıdır. Diyarbakır İngiliz Konsolosluluğu’nun İngiliz Dış İlişkileri Başkanlığı’yla *Dağlı Nasturiler* ile ilgili uzun yazışmalar yapıldığı görülmektedir. Bu yazışmalardaki genel konu, Nasturilerin yaşadığı bölgenin Rusya’nın etkisine ve genişlemesine karşı tampon bölge olarak stratejik bir

²³⁷ Gabriel Yonan, *Tarihte Unutulmuş Bir Azınlık Asurlular*, s. 3. [Bağlantıda] www.acsatv.com/filer/Qashisho.pdf; Every, “a.g.m.”, s. 97.

²³⁸ İbrahim Özcoşar, “19. Yüzyılda ABD misyonerlerinin Mardin Süryanilerine Yönelik Faaliyetleri”, *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, Güz-2006 Cilt: 5 Sayı 18*, s. 145-146 [Bağlantıda] <http://www.e-sosder.com/dergi/18142-154.pdf>

²³⁹ Halfin, *a.g.e.*, s. 42.

öneme sahip olduğu bilgisi olmuştur.²⁴⁰ İngiliz misyonerler Nasturi Patriği için önemli bir güç olarak görülmüştür. Patrik İngiliz misyonerler aracılığıyla dış dünyaya kendilerini anlatma fırsatı bulmuştur.²⁴¹

İngiltere'nin resmi kilisesi olan, Anglikan Kilisesi misyonerleri 1840 yılında Nasturi ve Keldani liderle resmi temaslarda bulunarak misyonlarını gerçekleştirmeye başlamışlardır.²⁴² Nasturiler üzerindeki ilk "Asurlu" tanımlamasını İngiliz misyonerler yapmış ve böylece misyonlarının ilk amacını gerçekleştirmişlerdir.²⁴³ 1886 yılında Centerbury Başpiskoposu A. C. Tait, "Asur" misyonunu kurmuştur. Doğu Hıristiyanlarının ve Nasturiler'in "Asur" soyuna dayandıran Tait, bu tanımlamayı yapma nedeni olarak; "sapkın" olarak görülen bu halkın, kendilerini daha tarafsız bir tanımlama içinde görmelerini sağlamak olarak açıklamıştır.²⁴⁴ Diğer bir İngiliz Misyoner kurumu ise, "İngiliz Archbishop", Nasturiler arasındaki İngiliz misyonunu gerçekleştirmek amacıyla kurulmuş bir kurumdur.²⁴⁵ İngiliz misyonerliği Nasturiler tarafından önemli görülmüştür. Nasturilerin ruhani ve dünyevi reisi olan patrik ile diğer misyon grupları gibi İngiliz misyonerleri de yoğun ilişki içine girmişlerdir. Bu yoğun ilişki ve güven, Patrik Mar Şamun'un Bağdat İngiliz Konsolosluğundan Osmanlı Devleti ve yerel Kürt Beylerine karşı Avrupalı Devletlerin silahlanmasını talep etmesine neden olmuştur.²⁴⁶

Osmanlı Devleti bölgede yaşanan misyonerlik faaliyetlerini çok yakından izlemekteydi. Özellikle İngiliz misyonerlerin çalışmaları çok yakından izlenmekte ve

²⁴⁰ Yalçın ve Heckmann, *a.g.e.*, s. 82.

²⁴¹ BOA, Y. PRK. UM. 30/10.

²⁴² Gaunt, *a.g.e.*, s. 43.

²⁴³ Dalyan, *a.g.t.*, s. 6.

²⁴⁴ Gaunt, *a.g.e.*, s. 45.

²⁴⁵ Dalyan, *a.g.t.*, s. 57.

²⁴⁶ Selahattin Satılmış, "XIX. Yüzyılda Nesturiler ve İngiliz Misyonerlik Faaliyetleri", s. 655.

dikkatlice soruşturulmaktadır. Örneğin, Nasturiler arasında dolaşan İngiliz misyoner Baron'un; Musul, Bağdat ve İran'a gitmek amacıyla olduğu belirtilmiştir. Bu kişinin ve gezi amacının araştırılması istenmiş ve bu gezilerin amacı olarak Nasturilerin İngiltere'nin himayesine girmek istiyor olabileceği söylenmiştir. İngiliz misyonerler, Nasturilerin kendi mezheplerini seçmesi için onlara para ve mal yardımında dahi bulunmuşlardır.²⁴⁷

Patrik, İngiliz misyonerlerinin etkisi ile yerel Kürt Beyleri ile de sorun yaşamıştır. Çoğu zaman İngiliz misyonerler, Nasturiler'e bölgedeki yerel Kürt Beylerinden ayrılmaları gerektiği talimatlarını vermişlerdir. Yine böyle bir ortamda, Bedirhan Bey Nasturi patriği ile olan sorunlarını konuşmak amacıyla elçilerini göndermiş; fakat patrik dini toplantıları olduğu gerekçesiyle elçiler ile görüşmemiştir. Patriğin Bedrihan Bey'in elçileri ile görüşmeme nedeni o an yanında bulunan İngiliz misyonerinin etkisi ile olmuştur. Bunun yanında Nasturi Patriği sahip olduğu İngiliz gücünü bölgedeki güçlere göstermek amacıyla, oturduğu binaya İngiliz bayrağı çekmiştir. İngiliz Bayrağı, bölgedeki güçlere bir mesaj vermek amacıyla asılmıştır ve bu mesaj bölgedeki Kürt egemenlerinin Nasturiler ile olan ilişkilerini daha da kötü duruma sokmuştur.²⁴⁸ Nasturi olaylarının yaşanmasındaki en büyük etken misyonerlik faaliyetleri ile Nasturilerin güç kazandıklarını hissetmeleri olmuştur. Nasturiler üzerinde yürütülen faaliyetler sonucunda; Nasturi Patriği, çıkar ve güç elde ettiğini düşünmüştür. Bu güç arayışı bölgedeki yerel egemenlerin Nasturi halkı üzerine saldırıda bulunmasına neden olmuştur.²⁴⁹

---

²⁴⁷ BOA, Y. PRK. UM. 27/64.

²⁴⁸ Erdost, *a.g.e.*, s. 69.

²⁴⁹ Hasan Yıldız, *Aşiretten Ulusallığa Doğru Kürtler Politik Felsefe Açısından Kürt Toplumunun Bir Kritiği*, s. 175.

I. Dünya Savaşı sonrası, Rusların bölgeden çekilmesi veya Osmanlı Devleti'ne yönelik politika değişikliğine gitmesi durumunda Nasturiler bu defa, XIX. yüzyılın en büyük emperyalist gücü olan İngilizlere sosyal durumlarından şikâyet eden mektuplar yazmışlardır. İngiliz politikacılardan istedikleri desteği bulamayınca bu sefer İngiliz Kilisesi mensuplarından din ve eğitim alanında yardım istemişlerdir. Buradaki amaç misyonerler aracılığıyla diplomatların dikkatini çekmek olmuştur.²⁵⁰

IV. 2. 3. Rus Misyonerliği

Nasturilerin XIX. yüzyıl boyunca izlemiş oldukları genel politika, Ortadoğu'da hâkimiyet kurmak isteyen İngiltere ve Rusya'nın, politik çıkarları ve manevralarını kendi menfaatleri için sürekli olarak takip etmek olmuştur. Rusya'nın, Osmanlı Devleti ile sürekli savaş halinde olması, Rusya'nın coğrafi yakınlığı, Nasturiler arasında, Rusların bir gün kendilerini kurtaracağı fikrinin yerleşmesine neden olmuştur.²⁵¹

Rus misyonerlik faaliyetleri, 1895 yılından sonra Doğu bölgelerinde yoğunlaşmaya başlamıştır.²⁵² Rus misyonerlerinin Nasturiler üzerindeki çalışmaları ise, 1898 yılında başlamıştır. Bu misyonerler, 1898 yılında Urumiye'de "Rus Ortodoks Ruhani Misyonu'nu" kurmuşlar ve özellikle İran bölgesinde yaşayan Nasturi aşiretleri içinde çalışmalarını yürütmüşlerdir. İstanbul'daki Rus elçisinin; "Nasturiler Kürdistan'daki Rus etkisini yayabilmek için temel amaçtır" sözü, Rusya'nın ve misyonerlerinin Nasturi halkı üzerindeki amaçlarını yansıtan önemli bir nokta olmuştur.²⁵³

²⁵⁰ BOA. Y. PRK. UM. 3/40.

²⁵¹ BOA, Y.A. HUS. 278/70.

²⁵² BOA, Y.A. HUS. 278/70.

²⁵³ Gaunt, *a.g.e.*, s. 46.

Rus misyonerliği, XIX. yüzyılın sonlarına doğru Nasturiler üzerinde çok büyük etki yaratmıştır. Rusya'nın bütün Doğu Hıristiyanlarının koruyucusu olarak ortaya çıkması ile birlikte, Nasturiler içinde buldukları zor durumdan Rusya koruyuculuğu ve yardımı ile çıkacaklarını düşünmüşlerdir. 1827 yılında Nasturi ailelerin gruplar halinde Rusya'ya göç etmeleri, Nasturilerin Rusya'yı kurtarıcı olarak görmelerinden kaynaklanmaktadır.²⁵⁴ 1857 yılında'da Kürtler'in baskısından kurtulmak isteyen Şemdinan kazasında yaşayan Nasturiler, Rusya'ya göç etmişlerdir.²⁵⁵ Nasturiler yaşadıkları bölgenin stratejik önemini bildikleri için, misyonerleri ve emperyalist devletleri bir koruyucu olarak görmüşlerdir. 1868 yılında Nasturi Patriği 100 bin Nasturi için Rusya'dan koruyuculuk talebinde bulunmuştur.²⁵⁶ Nasturiler, Osmanlı Devleti tarafından baskı altında tutulduklarını Ruslara bildirerek eğer onlar bölgelerini işgal ederlerse yardımcı olacaklarını dahi bildirmişlerdir. Nasturiler bununla da yetinmeyerek, bu istekleri gerçekleştirdiği takdirde onların himayesi için Ortodoks olmayı kabul edeceklerini açıkça ifade etmişlerdir.²⁵⁷ Rusların Hindistan ile ilgili politikalarının olması, özellikle İran sınırında yaşayan Nasturiler üzerindeki Rus misyonerliğinin temel amacını oluşturmuştur.

1870 tarihli Van Vilayetine yazılan belgede, 100 kadar Nasturi'nin Rusya'ya gitmiş olduğu haberi alınmış, ama bu kişilerin Rusya sınırını geçemeyerek geri dönmelerinden dolayı bu kişilere dokunulmaması gerektiği yazılmıştır.²⁵⁸ Burada Nasturilere dokunulmamasının sebebi, bu olayın siyasal bir olaya dönüşmesini engellemektir. Bu bilgi, Osmanlı Devleti'nin büyük güçlerin tepkisinden çekindiğini ve Nasturilere iyi davranarak, onları kazanmak istediğini göstermektedir.

²⁵⁴ Atiya, *a.g.e.*, s. 310.

²⁵⁵ BOA, HR. SYS. 2751/48; BOA, HR. TO. 261/83.

²⁵⁶ BOA, HR. TO. 261/83.

²⁵⁷ BOA. Y. PRK. UM. 3/40.

²⁵⁸ BOA, Y. EE. 131/45.

1898 yılında St. Petersburg’da bir Nasturi piskopos ve dört papaz bütün Nasturiler adına, Rusların kendileri koruması halinde Rus kilisesine bağlanacaklarını bildirmişlerdir. Ruslar bu ilan çağrısına İran bölgesindeki Nasturilerin yaşadıkları yerlere; matbaa, okul, kilise inşa ederek cevap vermiştir. Nasturiler’in Rus misyonerlerine yakınlık duymalarındaki en büyük neden; Rusya’nın askeri gücünün büyük olması ve bu gücün Nasturiler tarafından içinde buldukları esaretten kurtulmalarını sağlayabileceği olmuştur. Rusya’nın Nasturilerin güvendiği gücü vermemesi, Nasturiler’in tekrar eski kiliselerine dönmek istemelerine neden olmuştur.²⁵⁹ 1900 yılında 20 bin kadar Nasturi’nin Rus Ortodoks Kilisesi’ne bağlandığı iddia edilmektedir.²⁶⁰ I. Dünya Savaşı öncesinde Nasturi patriği ile Rus misyonerleri ilişki içerisinde olmuş ve 8 Temmuz 1914’te Hakkâri dağlarında yaşayan bütün Nasturiler’in Ortodoks olacağı raporları Rus misyonerleri aracılığıyla bildirilmiş olsa da savaşın patlak vermesiyle bu gerçekleşmemiştir.²⁶¹

IV. 3. Misyonerlerin Etkileri Sonucunda Nasturi Olayları ve Çatışma

Nasturiler üzerindeki misyonerlik faaliyetleri, Nasturiler tarafından olumsuz bir durum olarak görülüyor ve bir bakıma kurtuluş yolu olarak görülüyordu. Misyonerler bölgede çok rahat şekilde dolaşabiliyorlar ve Nasturiler onları evlerinde misafir edebiliyorlardı.²⁶²

Nasturilerin dini lideri olan Patrik Mar Şamun, Tanzimat yeniliklerinin bölgedeki Kürt Mirlerinin gücünü kırması ve etkinliklerinin azalmasını kendi gücünü ve

²⁵⁹ Atiya, *a.g.e.*, s. 310.

²⁶⁰ Atiya, *a.g.e.*, s. 311.

²⁶¹ Gaunt, *a.g.e.*, s. 46.

²⁶² BOA, HR. MKT. 56/3.

iktidarını sağlamlaştırmak adına olumlu karşılıyordu. Patrik, bu çıkar merkezli düşüncelerinden dolayı Melik adı verilen aşiret reisleri ile de çatışma içine girmek zorunda kalıyordu. Aşiret reisleri ise, dünyevi iktidarın ne Patrik Mar Şamun'un elinde ne bölgedeki Kürt Beyleri elinde olmasını istiyorlardı. Nasturi aşiret reislerine göre, iktidar kendilerinin ellerinde olmalıydı.²⁶³ Patrik, misyonerlerin kendisi ile sürekli olan iletişiminden dolayı güç kazandığı duygusu içine girmiştir. Bunun yanında misyonerlerin patrik ile olan yoğun iletişimi, misyonerlerin Nasturi halkının iç dengelerine ve çekişmelerine karışmaları sonucunu doğurmuştur. Bu çekişmelerde İngilizler Nasturi Patriğini, Amerikalılar ise patriğe muhalif olan tarafı desteklemiştir.²⁶⁴ Nasturi olaylarının misyonerlerin faaliyetleri ile ilişkilendirebileceğimiz bu yönü, Nasturilerin hem kendi içinde hem de kendi dışındaki güçlerle çatışmasına neden olmuştur. Sorun sadece bir halkın baskı altından kurtulmak isteği ile ilgili değildir. Bunun yanında, iktidar mücadelesinin getirdiği sorunlar yumağı da mevcuttur.

Nasturi grupları üzerinde yürütülen misyonerlik faaliyetleri, beraber yaşadıkları Kürt aşiretleriyle aralarında sorun yaşanmasına neden olmuştur. Kürtler bu faaliyetleri kendi çıkarları ve gelecekleri için tehlike olarak görmüşlerdir. Nasturi aşiretleri misyonerlerin etkisi ile yukarıda bahsettiğimiz egemenlik konusu dışında, vergi konusunda da bölgedeki yöneticilere karşı durmaya başlamışlardır.²⁶⁵ Avrupalıların desteğinden dolayı kendilerini güçlü hissetmeye başlayan Hıristiyan çiftçiler, Kürt toprak sahiplerine o güne kadar verdikleri toprak vergisini vermeyi reddedince çatışmalar çıkmıştır. Kürtlere

---

²⁶³ Kieser, *a.g.e.*, s. 95.

²⁶⁴ Selahattin Satılmış, "XIX. Yüzyılda Nasturiler ve İngiliz Misyonerlik Faaliyetleri", s. 659.

²⁶⁵ Yalçın ve Heckmann, *a.g.e.*, s. 75.

göre idarî reformlar ve misyonerlerin çalışmaları, Avrupalıların Müslümanları baskı altına alma stratejilerinin iki farklı görüntüsüydü.²⁶⁶

Kaynaklar, Amerikalı Misyonerler tarafından *Tiyari* bölgesinde yaptırılan okul ve yurt binalarının varlığından söz etmektedir. Bu yurt ve okul binalarının bölgeye hakim bir tepe üzerine yaptırılması, Kürtler tarafından egemenliklerini kısıtlayıcı bir durum olarak görülmüştür.²⁶⁷ Amerikalı misyonerler tarafından yapılan okul ve yurt binalarını gezen Layard, bu yapıların Kürtleri çok kısıktırdığını ve bütün vadiye hakim bir şekilde üstün görüş açısına sahip olan bu yerlerin düşünülmeden nasıl yapıldığını belirtmiştir.²⁶⁸ Bu bilgileri Kürtler arasında, özellikle Nurullah Bey ve önde gelen aşiret liderleri yaymışlardır. Bu binaların kale olarak kullanılacağı, Hakkâri ve çevresindeki pazar yerlerinin yerini alacağı söylentileri, Kürtlerin Nasturiler üzerine yapacakları saldırı da görünürdeki sebeplerden olmuştur.²⁶⁹ Bu nedenle, Kürt aşiretleri içinde Nasturilere ve misyonerlere karşı olumsuz bakış açısı gelişmiştir. Bu bağlamda misyonerlik faaliyetleri bölgedeki Kürtlerin sahip olduğu çıkarlarını zedeleyen bir durum olarak görülmelidir. Uzun sürerdir beraber yaşayan iki halk arasında, bölgeye hakim tepe üzerine yapılan binalar yüzünden anlaşmazlık çıkması ve bunun Bedirhan Bey'in Nasturiler üzerine yaptığı saldırılarda görünen sebep olması misyonerlerin varlığının Nasturi olaylarına etkisini göstermesi açısından önemlidir.

Nasturi halkının yoğun olarak yaşadığı Hakkâri bölgesinin idari statüsündeki değişimlere bir önceki bölümde değinmiştik. XIX. yüzyılda Hakkâri Mirliği'nin egemeni

²⁶⁶ Bruinessen, *a.g.e.*, s. 129; Layard, *a.g.e.*, s. 134.

²⁶⁷ Bruinessen, *a.g.e.*, s. 277.

²⁶⁸ Layard, *a.g.e.*, s. 134.

²⁶⁹ Dalyan, *a.g.t.*, s. 104.

Nurullah Bey'dir. Bedirhan ve Nurullah Bey'in ilk ayaklanmasının yaşandığı 1843 yılında, bölgede Amerikan ve İngiliz misyonerlerin varlığı görülmektedir. Bedirhan Bey, Nasturiler üzerine yaptığı ilk saldırı sonrası Avrupalı Devletler tarafından kınanmıştır; fakat saldırının hemen ardından saldırıya destek veren Nurullah Bey, Rusya himayesi altına girmiştir.²⁷⁰ Bu çıkar ilişkisi ve himaye Nasturi aşiretleri için de geçerli bir durumdur. Nasturilerin, Osmanlı ve Kürt Mirleri'nin baskısından kurtulmak için Rusya, İngiltere gibi yayılcı devletlerin koruyuculuğu altına girmek istedikleri görülmektedir.²⁷¹

Kürt gruplarının Nasturiler üzerine saldırı hazırlığı içinde olduğu, misyonerler aracılığıyla gözlemlenmiş ve elçiliklerine iletilmiştir.²⁷² Bedirhan Bey'in 1846'daki Nasturi aşiretlerine yönelik ikinci katliam girişiminden sonra, Grant'ın ve diğer misyonerlerin faaliyetleri artmaya başlamıştır. Bu saldırıdan sonra Austin Wright ve Edward Breath adındaki *ABCFM* misyonerleri dört hafta boyunca Bedirhan Bey'in yanında bulunmuştur.²⁷³ 1850 yılında Hakkâri'deki Nasturilere yönelik Kürt eşkıyaları saldırmışlar ve bu yapılan saldırılardan dolayı bazı Nasturilerin İngiltere konsolosuna müracaat ettikleri merkeze rapor edilmiştir.²⁷⁴ 1860 tarihli Hariciye Nezaretine İngiltere sefaretinden gönderilen belgenin tercümesinde, İngiltere, Bedirhan ve Nurullah Bey'in saldırısından 30 yıl sonra Kürtlerin yeniden Nasturiler üzerine saldırıya geçeceklerini ve devletin bu konuda tedbir alması istenilmektedir. Aynı belgenin devamında, eğer Nasturiler 1846 tarihindeki gibi bir katliama maruz kalırlarsa, Avrupalı devletlerin vereceği tepkinin büyük olacağı ve bu hareketlerin engellenmesi amacıyla gerekli

²⁷⁰ Yalçın ve Heckmann, *a.g.e.*, s. 79.

²⁷¹ BOA, HR. TO. 261/83; BOA, Y. PRK. UM. 3/40.

²⁷² "Ol taraflar ahalisi haklarında zulm ve tedipleri vukua gelip terbiyeleri mukadder olan eşkiyadan dolayı ahali-i merkumeden bazısı İngiltere konsolosuna müracaat etmekte oldukları..." BOA, A. MKT. MVL. 51/42.

²⁷³ Gaunt, *a.g.e.*, s. 99.

²⁷⁴ BOA, DH. MKT. 1835/118.

tedbirlerin alınması gerektiği belirtilmiştir.²⁷⁵ İngiltere'nin bu tavrı, Nasturiler üzerindeki İngiliz himayesini göstermesi açısından önemli olmuştur.

İmparatorluğun sürgün politikasının bölgedeki Kürt liderleri üzerinde uygulanmasından sonra, bölgedeki idari boşluğu Kürt şeyhleri doldurmaya başlamış ve misyonerler bölgedeki şeyhlerle ilişki içine girmeye başlamıştır. Bölgede dini statülerin etkinliği bilinen bir noktadır. Doğu toplumlarında dini kimlik kazanan kişilerin etkinliği her zaman itibar ve güç kazandıran bir durum olmuştur. Misyonerlerin de bölgedeki statü ve iktidar boşluğunun yerini, dini kimlik bakımından güçlü kişilerin dolduracağını tahmin etmesi çok zor olmamıştır. Bundan dolayı, 1847 yılında misyonerlerin iletişime geçtiği ilk Kürt şeyhi, Nakşibendî tarikatı lideri *Taha Nehri* olmuştur. Şeyh, misyonerlere sıcak yaklaşıp da Kieser, şeyhin ilk Nasturi katliamına destek verdiği bilgisinin misyonerlerin aklından çıkmadığını da belirtmektedir.²⁷⁶ Bunun yanında misyonerlerin şeyhler ile iletişime geçmesinin yanında, bölgedeki elçiliklerin de şeyhler ile iletişimde olduğu görülmektedir.²⁷⁷ Doğrudan doğruya Şeyh Taha Nehri ile iletişime geçenler misyonerlerin kendileridir. Misyonerlerin, Nasturi katliamına katılanlara ve destek verenlere karşı olumsuz bir tavır içinde ve onlara tepkili olduğunu söylemek yanlıştır. Görüldüğü gibi, misyonerlerin ve yayılmacı devletlerin Nasturiler üzerine yapılan saldırılara verdikleri tepkiler çıkar amaçlı bir tepki olmuştur.

²⁷⁵ "Alınan malumata nazaran Kürtlerin Nasturiler üzerine hücum etmek üzere olduklarından bundan otuz sene mukaddem Bedirhan ve Nurallah Beğler şu biçarelere nasıl davranmışlar ise şimdi dahi nahiyeleri tahrip ve kendilerinin idam olunmalarından korkuluyor... ..Merkumların evlad ve iyalleri bin sekiz yüz kırk altı senesinde vukua getirilen mezalim bu kere dahi irtikab olunacak olur ise Avrupaca tesir-i azimi muceb olur olacağından Kürtlerin niyet ve tasavvuratlarının men-i icrası zımmında tedabir-i aciliyenin lüzum-u ittihazını nezd-i bab-ı alide teslim olacağı derkardır beyan-ı hal ihtirammat kaymakamın tecdid-i teminatına icaz kılındı."²⁷⁵ BOA, HR. TO. 252/56.

²⁷⁶ Kieser, *a.g.e.*, s. 98.

²⁷⁷ BOA, HR. TO. 510/60.

Tanzimatın getirdiği yenilikler, Nasturi saldırılarının lideri olan Bedirhan Bey'in devlet ile çatışma içine girmesi ve sürgüne gönderilmesi, misyonerlerin Nasturiler üzerindeki faaliyetlerini gerçekleştirmelerinde kolaylık sağlamıştır.²⁷⁸ Bu bağlamda, misyonerlerin ve Doğu Hıristiyan halklarının koruyuculuğunu üstlenen devletlerin amacı, bir halkın katliamına veya yok edilmesine karşı durmak değil, Doğu Sorunu içinde düşüneneğimiz paylaşımcı çıkarlarını uygulamak olmuştur.

---

²⁷⁸ Gaunt, *a.g.e.*, s. 99.

V. BÖLÜM: BEDİRHAN BEY, KÜRT İSYANLARI VE NASTURİ OLAYLARI

V.1. Bölgedeki Kürt-Nasturi Çatışmaları

Beraber yaşayan iki komşu halkın, küçük çatışma ve anlaşmazlık yaşamaları doğal bir durum olarak görülmelidir. Kürtler ve Nasturiler arasındaki anlaşmazlıkların büyük çoğunluğu da bu bir arada yaşamdan kaynaklanmaktadır. Nasturiler ile Kürtler sürekli kan davalarının ve çatışmaların olmasında hayvan hırsızlıklarının yanı sıra, hayvanlarını otlatacakları mera ve yaylaların sınırlarının tespiti konusunda da anlaşmazlıkların etkisi büyüktür.²⁷⁹ Kürtlerle Nasturi aşiretleri arasında en çok otlak yüzünden ilişkisi bozulan Nasturi aşireti, Tiyari Aşireti olmuştur. Tiyari Aşireti'nin yaşadığı bölgede koyunlarını otlatmak alanın olmaması, bu aşiretin hayvanlarını Kürtlerin otlaklarına götürmelerine neden olmuştur. Bu da hayvancılıkla uğraşan Kürtler ile Nasturilerin karşı karşıya gelmeleri sonucunu doğurmuştur.²⁸⁰

Nasturiler ile Kürtler arasında yaşanan diğer bir anlaşmazlık noktası, her iki tarafın birbirinin mallarını yağmalaması ve çalmasıdır. Kürt aşiretleri sayıca fazla olsa da coğrafi açıdan Nasturiler avantaj sahibiydiler. Bundan dolayı yaşanan anlaşmazlıklarda Nasturilerin sağlam mevkilerde yerleşmiş olması, onların Kürtleri geri püskürtmesini sağlamaktadır. Anlaşmazlıklar genellikle iki tarafın ileri gelenlerinin bir araya gelip anlaşması ya da karşı tarafa aynı şekilde karşılık vermesi ile sonuçlanır ve olay

---

²⁷⁹ BOA, Y. PRK. BŞK. 16/28.

²⁸⁰ BOA, DH. MKT. 312/28.

kapanırdı.²⁸¹ Ancak bu tür olayların ciddi bir boyuta ulaşması tehlikesi belirlediğinde Nasturi Patriği Mar Şamun ile Kürt aşiretlerinin beyleri önemli roller üstlenmekteydiler.²⁸²

Nasturi-Kürt çatışmalarında ve özellikle Bedirhan Bey'in Nasturiler üzerine yapmış olduğu saldırılarda bölgedeki şeyhlerin küçümsenemeyecek etkileri olmuştur. Bu şeyhlerden özellikle Musullu Şeyh Muhammed ve Zaholu Şeyh Yusuf, Kürt Beylerinin Nasturilere karşı Bedirhan Bey'in yanlarında yer almalarını istemişler ve Kürtlerin aralarındaki anlaşmazlıkları bir kenara bırakarak birlik olmaları telkinlerinde bulunmuşlardır.²⁸³

Görüldüğü gibi, Nasturi ve Kürt çatışması küçük çapta da olsa devam eden bir durumdur. İki farklı kimliğe sahip halkların birbirleriyle çatışmaması imkânsızdır. Bu bağlamda yaşanan çatışma nedenleri yok etmeyi beraberinde getirecek bir anlaşmazlık olarak görülmemelidir. Bedirhan Bey ve Nurullah Bey'in Nasturi aşiretleri üzerindeki saldırıları, yukarıda değinmiş olduğumuz Nasturi-Kürt çatışma nedenlerinden tamamen ayrılmaktadır. Bu saldırılar egemenlik, hakimiyet altına alma sebeplerini içinde taşıyan saldırılar olmuştur.

V. 1. 1. Nasturilerin Bedirhan ve Nurullah Bey ile Anlaşmazlıkları

Nasturi-Kürt çatışmasının büyümesi, Tanzimat uygulamalarının ve misyonerlerin bölgede etkinlik kazanmasıyla aynı döneme denk gelmiştir. Nurullah Bey

²⁸¹ BOA, Y. PRK. DH. 9/36.

²⁸² Asahal Grant, *Nasturiler ya da Kayıp Boylar*, (Çev: Meral Barış), Nsibin Yayınevi, İsveç, 1994, s. 16.

²⁸³ Foggo, *a.g.e.*, s. 48-49.

*Hakkâri Emirliğinin*²⁸⁴ yöneticisidir ve Başkale’de ikamet etmektedir. Nurullah Bey’in hâkimiyeti altında yaşamlarını sürdüren Nasturiler’in dini lideri Patrik ise Hakkâri ve Bohtan arasında yaşamını sürdürmektedir.²⁸⁵ Nurullah Bey Hakkâri Miri olsa da, emirliğin gerçek varisi olan Süleyman Bey’i zorla yönetimden uzaklaştırmıştır. Süleyman Bey’in yeniden hâkimiyetini kazanmak amacıyla Nasturi Patriğinden yardım istemesi, Nurullah Bey ile Nasturilerin arasının bozulmasındaki ilk etken olmuştur.²⁸⁶ Nurullah Bey, Süleyman Bey’in onu yenerek başa geçmesinden endişelenmekte ve diğer Kürt beylerinin rakibinin tarafına geçeceğinden korkmuştur. Kürt beylerini kendisine bağlamak amacıyla büyük harcamalar yapan Nurullah Bey, sık sık para sıkıntısı çekmeye başlamıştır. Mar Şamun da Hakkâri Emiri’nin yeni vergi talebine karşı çıkmıştır.²⁸⁷ Bu durum, Nasturiler ile Nurullah Bey arasındaki ilişkilerde gerginliğe yol açmıştır.

Nasturiler’in yaşadığı Hakkari Emirliği’nin yöneticisi Nurullah Bey ile Patrik arasında yaşanan sorunların temel nedeni Patrik Mar Şamun’un, Tanzimat uygulamaları ile oluşan yönetim boşluğunu fırsat bilerek, misyonerlerden aldığı gücü ve Nasturi aşiretlerinin de desteğini kullanarak, Hakkari Mirliği’nde egemenlik iddiasında bulunmuş olmasıdır. Bu gelişmeler üzerine Nasturi sorunundaki kırılma noktası olan, Nasturileri yok

---

²⁸⁴ *Hakkâri bölgesi stratejik bir sınır yeri olması bakımından birçok devletin hâkimiyet altına almaya çalıştığı ve bu amaçla birbirleriyle çatıştığı bir yer konumunda olmuştur. Osmanlı Devleti’nin yöreye hâkimiyeti sırasında meydana gelen Osmanlı-İran savaşlarında Osmanlı Devleti’ne büyük yararlılıklar göstermişlerdir. Beylik, daha sonra Osmanlı Devleti’nin Van Eyaleti’ne Hakkâri hükûmeti olarak bağlanmıştır. Ama 19. yüzyıla gelindiğinde, eski gücünden çok uzaklaştı ve yüzyıllardır taht kavgasından bu denli sarsılmamıştı. Buna rağmen 19. yüzyılın başlarında da Hakkâri Emirliği, Doğu Bölgesi’nin en saygın ve en güçlü emirliklerinden biri idi. Fakat 1830’lu yıllara girerken Bedirhan Bey ile birlikte büyüyen Botan ve Hakkâri Emirlikleri arasında tarihe dayalı bir çekişme vardı. Bedirhan Bey daha sonra iki emirlik arasında eski düşmanlığı ortadan kaldırıp Nurullah Bey’le iyi ilişkiler içine girmeyi başarmıştır. Sinan Hakan, *Müküs Kürt Mirleri Tarihi ve Han Mahmut*, Peri Yayınları, İstanbul, 2002, s. 54.*

²⁸⁵ Foggo, *a.g.e.*, s. 31.

²⁸⁶ Yalçın-Heckmann, *a.g.e.*, s. 79.

²⁸⁷ Surma D Byat, *a.g.e.*, s. 67.

etme süreci başlamıştır.²⁸⁸ Nasturi Patriği'ni hâkimiyeti altına almayı başaramayan Nurullah Bey, o dönemde Musul Paşası ile anlaşmazlık içinde olan Bedirhan Bey'e yakınlaşmaya başlamıştır. Bedirhan Bey de özellikle misyonerlerin Hıristiyanları kışkırtması, Nasturi aşiretlerinin saldırıları ve bölgeye Tanzimat ile gelen yeni uygulamaların varlığını tehdit etmesinden dolayı, Kürt Beylerini yanına çekmek istemektedir. Nurullah Bey'in bu yakınlaşması Bedirhan Bey'in zaten istediği bir durum olmuştur.²⁸⁹

Cizre Mütesellimi olan Bedirhan Bey ile Nasturiler arasındaki ilişkinin temel ögesi, vergi konusudur. Cizre mütesellimi olarak görev yapan Mir Bedirhan, mütesellimlik görevinden dolayı Nasturilerden vergi toplamaktaydı. Nasturi aşiretlerinin misyonerlik faaliyetlerinin ve Tanzimat uygulamalarının bölgede uygulanmaya başladığı bu dönemde vergi vermeyi reddettikleri gözlemlenmektedir.²⁹⁰ Bedirhan Bey ile Nasturiler arasında yaşanan çatışmanın bir diğer noktası ise, Nasturi aşiretlerinden en büyüğü ve güçlüsü olan Tiyari aşiretinin saldırgan bir tutum içine girmiş olmasıdır. 1843 yılında Bedirhan Bey'in hâkimiyetini tanımayarak saldırılarda bulunan aşiret, Bedirhan Bey'in gönderdiği elçileri öldürmüştür. Bu olayın ardından Bedirhan Bey de dört Nasturi'yi öldürtmüştür.²⁹¹ Kan davasına dönüşen bu durum, Bedirhan Bey'in 1843 yılındaki saldırısına kadar devam etmiştir.²⁹²

Görüldüğü gibi, Nasturilerin yaşadığı coğrafyanın en önemli iki gücü olan Nurullah ve Bedirhan Bey ortak bir paydada birleşmişlerdir. Her iki güç de, Nasturilerin ve

²⁸⁸ Kieser, *a.g.e.*, s. 64.

²⁸⁹ Kieser, *a.g.e.*, s. 98; Foggo, *a.g.e.*, s. 32.

²⁹⁰ BOA, İ.MSM, 48/1228.

²⁹¹ Doğan, *a.g.t.*, s. 87.

²⁹² BOA, İ. MSM, 49/1238.

Nasturi patriğinin hakimiyet altına alınması gerektiğini düşünmektedirler. Bedirhan Bey, Nurullah Bey ve diğer Kürt Beyleri'nin Tanzimat uygulamalarının ve bölgedeki misyonerlik faaliyetlerinin, bölgedeki Hıristiyanları bağımsızlığa sürükleyeceği endişesi hiç de yabana atılacak bir endişe değildir.

V. 2 Bedirhan Bey ve Nasturi Saldırıları

Bohtan bölgesi veya Bohtan emirliği yüzyıllar boyunca, Hz. Muhammed'in ünlü generallerinden Halid Bin Velid'in soyundan geldiğini iddia eden bir aile tarafından yönetilmiştir. Emirlik, üç kola ayrılmış ve son mirin üç oğlu tarafından yönetilmiştir. Bu üç kol *Cizre*, *Gurkel*, *Finig* bölgelerinden oluşmuştur. Bu üç bölge içinde en imtiyazlı ve güçlü durumda olan ise, Cizre bölgesidir.²⁹³ Cizre-Bohtan Bey'i Bedirhan Bey, resmen tanınmış bir *Mir*²⁹⁴ ve *Mütesellim*²⁹⁵ ve *Asakir-i Redife*'nin de miralayı olmuştur.²⁹⁶

V. 2. 1. Bedirhan Bey ve İlk İsyanlar

Bedirhan Bey, Tanzimat öncesi dönemde Cizre veya Cizre-Bohtan bölgesinde *mütesellimlik* görevini yürütmektedir. Cizre-Bohtan Mütesellimi olarak adlandırılan Bedirhan, mir unvanına da sahiptir.²⁹⁷ 1821 yılında Bohtan emirliğinin Cizre kolunun miri olmuştur. Bedirhan, mir olması ile beraber öncelikle çevresinde bulunan aşiretleri kontrol altına almaya çalışmıştır.²⁹⁸

²⁹³ Bruinessen, *a.g.e.*, s. 271.

²⁹⁴ *Mütesellim*, yerel yönetici anlamına gelmektedir.

²⁹⁵ 1833'den sonra kurulan milis gücüdür.

²⁹⁶ Sevgen, "a.g.m.", s. 49.

²⁹⁷ BOA, A. MKT. MHM 2/61.

²⁹⁸ Bruinessen, *a.g.e.*, s. 274.

Osmanlı'nın yarı özerklik tanıdığı bölgede, XIX. yüzyıl ile birlikte çeşitli nedenler ile Kürt yöneticilerin devlet yönetimine karşı ayaklandığı görülmektedir. 1830 yılında Revandiz'de Mir Muhammet bağımsızlığını ilan etmiş ve bu bağımsızlığın ardından Cizre-Bohtan Miri Bedirhan Bey, Hakkari Miri Nurullah Bey, Mukus Bey'i Han Mahmut²⁹⁹ eski statülerini kazanmak amacıyla bağımsızlık amaçlı isyanları sürdürmüşlerdir. 1828–1829 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında asker istenen Kürt Beyleri bu isteğe cevap vermemiş ve isyan hazırlığı içinde olduklarının ilk sinyali vermişlerdir.³⁰⁰ 1843 yılına gelindiğinde ise, Bedirhan Bey önderliğinde diğer Kürt Beyleri de, bu isyanlara katılmışlar ve Kürt ittifakı oluşturmuşlardır.³⁰¹

Mısırlı İbrahim Paşa'nın Osmanlı'ya karşı yaptığı Nizip Savaşı'na katılan Bedirhan Bey, savaşın kaybedilmesi üzerine ordusuyla beraber Cizre'ye doğru çekilmiştir.³⁰² Aşiretleri hâkimiyet altına almayı sürdüren Bedirhan, bu amacını gerçekleştirdikten sonra da Osmanlı'ya karşı bağımsızlık düşüncesine uygun politikalar üretmeye başlamıştır. Örneğin; Bruinessen, 1828–1829 yıllarındaki Osmanlı-Rus savaşına asker göndermeyi kabul etmemesini, bağımsızlık sinyali olarak görmüştür.³⁰³

Görüldüğü gibi, Nizip savaşına katılma ve sonrasındaki geri çekilme Bedirhan Bey'in, Osmanlı merkezi otoritesine karşı bir tutum değişikliğine girmesine neden olmuştur. Mehmed Ali Paşa olayında Osmanlı Ordusunun kendi paşası karşısında güçsüz

²⁹⁹ Bedirhan Bey'in kayınpederidir. Bedirhan Bey, yüzyıl başlarında isyana girişmiş olan Han Mahmut'a, Cizre'nin Musul'a bağlanmasıyla başlayan süreçten dolayı yaklaşmıştır. Meclis-i Vala'da da görüşülen ve birçok raporda yer alan bu haber devleti düşündürmektedir. Dalyan, *a.g.t.*, s. 181.

³⁰⁰ Atiya, *a.g.e.*, s. 314; Yalçın ve Heckmann, *a.g.e.*, s. 74.

³⁰¹ BOA, İ. MSM, 49/1235.

³⁰² Foggo, *a.g.e.*, s. 32

³⁰³ Bruinessen, *a.g.e.*, s. 274.

duruma düşmesi, Bedirhan Bey’de de kendi egemenliğini kurabileceği düşüncesi uyandırmış ve isyan hazırlıklarına girişmiştir. Bu isyan hazırlığı ve fark ediş, sadece Osmanlı’nın güçsüzlüğünden kaynaklanmamaktadır. Devletin hâkimiyet eksikliğinin yanında; Bedirhan Bey’in çıkarlarının merkezileşmenin ve misyonerlik faaliyetlerinin etkisiyle zedelenmiş olmasından kaynaklanmıştır. Bu gelişmeler ve Balkanlar’daki ulusal nitelikli ayaklanmalarda yaşanan askeri başarısızlıklar, merkezi otoriteye karşı duruş cesareti yaratmıştır. Osmanlı’ya karşı ayaklanan Bedirhan Bey’e; Van, Hakkâri, Müküs, Kars, Ardahan beyleri de destek vermiştir.³⁰⁴

1838–1839 yıllarında Osmanlı İmparatorluğu’nun bağımsızlık fikrinde ve isyan içerisinde bulunan Kürt aşiretlerinin üzerine sefer başlatmıştır. Bedirhan Bey’in faaliyetleri üzerine Reşid Paşa, 1838 yılında saldırıya geçmiş ve Cizre kentini ele geçirmiştir.³⁰⁵ Reşit Paşa’nın, 1838 yılında Cizre’yi kuşatması üzerine, Bedirhan Bey devlete bağlılığını bildirmiştir. Bedirhan Bey, tutum ve politikalarında doğrudan doğruya hükûmeti hedef alan bir tavır içerisine girmemiş ve her fırsatta Padişaha ve saltanata bağlılığını ifade etmiştir. Bedirhan Bey’in devletin yanında tavır almasından sonra,³⁰⁶ Sait Bey’in³⁰⁷ kalesinin kuşatılmasına yardımda bulunmuştur. Bu kale kuşatmasında gösterdiği hizmetlerden dolayı, kendisine Miralaylık unvanı verilmiştir.³⁰⁸ 1840 yılında bölgede her anlamda Bedirhan’ın etkinliği görülmektedir. Bölgede uygulanan asayiş ve adalet uygulamaları Osmanlı tarafından dikkatle izlenmektedir. Cizre’de farklı dinden olan kişilerin kendi ibadethanelerinde ibadet etmesi ve güven içinde yaşamaları, imparatorluğun dikkatini

³⁰⁴ Kieser, *a.g.e.*, s. 63.

³⁰⁵ Bruinessen, *a.g.e.*, s. 275.

³⁰⁶ BOA, İ. MSM, 49/1235.

³⁰⁷ *Bedirhan Bey’in amcasıdır. Cizre’deki bir bölgeyi elinde bulunduran Sait Bey, Bedirhan’ın egemenliği için tehlikeli görülmektedir.*

³⁰⁸ Sevgen, “a.g.m.”, s. 49.

çekmiş ve merkezde Bedirhan'ın bir tehdit olarak görülebileceği düşüncesini oluşturmuştur. Bedirhan'ın kendi bölgesindeki bağımsız tavırları, devletin dikkatinden kaçmış değildir; fakat bağlılığın vergi ile ölçülen yönünün olması ve Bedirhan Bey'in de üzerine düşen her türlü vergi sorumluluğunu yerine getirmesi Osmanlı'yı büyük bir tepki vermeye itmemiştir.³⁰⁹ Bedirhan Bey'in devlete karşı geniş katılımlı isyanı, Kürt beyleri ile ittifakı ve fiilen bunu hayata geçirmesi ise 1846 yılının başlarında olmuştur.³¹⁰

Bölgedeki ayaklanmaların başlıca nedenleri Musul Valisinin Cizre'nin Musul'a bağlanması talebi, bölgedeki Tanzimat düzenlemeleri, Hıristiyan gruplar üzerindeki misyonerlik faaliyetleri ve büyük devletlerin koruyuculuğudur.³¹¹ Halfin, Osmanlı yönetiminin, Kürtlerin kendi aralarında ve birlikte yaşadıkları Ermeni, Keldani, Nasturi halkları ile çatışacakları bir ortamı oluşturmaya çalıştığından ve bu politikanın, Osmanlı'nın bölgedeki hakimiyet ve kontrol politikasının bir yansıması olduğunu öne sürmüştür.³¹² Osmanlı Devleti'nin özellikle misyonerlerin tepkisini önlemek amacıyla, Nasturi-Kürt çatışmasını engellemek için bölgedeki yöneticilerle yaptığı yazışmalarda yer alan, bu çatışmaları engelleyici emir ve uygulamalar Halfin'in bu görüşünün yanlış olduğunu göstermektedir.³¹³

XIX. yüzyılda Nasturilerin yaşadığı bölgede Osmanlı yönetimine karşı bir dizi ayaklanma ve isyan çıkmıştır. Halfin, bu ayaklanma ve isyanların hiçbirinin bağımsızlık amacı taşımadığını ve ulusal nitelikli olmadığını belirtmektedir.³¹⁴ Fakat özellikle Bedirhan

³⁰⁹ Halfin, *a.g.t.*, s. 42.

³¹⁰ BOA, İ. MSM, 49/1235.

³¹¹ Yalçın ve Heckmann, *a.g.e.*, s. 75.

³¹² Halfin, *a.g.e.*, s. 36.

³¹³ Bkz. BOA, A. MKT. MVL. 51/42.

³¹⁴ Halfin, *a.g.e.*, s. 30.

Bey'in isyanının oluşumu Halfin'in bu görüşünü tam anlamıyla yansıtmamaktadır. Çünkü Bedirhan Bey'in isyan hazırlıkları sadece bir savaşa katılmama veya vergi vermeme ile sınırlı değildir. Kendi egemenliğini ve bağımsızlığını tesis etmek amacıyla toplumsal, siyasal, askeri uygulama ve düzenlemelere giriştiği görülmektedir. Ordusunun modernleştirilmesi, bölgesinde asayişin sağlanması için tedbirler ve yasa niteliği taşıyan buyruklar çıkartması, Avrupa'ya öğrenci göndermesi, adına para bastırması, silah fabrikası kurması, madenler işletmesi Bedirhan Bey'in merkezi yapıya karşı bağımsızlık hareketi içinde olduğu izlenimini vermektedir.³¹⁵

V. 2. 2. Cizre'deki İdari Değişimin Nasturi Olaylarına Etkisi

Bedirhan Bey'in yönetimindeki Cizre kazası, Musul Valisi Mehmet Paşa'nın isteği doğrultusunda bağlı bulunduğu Diyarbakır Eyaleti'nden alınarak Mehmet Paşa'nın yönetimine verilmiştir. Bu durumdan memnun olmayan Bedirhan Bey ise, bölge halkını da yanına alarak yeni idarî yapılanmaya karşı çıkmıştır. Fakat her fırsatta, Padişaha ve devlete karşı hizmette sadakatten ayrılmadığını; buna karşın Musul Valisi Mehmet Paşa'dan korktukları ve çekindiklerini, can ve mallarını emniyette görmediklerini, bu durumun kendisini devletine ve padişahına hizmetten alıkoyduğunu ifade ederek Musul Valisi Mehmet Paşa'yı suçlayıcı mektuplar göndermiştir.³¹⁶

Cizre sorununun gündemde olduğu günlerde Bedirhan Bey'in devlete karşı isyan etmiş olan Han Mahmut, İsmail Paşa ve diğer Kürt beyleriyle yakın ilişki içerisinde bulunması, devlet içerisinde Kürt beyleri arasında oluşabilecek ittifak fikrinin gündeme

³¹⁵ Bruinessen, *a.g.e.*, s. 274; Kieser, *a.g.e.*, s. 63.

³¹⁶ Doğan, *a.g.t.*, s. 72.

gelmesine yol açmıştır. Diyarbakır Valisi Vecihi Paşa, Cizre'nin eskiden olduğu gibi Diyarbakır'a bağlanmasını ve Bedirhan Bey'e güven verilmesini istemiştir. Meclis-i Valâ, Cizre'nin idarî durumu ile ilgili yaptığı uzun bir araştırmadan sonra Cizre'nin idarî yapısının devamı noktasında bir karara varmıştır. Bu karar ile Cizre, Musul Eyaleti'ne bağlı kalmaya devam edecek ve Mehmet Paşa da Musul Valiliği'ndeki görevini sürdürecektir.³¹⁷

Meclis-i Valâ kararlarına rağmen, Bedirhan Bey ve halk tarafından yeni Vali İsmail Paşa'ya mektuplar gönderilmiştir. Mektuplar da, Musul Valisi Mehmet Paşa'nın kendilerini koruyamayacağından, ondan çekindiklerinden ve Cizre'nin eskiden olduğu gibi Diyarbakır Eyaleti'ne bağlanmasını istemişlerdir. Bedirhan Bey'in yapmış olduğu bütün yazışmalar sonuçsuz kalmış ve Cizre'nin idari statüsü devam etmiştir. Bedirhan Bey'in Cizre'nin Musul'a bağlanmaması için yaptığı mücadelenin sonuçsuz kalmasından sonra, Bedirhan Bey kendi egemenliğinin tesisi için Nasturiler üzerine saldırılar düzenlemiştir.³¹⁸

V. 3. Bedirhan Bey'in Nasturiler Üzerine Düzenlediği Saldırıları

V. 3. 1. Nasturilere Karşı İlk Saldırı (1843)

Bedirhan Bey döneminde Nasturiler ile Kürtler arasındaki ilişkilerin kötüleşmesi; 1841 yılında Nasturi Patriği'ni itaat altına almak isteyen Nurullah Bey'in bu amaç için Koçaniş'i yakıp yıkması ve ardından da patriğin Dız Aşireti'nin yaşadığı bölgeye kaçması ile başlamıştır. Bu olay ileride taraflar arasında yaşanacak olan

³¹⁷ Doğan, *a.g.t.*, s. 72-73.

³¹⁸ Doğan, *a.g.t.*, s. 82.

çatışmaların öncü sarsıntısını oluşturmuştur. Ancak olayların Nasturiler için olumsuz sonuçlar doğurmasında Nasturilerin misyonerlere güvenip saldırgan faaliyetlerde bulunmaları da etkili olmuştur. Çünkü Tiyarili Nasturiler, bölgede faaliyet gösteren misyonerlerin de etkisinde kalarak kalabalık nüfuslarına güvenmişler ve Kürt aşiretlerine saldırmışlardır.³¹⁹

Bedirhan Bey'in, Nasturiler üzerine düzenlediği ilk baskın 1843 yılında olmuştur. Tiyari bölgesinin çok büyük zarar gördüğü saldırıda, bu bölgenin seçilmiş olmasının nedeni Tiyari bölgesinde Patrik Mar Şamun'un yaşaması ve bu bölgede misyoner Asahel Grant'ın misyonerlik faaliyetinin merkezini kurmasıdır.³²⁰ İlk saldırı için Tiyari bölgesinin seçilmesinin bir diğer nedeni ise Tiyari bölgesindeki aşiretlerin ve Patrik Mar Şamun'un yıllık haracı, vergiyi ödemeyi kabul etmemesidir.³²¹ Bedirhan Bey'in ilk saldırısından sonra, saldırılardan kurtulandan bazıları komşu yerleşim yerlerine gitmişlerdir. Herhangi bir bölgeye kaçamayanlar cizye ve vergi karşılığında Bedirhan Bey'in hükmü altına girmişlerdir.³²² Bu saldırıda Nasturi patriği Musul'a kaçmış ve oradaki İngiltere konsoloslughuna sığınmıştır. Patriğin annesi Bedirhan Bey'in adamları tarafından iki parçaya ayrılarak Zap nehrine atılmıştır.³²³ Saldırı sırasında Nurullah Bey ve Ertuşi aşiretinin de desteği alınmıştır.³²⁴ Saldırıya destek veren güçler incelendiğinde, hem Cizre hem de Hakkari Beyleri Nasturileri kendi gelecekleri için büyük tehdit olarak görmüşler ve bu halkı sindirmek ve yok etmek amacıyla saldırılarda bulunmuşlardır.

---

³¹⁹ Dalyan, *a.g.t.*, s. 106.

³²⁰ Kieser, *a.g.e.*, s. 95.

³²¹ Bruinessen, *a.g.e.*, s. 277.

³²² Yalçın-Heckmann, *a.g.e.*, s. 75

³²³ BOA, İ. MSM, 48/1229.

³²⁴ İleri, *a.g.e.*, s. 57.

Kaynaklar, misyonerler ile Kürt liderlerinin aralarında çok büyük sorun ve çatışmaların yaşanmadığından bahsetmektedir. Kürt liderleri Nasturi aşiretleri üzerine yapacakları baskınları önceden misyonerlere haber vermişler ve onlara misyon merkezi olarak inşa ettikleri yerlere ve bu yerlere sığınanlara dokunulmayacağı sözünü vermişlerdir.³²⁵ Bu söz verme ve Nasturi grupları üzerindeki baskınların misyonerlere haber verilmesi Kürt liderleri ile misyonerler arasında bir çatışmanın değil; anlaşmanın yaşandığını bizlere göstermektedir. Diğer bir nokta ise, Nasturiler üzerine yapılan saldırılara büyük tepki veren misyonerlerin ve bağlı buldukları devletlerin saldırıları önceden bilmelerine rağmen önlem almamalarıdır.

Foggo, 1843 tarihli bir İngiliz gazetesinin yayınladığı makaleye göre ilk saldırıda 3.800 kişinin öldürüldüğünü belirtmektedir.³²⁶ Bedirhan Bey'in 1843 yılındaki Nasturi harekâtı sonunda Tuhuma, Cilo ve Baz bölgeleri haricinde saldırdığı bölgelerden 125.120 koyun, 5.700 büyükbaş hayvan ve 5.497 tüfek ele geçirilmiştir. Tuhuma, Cilo ve Baz bölgeleri ise istila edilmemiş olup sadece bu bölgelerden haraç alınmıştır. Bunun sebebi ise onların harekât sırasında Bedirhan Bey ve Nurullah Bey'i desteklemesidir. Ayrıca Tiyari ve Dız bölgesinin doğu kısmındaki Nasturiler, Bedirhan Bey'in hâkimiyetini ve ona vergi vermeyi kabul ettiklerinden bu saldırıdan kurtulmuşlardır.³²⁷ Bu yerleşim yerlerinin dışında Tiyari bölgesindeki büyük köylerden Zavita Köyü'nün Meliği Bedirhan Bey'e bir takım hizmetlerde bulunduğundan dolayı harekât sırasında diğer bölgelerin aksine o ve köylüleri gözetilerek yağma ve talandan uzak tutulmuştur.³²⁸ Musul Valisi

---

³²⁵ Kieser, *a.g.e.*, s. 95.

³²⁶ Foggo, *a.g.e.*, s. 89.

³²⁷ Dalyan, *a.g.t.*, s. 107.

³²⁸ Layard, *a.g.e.*, s.137.

Mehmet Paşa'nın ordusunun başında bölgeye gönderilmesi, sayıları azalmış olan Nasturilerin tamamen yok olmalarını önlemiştir.³²⁹

1843 saldırısından sonra bölgede araştırma yapan İngiliz arkeolog Layard, saldırının izlerini ve boyutlarını şu şekilde aktarmıştır:

“Katliamın ilk kanıtlarını çok geçmeden görmeye başladık. Süprüntülere bulanmış bir kafatası gördük. Biz yukarı doğru çıkarken o aşağı doğru yuvarlandı. Hemen sonra beyazlaşmış kemik yığınları, onlardan daha yukarıda çürümüş giysi parçaları vardı. İlerledikçe bu kalıntılarda çoğalmaya başladı. Bodur çalılara yapışmış hâlâ tam olan iskeletler vardı. Onları saymaktan vazgeçtim. O kayalığa yaklaştıkça, örgülü kadın saçları, lime lime olmuş kumaş parçaları ve iyice yıpranmış ayakkabılarla karışmış kemik yığınları ile kaplanıyordu. Her yaştan kafatası; daha anasının karnında olan çocuktan artık dişleri kalmamış ihtiyarinkine kadar üzerlerine çöken ölümden habersiz toprağın üzerinde yatıyordu. Yukarı doğru çıkarken onlara mecburen basıyor ve gevşek taşlarla birlikte aşağı, vadiye doğru kayıp gitmelerini engelleyemiyorduk. Burası bir ölüm tepesiydi sanki.”³³⁰

1843 saldırısının ardından Bab-ı Ali tarafından verilen emirlerde, Bedirhan Bey'e emniyet ve güvenlik hissi verilerek devletin yanına çekilmesi gerektiği vurgulanmıştır. Bunun yanında İngiltere gibi devletlerin saldırılara karşı tepki göstermesinden dolayı, Bedrihan Bey'in bir daha böyle bir saldırıya girişmemesi ve Nasturi esirlerin memleketlerine geri dönmeleri için gereğinin yapılması söylenmiştir.³³¹

³²⁹ Atiya, *a.g.e.*, s. 310.

³³⁰ Layard, *a.g.e.*, s. 140; Eliya Vartanov, *Sibirya Sürgünü Asurîlerin Anıları (1949-1956)*, (Çev: H. Topuzoğlu), Yaba Yay., İstanbul 2005, s. 49.

³³¹ BOA, İ. MSM, 48/1229.

1843 yılında *Tiyari* aşiretinin yaşadığı bölgeye yönelik ilk baskını gerçekleştirilmesinin birden fazla nedeni bulunmaktadır. Misyonerlerin kaynaklarını inceleyen Kieser, bu saldırının nedenlerini, Nasturi Patriği ile Nurullah Bey'in anlaşmazlıkları, Nasturi provokasyonları; Nurullah Bey'e ödenen yıllık verginin durdurulması, değerli hediyelerle İran sınırındaki güçlü bir komşunun dostluğunu kazanmak isteyen Nurullah Bey'in acil para isteği, Nurullah Bey'in Mar Şamun ile dostluk kuran Süleyman Bey arasındaki aile içi anlaşmazlıkları, şeklinde sıralamaktadır.³³²

V. 3. 2. Nasturilere Karşı İkinci Saldırı (1846)

Hakkari Miri Nurullah Bey'in yardımı ile 1846 yılındaki ikinci büyük Nasturi saldırısı, Cizre Miri Bedirhan Bey tarafından düzenlenmiştir. 1846 yılında gerçekleşen Nasturi saldırısındaki görünürdeki sebep, 1845 yılında Tuhuba ve Tiyari aşiretinin Musul'daki Pervari-i Bâlâ aşiretinden 8–10 kişiyi öldürmesiyle tırmanan gerginliktir.³³³ 1846 yılında ikinci kez bir Nasturi saldırısının düzenlenmesinde, Musulda bulunan Şeyh Mahmut ve Zaholu Şeyh Yusuf'un Kürt Beylerini kışkırtmasının da büyük etkisi vardır. Bunun yanında 1846 yılına gelindiğinde Nasturilerin vergi ödemeyi yine reddetmesi de saldırının nedenlerinden olmuştur.³³⁴

Bedirhan Bey'in, Tiyari aşiretini yola getirmek amacıyla 10–12 bin kişilik bir askerî birlik hazırladığı haberi işitilmiştir. Bunun üzerine Bedrihan Bey'in Nasturiler üzerine asker sevkini engellemek amacıyla İngiltere girişimlerde bulunmuştur. Bu olayın üzerine Osmanlı Bedirhan Bey'e göndermiş olduğu yazıda, Tuhuba Nasturilerinin Erzurum

³³² Kieser, *a.g.e.*, s. 100.

³³³ Doğan, *a.g.t.*, s. 87.

³³⁴ BOA, İ. MSM, 49/1235.

Eyaleti'ne bağılı bulunduğunu ve bundan dolayı Bedirhan Bey'in aşiretin üzerine yapacağı saldırıdan vazgeçmesi gerektiği bildirilmiştir. Ayrıca Babıâli, o sırada Cizre'de bulunan Nazım Efendi'ye bir yazı göndererek onunla görüşmesini, Nasturi halkına yönelik herhangi bir teşebbüse girişmemesi konusunda kendisini uyarmasını istemiştir.³³⁵

Layard, Bedirhan Bey'in ikinci Nasturi harekâtı öncesinde Musul Valisi Tayyar Paşa'nın bu harekâtın önünü alabilmek için uğraştığını ve onu ikna etme konusunda başarılı olamadığını söylemiştir.³³⁶ Bedirhan Bey ise, hükümet'e verdiği cevapta, Tuhuba aşiretinin daima Müslüman halkı rahatsız ettiğini ve zarar verdiğini, onlara karşı duracak kimse olmadığını, her ne kadar bölge idarî olarak Erzurum'a bağılı bulunsa da Müslüman halkın böyle bir saldırıyı hak etmediğini ifade ederek kararlılığını ortaya koymuştur.³³⁷ Bedirhan Bey, bu seferinde özellikle Tuhuma ve Baz bölgesini hedef almıştır. Layard'a göre, bu sefer sonunda yaklaşık 3.000 Nasturi öldürülmüştür.³³⁸ Layard'ın belirttiği bu sayı, 1846 saldırısı sonrası Bedirhan Bey'in adamlarından Zeynel Bey'in saldırısında öldürülen Nasturi sayısını yansıtmaktadır.³³⁹ Arşiv belgesinde, Bedirhan Bey'in 1846 saldırısı sonrasında, Nasturi halkından yaşadığı kaybın 20.000 olduğu belirtilmiştir.³⁴⁰

Nasturilerin yaşadıkları olaylar sonrası Osmanlı Devleti, onların ekonomik olarak toparlanabilmeleri ve yaralarını sarabilmeleri için 1846 yılından itibaren Nasturilere 3 yıl vergi muafiyeti getirmiştir.³⁴¹ Yine aynı dönemde Hakkâri'de kurulan otorite sayesinde bölgede huzur sağlanarak burada bulunan devlet yöneticileri halkın sevgisini ve

³³⁵ Doğan, *a.g.t.*, s. 133.

³³⁶ Layard, *a.g.e.*, s. 224.

³³⁷ BOA, İ. MSM, 49/1238.

³³⁸ Layard, *a.g.e.*, s. 224.

³³⁹ Doğan, *a.g.t.*, s. 135.

³⁴⁰ BOA, İ. MSM, 49/1238.

³⁴¹ BOA, A. MKT. NZD. 14/80.

saygısını kazanmıştır.³⁴² Nasturi patriği Mar Şamun 1846 yılında yazdığı mektupta, 1846 saldırısı sonrasında yurtlarından ayrılmış olan Nasturilerin, yurtlarına geri döndüğü ve halkına köylerinin onarımında yardım etmek istediğini belirtmiştir. Patrik bunun yanında, idari açıdan kendilerine daha yakın ve güvenli olan Musul'a bağlanmak istediklerini belirtmiştir. Mektup içerisinde yer alan bir diğer istek ise, saldırılarda kaybolan atalarına verilmiş fermanların yeniden verilmesini istemektedir. Patrik, harap olan kiliselerin, köylerin imarı için yeniden Hakkâri'ye dönmek için padişah'tan izin istemektedir.³⁴³

V. 4. Bedirhan Bey'in Saldırıları Sonrası ve Nasturilerin Durumu

Bedirhan Bey'in 1845 Van isyanı sırasında bölgedeki bir kısım Kürt beyleriyle ittifaklar kurarak devlete isyan etmesi, 1846 Nasturi harekâtı sonrasında Batılı devletlerin olaya müdahale ederek onun cezalandırılması konusunda artan baskıları ile hükümetin kendisi hakkındaki ikna ve iyi niyet çabalarının sonuçsuz kalması üzerine Babıâli, Bedirhan Bey'i ortadan kaldırmaya karar vermiştir. Aslında, 1845 yılından itibaren Bedirhan'a karşı bir askerî harekât yapılması hükümetin gündeminde yer almış olup konu ile ilgili bazı ön hazırlıklar da yapılmıştır.³⁴⁴

Nasturi aşiretleri, üzerlerine saldırıları olmuş olsa da Bedirhan Bey'in sürgüne gönderilmesini şu şekilde anlatmışlardır: *“Dinimize düşman olmasına karşın, Bedirhan döneminde çok daha az vergi veriyorduk. Türkler ise ağzımızdaki lokmayı dahi aldıkları gibi, daha fazlasını istiyorlardı.”*³⁴⁵ Bu ifade tarzı ekonomik temelli bir anlayışı yansıtmış

³⁴² BOA, A.DVN. 89/58.

³⁴³ Doğan, *a.g.t.*, s. 103.

³⁴⁴ BOA, İ. MSM, 48/1235; BOA, İ. MSM, 49/1254.

³⁴⁵ Kieser, *a.g.e.*, s. 99.

olsa da; hem yeni kurulan düzen hem de vergi konusunun o dönem açısından ne kadar önemli olduğunu bizlere göstermektedir. Bu anlayış, Nasturi olaylarının da açıklayıcılarından olmaktadır.

Nasturilere yönelik girişilen bu seferler, batı tarafından oldukça büyük bir tepkiyle karşılanmıştır. Batılı devletler özellikle de İngilizler, Osmanlı Devleti'nden Bedirhan Bey'e karşı harekete geçmesi için baskılarda bulunmuşlardır. Devlet de faaliyetlerinden rahatsız olduğu Bedirhan Bey'i hem cezalandırmak hem de Batılı devletlerin içişlerine karışmasını önlemek için bu müdahaleye kalkışmıştır.³⁴⁶ 1843 yılında gerçekleşen Nasturi saldırısından sonra, İngilizler, Osmanlı Devleti nezdinde Bedirhan Bey ve adamlarının Nasturileri katledip onlara baskı ve zulümlerde bulduklarını iddia etmişler ve sorumluların cezalandırılmasını istemişlerdir.³⁴⁷ Nasturiler üzerine yapılan 1846 saldırısından sonra³⁴⁸, İngiltere, Rusya, Fransa gibi yayılmacı siyaset güden devletler olaylar karşısında büyük tepki vermişlerdir. Osmanlı'nın Bedirhan Bey'in isyanını bastırmak için harekete geçmesinde bu gelişmeler de oldukça etkili olmuştur.³⁴⁹ Bu devletlerin verdiği tepkiler çıkar temelli, gerçeği yansıtmayan tepkiler olarak görülmelidir. 1843 saldırısını önceden haber alan misyonerler hiçbir tepki vermemiş ve önlem almamışlardır. Misyonerlerin Bedirhan Bey'in yanında uzun süre kalması da, ikinci Nasturi saldırısı sonrası verilen tepkinin samimiyeti değil, kendi amaçları için çıkarlarını yansıtmaktadır. Misyonerler Bedirhan Bey'in bölgedeki varlığını ve gücünü kendi amaçları için tehlikeli görmüşler ve onun tasfiyesi için çaba sarf etmişlerdir.

³⁴⁶ BOA, İ.MSM. 48/1229.

³⁴⁷ BOA, HR. TO. 210/48.

³⁴⁸ *Misyonerlik faaliyetleri yürüten devletler, Nasturiler üzerine 1846 saldırısı düzenlenmeden önce, böyle bir saldırının olabileceğini söylemişler ve böyle bir saldırı olduğu takdirde bu devletlerin sert tepki vereceğini ifade edilmiştir.* BOA, HR. TO. 252/56.

³⁴⁹ Yalçın ve Heckmann, *a.g.e.*, s. 76.

Bedirhan Bey'in başlatmış olduğu isyanı Anadolu Ordusu bastırmıştır. Kuşatma üç gün sürmüştür ve Bedirhan Bey durumun ümitsiz olduğunu görerek 29 Haziran 1847 yılında Anadolu ordusuna teslim olmuştur.³⁵⁰ Daha sonra, Bedirhan Bey ile yanındakiler önce Samsun'a³⁵¹ ardından İstanbul'a gönderilmiş³⁵² ardından da 21 Ekim 1847 tarihinde Bedirhan Bey ve ailesi³⁵³ Girit'e sürgüne gönderilmiştir.³⁵⁴

V. 5. 1850 Sonrası Nasturilerin Kürt İsyanlarına Destekleri

1853 yılında Kırım Seferi sırasında Rusya iki Kürt alayı oluşturmuştur. Bedirhan Bey'in Girit'e sürgün edilmesinden sonra yerine geçen yeğeni Yezdan Şir Bohtan'da Ruslar ile anlaşarak devlet yönetimine karşı ayaklanmıştır. Nasturi ve Yezidi aşiretlerinin de destek verdiği ayaklanma; Musul, Hakkâri, Bitlis'e kadar yayılmıştır.³⁵⁵ Osmanlı Nasturi Patriği'nin bu isyana verdiği desteğe karşılık onu cezalandırmamış, geçmiş yıllara ait vergi borçlarını tahsil etmek istemiştir.³⁵⁶ Nasturilerin devlete karşı yayılan bir isyana destek vermeleri, onların devletten bağımsız hareket etmek düşüncesini hala taşıdıklarını göstermesi bakımından önemlidir.

Yezdan Şir ayaklanmasının ardından bölgeye düzeni sağlamak amacıyla İsmail Hakkı Paşa gönderilmiştir. İsmail Hakkı Paşa bölgedeki düzeni yeniden tesis etmek amacıyla uygulamalara girişmiştir. Yezdan Şir'in ardından Hakkari'de Nehri hanedanından

³⁵⁰ BOA, A. MKT. MHM, 2/70.

³⁵¹ BOA, A. AMD. 2/19.

³⁵² BOA, İ. MSM. 50/1289; BOA, İ. MSM. 50/1290.

³⁵³ Girit'e sürülen Bedirhan Bey ve yanındakilerin nüfusu 4 ile 5 bin arasındadır. BOA, A. MKT. NZD 417/15.

³⁵⁴ BOA, A. AMD. 2/30.

³⁵⁵ Yalçın ve Heckmann, *a.g.e.*, s. 82.

³⁵⁶ BOA, HR. SYS. 81/22.

Şeyh Ubeydullah güç kazanmaya başlamıştır. Bu gücün farkına varan devlet, Şeyh Ubeydullah'ı İran sınırında tütün kaçakçılığı yapan Nasturilerden vergi almakla görevlendirmiştir. Nasturilerin vergilerini ödememelerinden dolayı, vergi borçları yetmiş yük piastere (kuruş) olmuştur. Vergi konusunu konuşmak amacıyla Şeyh Ubeydullah Patrik Mar Şamun Rouel ile bir araya gelmiştir.³⁵⁷ Şeyh Ubeydullah ile görüşmelere başlayan Patrik Şeyh'in Osmanlı Devleti'ne karşı bir isyanı olursa, kendisinin 15 melik ile bu isyana destek vereceğini söylemiştir. Osmanlı Devleti tarafından bastırılan bu isyandan sonra Patrik ile Şeyh arasında sorunlar yaşanmıştır.³⁵⁸

Nasturi Patriğinin kendi bağımsızlığını ve gücünü oluşturmak istemesi yerli Kürt ileri gelenleriyle zaman zaman ittifak içinde olmalarına ve Nasturilerin devlete karşı olan isyanların içinde yer almalarına neden olmuştur. Bunun yanında, Kürt isyanları içinde yer alan Nasturi Patriği ve melikleri katıldıkları isyanların, başarısızlığa uğramasının hemen ardından devlete olan bağlılıklarını da bildirmişlerdir.³⁵⁹

V. 5. 1. Nasturi-Kürt Çatışmaları (1850–1870)

XIX. yüzyıl sonlarına gelindiğinde Osmanlı Devleti ile Nasturiler arasında büyük bir çatışma ortamı oluşmuştur. Nasturiler 1840–1870 yılında kendilerine güç kazandıran etkenleri, yüzyıl sonlarında kendi gelecekleri için kullanmaya ve bağımsızlık içinde hareket etmeye başlamışlardır.³⁶⁰ İsyânların ardından Kürt ve Nasturi çatışması gittikçe artarak devam etmiştir. Arşiv belgeleri incelendiğinde halen, özellikle Tiyari ve

³⁵⁷ Dalyan, *a.g.t.*, s. 115.

³⁵⁸ Celile Celil, *1880 Şeyh Ubeydullah Nehri Kürt Ayaklanması*, (Çev: M. Aras), Peri Yayınları, İstanbul, 1998, s. 111.

³⁵⁹ BOA, HR. SYS. 81/22.

³⁶⁰ BOA, Y. PRK. BŞK. 14/23.

diğer aşiretlerde yaşayan Nasturilere saldırıların ve Tiyari aşireti ile çatışmaların devam ettiği görülmektedir.³⁶¹

1852 yılında Cizre bölgesi aşiretlerinden Küban ve Rikkan Aşireti'nin reisi, Nasturilerin bulunmuş olduğu bölgeye gelerek köylerini yağmalamış ve mallarını gasp etmiştir. Bu olay üzerine Osmanlı Devleti, Nasturilerin mağdur olmaması için Van ve Hakkâri valilerini uyarmış ve eşkiyanın üzerine gidilip sorumluların cezalandırılmasını istemiştir.³⁶² Görüldüğü gibi, Nasturilere karşı girişilen bu saldırılara karşın Osmanlı Devleti hemen harekete geçmiştir. Bu karşı duruşun nedeni, Bedrihan Bey'in saldırılarına diğer devletlerin verdiği tepkilerdir.

Nasturi patriği Mar Şamun'un 1855 yılında Musul İngiltere elçisine yazdığı mektupta; Kürtlerin ve Hırvat Mehmet Ağa adındaki bir kişinin patriğin bulunduğu konağa gelip onları oradan çıkarttıkları ve patriğin, bunun üzerine Tiyari'de bulunan kiliseye sığındıkları belirtilmiştir. Patrik, Kürtlerin baskılarının her gün gittikçe arttığını söylemektedir. Bunun yanında Hırvat Mehmet Ağa'nın Hakkâri'de yaşayan bazı Hıristiyanlara da şiddet uyguladığından bahsedilmektedir. İsyancıların Başkale Paşası Mustafa Paşa'yı öldürdükleri ve Çölemerik kaymakamının mallarının yağmaladığı bilgisi de patriğin elçiye gönderdiği mektupta yer almaktadır.³⁶³

1884 tarihli arşiv belgesinde yer alan satırlar, Nasturi ve Kürtlere devletin bakış açısını yansıtmaktadır. Öncelikle bu iki halktan vahşi ve bedevi olarak söz edilmektedir. İki halkın da birbirine benzediği söylenilmekte ve hiçbir zaman bu halkların vergilerini tam

³⁶¹ Y. PRK. MYD. 7/37; BOA, DH. MKT, 1588/85; BOA, A. MKT. UM, 232/91.

³⁶² "Ol taraflar ahalisi haklarında zulm ve tedipleri vukua gelip terbiyeleri mukadder olan eşkiyadan dolayı ahali-i merkumeden bazısı İngiltere konsolosuna müracaat etmekte oldukları..." BOA, A. MKT. MVL. 51/42.

³⁶³ BOA, A. MKT. UM, 232/91.

vermediklerine dikkat çekilmektedir. Kürtlerin askeri özellikleri ve bu özelliklerinde başarılı oldukları vurgulanmıştır. Çözüm olarak bu iki halkın buldukları yerlere güvenilir memurlar yerleştirmek yoluyla iki halk düzene sokulmaya çalışılmıştır.³⁶⁴

1886 yılına ait arşiv belgesinde ise Hakkari’de bulunan Tiyari ve Nasturi Hıristiyanları üzerine bir saldırı haberinin doğruluğunun ve bu saldırıyı düzenleyen aşiretlerin Bitlis ve Muş aşiretleri mensupları olup olmadığının araştırılması istenmektedir. Belgede yer alan bir *Ermenistan Meselesinin* yaşanmamasına dikkat edilmesi ibaresi, devletin Hıristiyanların koruyuculuğunu üstlenen devletlerden çekindiğini göstermesi açısından önemlidir.³⁶⁵ 1888 yılında bölgeye gönderilen belgede, Kürtlerin Nasturiler üzerine düzenledikleri saldırıların devam ettiği görülmektedir. Bu dönemde de Nasturiler kendileri korumak için, kendilerine karşı yapılan saldırıları ve haksızlıkları öncelikle misyonerlere ve onların aracılığıyla da dış dünyaya ulaştırmışlardır. 1888 tarihli belgede, İran hududunda yaşayan Nasturiler’in Kürt aşiretleri tarafından saldırıları ve bu saldırıların bildirildiği İngiltere sefaretinin verdiği tepkiden bahsedilmektedir.³⁶⁶

6 Eylül 1896 tarihli belgede ise Kürtlerin Nasturi aşiretlerine karşı saldırı içinde oldukları ve Nasturi piskoposlarının Kürtler tarafından öldürüldüğü görülmektedir.

³⁶⁴ BOA, Y. MTV. 36/32.

³⁶⁵ *Hakkari dahilinde Tiyari veya Nasturi Hıristiyanlarının üzerlerine hücum etmek ve kanlı bir muharebe eylemek üzere etraftaki aşayir ve kabail-i ekradın tecemmu etmekte oldukları ve Hıristiyanlar da silahlanarak müdafaaya hazırlandıkları istihbar üzerine bazı taraftan bildiriliyor Şu sırada da aşayir tarafına mugayir harekete tasaddü ile bir gaille çıkarılmak istenilmesi şayan-ı dikkat olduğundan aşayir tarafından Hıristiyanlar üzerine böyle bir hücum hazırlandığı sahih midir? Sahihse bu aşayir Bitlis veyahut Muş tarafında bulunan aşayir ekradı mıdır? Zat-ı alilerince malumat olacağından ceryan-ı ahvalin ve şayet-i malumat bir vasıta ile serian icra-yı tahkikatla olunacak netice-i sahihenin acilen izbarı ve bir taraftan dahi tedabir-i hakimane ve ve müessere-i ittihaz ve icrasıyla bir fenalık vukuana ve icabının arzu eylediği Ermenistan meselesinin çıkarılmasına meydan verilmemesi ba-irade-i seniyye katiyen tebliğ ve cevap-ı seniyyede intizar olunur. 27 Temmuz 1304 Y. PRK. MYD. 7/37*

³⁶⁶ “Ol taraflar ahali-i merkumeden bazısı İngiltere konsolosuna müracaat etmekte oldukları...” BOA, A. MKT. MVL. 51/42.

Osmanlı Devleti bu saldırı haberleri üzerine bölgedeki asayişî sağlamak ve Kürtleri uygunsuz davranışlarının ortadan kaldırılması için çaba içine girmiştir.³⁶⁷

V. 6. Bölgeye Müdahale ve Nasturilerin Son Durumu

1880 yılından itibaren devlet ötekine karşı bölgedeki hâkimiyetini güçlendirmek ve merkezi devlet yapısını tam anlamıyla oturtmak amacıyla bir dizi uygulamalar yapmıştır. Bu uygulamaların başında, Abdülhamit'in Kürt aşiretleri ile olan ilişkisini güçlendirecek Hamidiye Alayları adı verilen süvari birliğinin kurulması gelmektedir. Hamidiye alayları aşiretlerin ve liderlerin devlet mekanizmasında yer alarak kontrol altında tutulmalarını amaçlamaktadır.³⁶⁸ Bu süvari birlikleri, katılanların hane ziraat ve koyun vergilerinden muaf tutulacağı ve kendilerine arazi verileceği vaatleri ile oluşturulmuştur.³⁶⁹ Bir süre sonra kurulan bu birliklere katılan aşiret üyelerinin devlete zarar verecek faaliyetlerde buldukları, hırsızlık, yağma gibi şeyler yaptıkları tespit edilmiştir.³⁷⁰

³⁶⁷ "Artuşî nam kabileyeye mensup Kürtlerin Temmuz'da Tiyari namındaki Nasturi karyesini nehb ve gart ve külliyyetli ağnam-ı gasp ve sirkat eyledikleri gibi Nasturi piskoposları dahi Şeyh Mahmut Sadık nam kimesne tarafından katl edildiği mütecasırlarının tedip edilmemesinden dolayı Nasturilerle hud be hud ahkak edeceklerini ifade eylemelerine kenidilerini daire-i inkiyade idhal için üzerlerine asakir-i şahane sevk olduğu anlaşılmış idiğünden bahisle Nasturiler hakkında kemal-i hazm ve ihityata riayet olunup eşya-yı menhubenin ashabına red ve iadesi için lazım gelen tedabire tevessül ve ahvalide mütemekkin Kürtlerle Nasturilerin telif menafine itimam olunmuş zımında vilayetle askeri kumandanlığına talimat mukteziye itası İngiltere sefaretinden iltimas olduğu hariciye nezaret-i celilesinden işar edilmiş ve vilayet-i müşarünileyhe telgrafla tebligat-ı lazime ifa kılınmış olduğu beyanıyla daire-i askeriyeye de ifa-yı muktezası varid olan tezkire-i samiyede işar olunması üzerine bu babda dördüncü ordu-yu hümayun müşirin celilesine ve Van'da bulunan Ferik Sadettin Paşa tebligat-ı laime ifası derdest bulunmuş olmakla muhat-ı alem-i ali buyrulmak üzere arz-ı malumata ibtidar kılındı ol babda emr u irade efendim hazretlerininindir. 23 Eylül 1312" BOA, Y. PRK. ASK, 115/83.

³⁶⁸ Yalçın ve Heckmann, *a.g.e.*, s. 85.

³⁶⁹ Avyarov, *Osmanlı-Rus ve İran Savaşları'nda Kürtler 1801–1900*, (Çev: Muhammed Varlı), Sipan Yayıncılık, Ankara, 1995, s. 131.

³⁷⁰ Yalçın ve Heckmann, *a.g.e.*, s. 85.

Osmanlı Devleti'nin bölgedeki hakimiyetini tesis etmek için başvurduğu yol Hamidiye Alayları'nın oluşturulmasıdır. Nasturi Aşiretlerinin yaşadığı yer olan Hakkâri'de de, Nasturi aşiretlerini devlete ısındırmak amacıyla bazı idari uygulamalar yapılmıştır. 1894 tarihli belgede, Nasturilerin tam anlamıyla devlete ısınmalarını sağlamak amacıyla Tiyari'de bir kaymakamlık açılması ve Mar Şamun ve yakınlarının üst görevlere getirilmesi bildirilmiştir. Bu görevlendirmeler “...*Mar Şamun'un ve avanesinin hükümete gereği gibi rabtı zımında iki bin guruh maaşla ve yeğeni Davut Efendi'nin Tiyari kaymakamlığına ve Mar Şamun'un rahibi olan Nemrut Efendi'nin Tiyari mahkemesi riyasetine ve Ahmet Efendi namında birinin dahi kaymakam muavenetine tayini münasip olacağı Hakkari mutasarrıflığı tarafından...*”³⁷¹ ifadeleriyle kayıtlarda yer almıştır.

Nasturilerin Birinci Dünya Savaşı başlarında Rusya ile işbirliği içinde olduğu görülmektedir. Misyonerlerin ve elçilerin Nasturiler ile olan temasları Birinci Dünya Savaşına kadar sürmüştür.³⁷² Nasturiler I. Dünya Savaşı'nın en başından Ruslarla ittifak içinde olarak Osmanlı Devleti'ne karşı Van ve Hakkari bölgesinde faaliyetlerde bulunmuşlardır. Rusların I. Dünya Savaşı'nın bitiminden önce barış antlaşması imzalayarak çekilmesiyle birlikte Nasturilerin büyük bir bölümü de onlarla Osmanlı topraklarını terk etmek zorunda kalmışlardır. Nasturilerin Türkiye'de kalan nüfusunun büyük bir bölümü ise zamanla yaşadıkları bölgelerden İstanbul'a ve oradan da Avrupa ülkelerine göç etmişlerdir.³⁷³ Görüldüğü gibi, Kürtlerin Nasturi aşiretlerine karşı saldırıları yüzyıl sonuna kadar devam etmiştir.

---

³⁷¹ BOA, Y. EE. 132/26.

³⁷² Dalyan, *a.g.t.*, s. 141.

³⁷³ Dalyan, *a.g.t.*, s. 162.

SONUÇ

Nasturiler yüzyıllardan beri Anadolu topraklarında yaşamış toplumlardan biridir. Nasturilerin ilk ortaya çıkışından itibaren inanç açısından sapkın olarak görülmeleri ve tecrit edilmeleri, kendilerini dış dünyadan izole etmeleri sonucunu doğurmuştur. Bu izole yaşam şekli, onların yerleşim yerlerinde etkili olmuş ve yerleşim yerlerini dağlık, ulaşılması zor yerlere kurmuşlardır.

Nasturiler, hakimiyeti altına girdiği çoğu devlet ve toplumdaki dinsel düşüncelerinden dolayı dışlanmışlar ve kısımlara uğramışlardır. Osmanlı'nın bölgedeki hakimiyeti sırasında Nasturilerin yerleşim alanları bu dışlanmışlık ve kısımin getirisiyle izole bir yaşam biçiminin yaşandığı yer olmuştur. Bu yaşam biçimi de, Nasturilerin her anlamda kendi içine kapalı bir yapıda olmasına yol açmıştır. Kürtler ile birlikte yaşamışlar, kendi yönetim sistemlerini oluşturmuşlar ve devlet yönetiminden kısmen uzak biçimde yaşamışlardır. XIX. yüzyılda misyonerlerin kendileri ile ilgilenmesiyle, Nasturi aşiretleri ve yöneticileri bölgedeki önemlerinin farkına varmışlardır. Bunun yanında, misyonerlerin eğitim, kültürel, ekonomik çalışmaları ile de dış dünya ile iletişime geçmişlerdir. Nasturiler misyonerlerin etkisiyle izole yaşam biçiminden sıyrılmışlar, dış dünya ile daha yoğun ilişki kurmuşlardır.

Nasturiler, Osmanlı Devleti hakimiyeti altına girdiklerinde sapa, kayalık bir yer olan Hakkari ve çevresinde yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Bölgede sayıca üstün olan Kürtler de yaşamlarını sürdürmüşler ve idari açıdan da egemen olan güç, yerel Kürt beyleri olmuştur. Nasturiler, Kürtler ile iç içe yaşamışlar ve uzun süre komşu olmuşlardır. XIX.

yüzyıla gelindiğinde ise, Nasturiler ve bölge yaşanan modernleşme etkisinde uzak kalamamış ve bundan etkilenmiştir. Çalışmamızdaki temel sorun, Kürt ve Nasturi çatışmasının altında yatan nedenler ve bu çatışmanın grupları olmuştur. XIX. yüzyılda yaşanan Nasturi olaylarının nedenleri; Tanzimat uygulamaları, modernleşmenin etkisi ile yaşanan sosyal değişimler, misyonerlik faaliyetleri ve coğrafi şartların olumsuzluğudur.

Tanzimat dönüşümleri idari anlamda imparatorluk içerisine merkezileşmeyi getirmiştir. Nasturilerin yaşadığı bölgedeki idari yapıda yerel egemen güç Kürt mirleridir. Kendi yapıları içinde yaşam alanı bulan Kürt beyleri, Tanzimat'ın merkezileşme uygulamalarını kendi gelecekleri açısından tehlikeli görmüşler ve tepki göstermişlerdir. Bölgede Kürt Mirlerinin özerk bir yapıda olduğu sistem, yerini Tanzimat uygulamaları ile devlet mekanizmalarının etkinliğine bırakacaktır. Vali, kaymakam, mal müdürü gibi merkezi görevlerinin etkin olduğu sisteme karşılık gelen yeni yapı, Kürt mirlerinin kendi geleceklerini tehlikeye düşürmüş ve tepkilere neden olmuştur. Dolayısıyla bu durum isyan ve çatışmaları beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda Tanzimat'ın en geç uygulandığı yerlerden birisi olan bölgede, bu çatışma ortamı içinde bazı gruplar güç iddiasında bulunmuştur. Nasturi Patriğinin bu güç iddiası Nasturi olaylarında etkili olmuştur. Nasturi Patriği ve melikleri bir Kürt veya Osmanlı egemenliğini değil, kendi egemenliklerini ve güçlerini tesis etmek istemişlerdir. Bölgede güçlerini sağlamlaştırmak için saldırılarda bulunmuşlar, egemenliği altında yaşadıkları güçlere karşı durmuşlardır Tiyari aşiretinin Bedirhan Bey'in saldırıları öncesi yaptığı saldırılar bu açıdan düşünülmesi gereken bir durumdur.

Nasturi patriği ile misyonerler arasındaki ilişki her zaman en iyi boyutta olmuştur. Patrik siyasi konumunun ve coğrafi olarak Hakkari bölgesinin önemini fark ettiğinden; misyonerleri ve koruyucu devletleri kurtarıcı ve kendi egemenliğini kuracak güçler olarak görmüştür. Bundan dolayı, Nasturiler ne zaman bir saldırıya veya öteki ile bir çatışmaya maruz kalmışsa, misyonerlere şikâyet ve istekte bulunmuşlardır. Patriğin bu düşüncesi Nasturi aşiretlerinde de taraftar bulduğunda Nasturi-Kürt çatışması kaçınılmaz olmuştur. Nasturiler üzerinde faaliyet yürüten misyonerler ve batılı devletlerin temel hedefi hiçbir zaman gerçek anlamda Nasturi toplumunun gelişmesi olmamıştır. Bu grupların ve devletlerin asıl amaçları kendi çıkarları doğrultusunda hareket eden bir kitle oluşturmak suretiyle sömürgelerine giden yolu güvence altına almaktır.

Bir yandan Nasturiler üzerindeki misyonerlik faaliyetleri diğer yandan bölgedeki Tanzimat uygulamalarının yarattığı sıkıntı, ötekinin kimlik bilincini kazanmak ve baskıdan kurtulmak amacıyla karşılık vermesine yol açmıştır. Misyonerler, Nasturiler üzerinde kimlik aidiyeti oluşturmak amacıyla çalışmalarda bulunmuşlardır. Bu aidiyet duygusunun yaratılmasındaki amaç, Nasturilerin kendilerine güvenmelerini ve bağımsız hareket etmelerini sağlamaktır. Nasturilerin bu kimlik bilincine sahip olmaları onların baskıdan ve şiddetten kurtulmalarını sağlayacak bir durum olarak da görülmüştür. Bölgede merkezileşmenin uygulanmaya başlamasıyla çıkarları zedelenen Kürt Beyleri de, kendi gelecekleri için tehlikeli gördükleri etkenleri ortadan kaldırma yolunu seçmiştir.

Misyonerlerin Nasturiler üzerindeki faaliyetleri tamamen çıkar amaçlı olmuştur. Nasturiler üzerine yapılan ilk büyük saldırıya hiçbir misyoner grubu tepki vermemiştir. 1843 saldırısını önceden bilen misyonerler, Bedirhan Bey'den sadece kendi yaptıkları

binalara sığınanlara dokunulmaması sözünü almışlardır. Bu bilginin varlığı, misyonerlerin bir halkı baskıdan, zulümden kurtarmak, onların özgürleşmesini sağlamak olmadığını göstermektedir. Özellikle Nasturi Patriği, bu söylemlerden etkilenmiş ve bölgede kendi egemenliğine dayalı bir yapı kurmak için çalışmıştır. Misyonerlerin bu faaliyetleri de Nasturi olaylarının ve Nasturi-Kürt çatışmasının en önemli nedenlerini oluşturmuştur.

XIX. yüzyıl öncesinde başlayan merkezileşme çabaları her zaman bölgede isyanlar yaşanmasına neden olmuştur. Bölgedeki yerel egemenlerin; Tanzimat reformlarıyla çıkarlarının zedelenmesi, bölgede tek güç olmak istemeleri, Nasturilerin bölgede önemli bir güç olmasını engellemek nedeniyle isyan etmişlerdir. Bağımsız bir yaşamdan, otoritenin başka bir gücün eline geçtiği yaşama geçen yerel özerk güçler bu otorite kaybından dolayı Nasturilere ve devlet yönetimine karşı isyana girişmişlerdir.

İki farklı halkın bir arada yaşaması küçük çatışmaları da beraberinde getirmiştir. Ama Bedirhan Bey'in saldırıları bu küçük olayların nedenleri ile aynı olmamıştır. Bedirhan Bey'in saldırılarının nedeni; Bedirhan'ın, Nasturileri kendi karşısındaki en büyük güç olarak görmüş olmasıdır diyebiliriz. Fakat Yezidiler üzerine de Bedirhan'ın saldırılar düzenlendiği görülmektedir. Kendisinden olmayanı, kendisine karşı olanları yok etme amacı da bulunmaktadır Bedirhan Bey'in. Nasturilerin misyonerler ile olan ilişkileri, merkezileşme uygulamaları, Tiyari aşiretinin saldırıları gibi nedenler çatışmaların nedenlerini oluşturmuştur.

Nasturi aşiretlerinin yaşadığı coğrafyanın özellikle ekonomik faaliyetler için elverişsiz olması, hem beraber yaşadıkları Kürt aşiretleri, hem de devlet ile Nasturiler

arasında çeşitli sorunlar yaşanmasına neden olmuştur. Bölgenin dağlık olması ekonomik etkinlikleri engellemiştir. Bu durum da vergi, hayvan otlatma gibi konularda anlaşmazlıkların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Vergi konusu da Nasturi olaylarında her zaman en önemli nokta olagelmıştır. Nasturilerin patriğe, Kürt beylerine ve Osmanlı'ya vergi vermek zorunda olmaları, onların vergi yükü altında ezilmelerine neden olmuştur. Nasturilerin ulaşılmaz yerlerde yaşamaları ekonomik etkinliklerin yapılmasını engellemiş ve bu durum da Nasturilerin vergi vermesini zorlaştırmıştır. Diğer yandan, Nasturilerin dağlık bölgelerde yaşaması, Osmanlı memurlarının onlardan vergi toplamasını zorlaştırmıştır. Nasturi olaylarında; coğrafi yaşam koşullarının olumsuzluğu, vergi konusu çerçevesi içinde şekillenmiştir.

Osmanlı yaşanan Nasturi olaylarından dolayı, bölgede bazı uygulamalara girişmiştir. Merkezileşmeyi tam anlamıyla uygulamak amacıyla; Nasturi Patriği'nin bulunduğu yerde idari düzenlemeye gidilmesi, patriğin ve yakınlarının devlet mekanizmaları içine alınması, Nasturi patriğinin ödenmemiş maaşlarının ödenmesi gibi önlemler alınmıştır. Kürt aşiretlerinin padişaha olan bağlılığını sağlamak ve bu güçleri hâkimiyet altına almak amacıyla Hamidiye Alayları adı verilen Kürt milislerinin kurulması da bölgedeki asayışı sağlamaya yönelik uygulamalardır.

Sonuç olarak XIX. yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı merkezi yönetiminin modernleşme projesinin parçası olarak bölgede uygulamaya çalıştığı siyasi yapılanma içinde yerel egemenliklerini kaybeden güçler, misyonerlerin oluşturduğu kimlik çatışmalarını da kullanarak çeşitli başkaldırıları ortaya koymuşlardır. Bu çatışma ortamı içinde bölgede varlık göstermeye çalışan Nasturiler bir yandan batı dünyasının ideolojik

araçlarının etkisiyle kendi kimliğini yeniden tanımlamaya çalışırken diğer yandan da kültürel anlamda çok da farklı olmadığı Kürt guruplarının yok etme çabaları karşısında direnç gösterme gayreti içinde olmuşlardır.

KAYNAKÇA

A-OSMANLI ARŞİVİ

1-ARŞİV BELGELERİ

Bâb-1 Asâfî Sadaret Mektûbî Mühimme Kalemi (**BOA, A. MKT. MHM.**)

Dâhiliye Nezareti Mektubi Kalemi (**BOA, DH. MKT.**)

Hariciye Nezareti Mektubi Kalemi (**BOA, HR. MKT.**)

Hariciye Nezareti Tercüme Odası (**BOA, HR. TO.**)

Hariciye Siyasi (**BOA, HR. SYS.**)

İrade Meclis-İ Vala (**BOA, İ. MVL.**)

İradeler Mesalih-i Mühimme (**BOA, İ. MSM.**)

Sadaret Âmedî Kalemi Belgeleri (**BOA, A. AMD.**)

Sadaret Divan Kalemi (**BOA, A. DVN.**)

Sadaret Mektubî Kalemi Nezareti (**BOA, A. MKT. NZD.**)

Sadaret Mektubi Kalemi Meclisi Vala Evkrakı (**BOA, A. MKT. MVL.**)

Sadaret Umum Vilayetler Tahriratı (**BOA, A. MKT. UM.**)

Şura-yı Devlet (**BOA, ŞD.**)

Yıldız Esas ve Sadrazam Kâmil Paşa (**BOA, Y. EE.**)

Yıldız Perakende Dâhiliye (**BOA, Y. PRK. DH.**)

Yıldız Perakende Evrakı Mabeyn Baş Katipliği (**BOA, Y. PRK. BŞK.**)

Yıldız Perakende Evrakı Umum Vilayetler Tahriratı (**BOA, Y. PRK. UM.**)

Yıldız Parekende Maliyeden Müdevver (**BOA, Y. PRK. MYD.**)

Yıldız Sadaret Hususi Maruzat (**BOA, Y. A. HUS.**)

Yıldız Tasnifi Mütenevvi Maruzat Evrakı Bölümü (**BOA, Y. MTV.**)

Yıldız Tasnifi Perakende Evrakı Askeri Maruzat (**BOA, Y. PRK. ASK.**)

Atiya, A. S. (2005). *Doğu Hıristiyanlığı tarihi*. (Çev. Nurettin Hiçyılmaz). İstanbul: Doz Yayınları.

Avyarov. (1995). *Osmanlı-Rus ve İran savaşları'nda Kürtler 1801–1900*. (Çev. Muhammed Varlı). Ankara: Sipan Yayıncılık.

Baykara, T. (1998). *Anadolu'nun tarihi coğrafyasına giriş I*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü.

Bebiroğlu, M. (2008). *Osmanlı Devleti'nde gayrimüslim nizamnameleri*. İstanbul: Akademi Matbaası.

Braude, B. (2000). Millet sisteminin ilginç tarihi. Hasan Celal Güzel (Ed.), *Osmanlıdan Günümüze Ermeni Sorunu* içinde (ss. 253). Ankara: YTY.

Bruinessen, M. V. (2008). *Ağa, şeyh, devlet*. (Çev. Banu Yalkut) İstanbul: İletişim Yayınları.

Bilge, Y. (1991). *Süryaniler Anadolu'nun solan rengi*. İstanbul: Yeryüzü Yayınları.

Bilgin, N. (2007). *Kimlik inşası*. İzmir: Aşina Kitaplar.

Bulut, F. (2005). *Kürdistan'da etnik çatışmalar dar üçgende üç isyan*. İstanbul: Evrensel Basım Yayın.

- Çamsoy, Z. (2007). *Milli mücadele döneminde Kürdistan Teali Cemiyeti (1918–1927)*. Ankara Üniversitesi İnkılâp Tarihi Enstitüsü. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- Çelebi, E. (2001). *Seyahatname IV. Kitap*. İstanbul: YKY.
- Celil, C. (1992). *XIX. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu'nda Kürtler*. (Çev. Mehmet Demir) Ankara: Özge Yayınları.
- Celil, C. (1998). *1880 Şeyh Ubeydullah Nehri Kürt ayaklanması*. (Çev. M. Aras) İstanbul: Peri Yayınları.
- Çelik, M. (1996). *Süryani tarihi I*. Ankara: Ayraç Yayınevi.
- Dalyan, M. G. (2009). *19. yüzyılda Nasturiler (İdari-sosyal yapı ve Siyasi İlişkileri)*. Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayımlanmamış Doktora Tezi.
- Deringil, S. (2002). *İktidarın sembolleri ve ideoloji II. Abdülhamid (1876–1909)*. (Çev. Gül Çağalı Güven) İstanbul: YKY.
- Doğan, C. (2010). *Cizre ve Bohtan emiri Bedirhan Bey (1802–1869)*. Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayımlanmamış Doktora Tezi.
- Erdost, M. İ. (1994). *Şemdinli röportajı*. Ankara: Onur Yayınları.
- Eryılmaz, B. (1991). *Tanzimat ve yönetimde modernleşme*. İstanbul: İşaret Yayınları.
- Eryılmaz, B. (1996). *Osmanlı Devleti'nde gayrimüslim tebaanın yönetimi*. İstanbul: Risale Yayınları.

- Engelhardt. (1999). *Tanzimat ve Türkiye*. (Çev. Ali Reşat) İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Every, E. (2005). Asurîler. (Çev. Sami Kılıç) *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Ocak Cilt:10, Elazığ: ss. 97–106.
- Foggo, H. Y. (2002). *Kırmızı püskül 1843–1846 Nasturi katliamı*. İstanbul: Chiviyazıları Yayınları.
- Gaunt, D. (2007). *Katliamlar, direniş, koruyucular: I. Dünya Savaşı'nda Doğu Anadolu'da Müslüman- Hıristiyan ilişkileri*. (Çev. Ali Çakıroğlu) İstanbul: Belge Yayınları.
- Gökalp, Z. (1999). *Kürt aşiretleri hakkında sosyolojik tetkikler*. İstanbul: Toker Yayınları.
- Göyünç, N. (1991). *XVI. yüzyılda Mardin sancağı*. Ankara: TTK. Yayınları.
- Göyünç, N. (1999). Osmanlı Devleti'nde taşra teşkilâtı (Tanzimat'a kadar). *Osmanlı, Cilt: VI* içinde (ss. 85) Ankara: YTY.
- Grant, A. (1994). *Nasturiler ya da kayıp boylar*. (Çev. Meral Barış) İsveç: Nsibin Yayınevi.
- Grenard, F. (1992). *Asya'nın yükseliş ve düşüşü*. (Çev. Orhan Yüksel) İstanbul: MEB Yayınları.
- Güler, A. (1996). *XX. yüzyıl başlarının askeri ve stratejik dengeler içinde Türkiye'de gayrimüslimler*. Ankara: Genel Kurmay Basım Evi.
- Gündüz, Ş. ve Aydın, M. (2002). *Misyonerlik*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Hakan, S. (2002). *Müküs Kürt mirleri tarihi ve Han Mahmut*. İstanbul: Peri Yayınları.

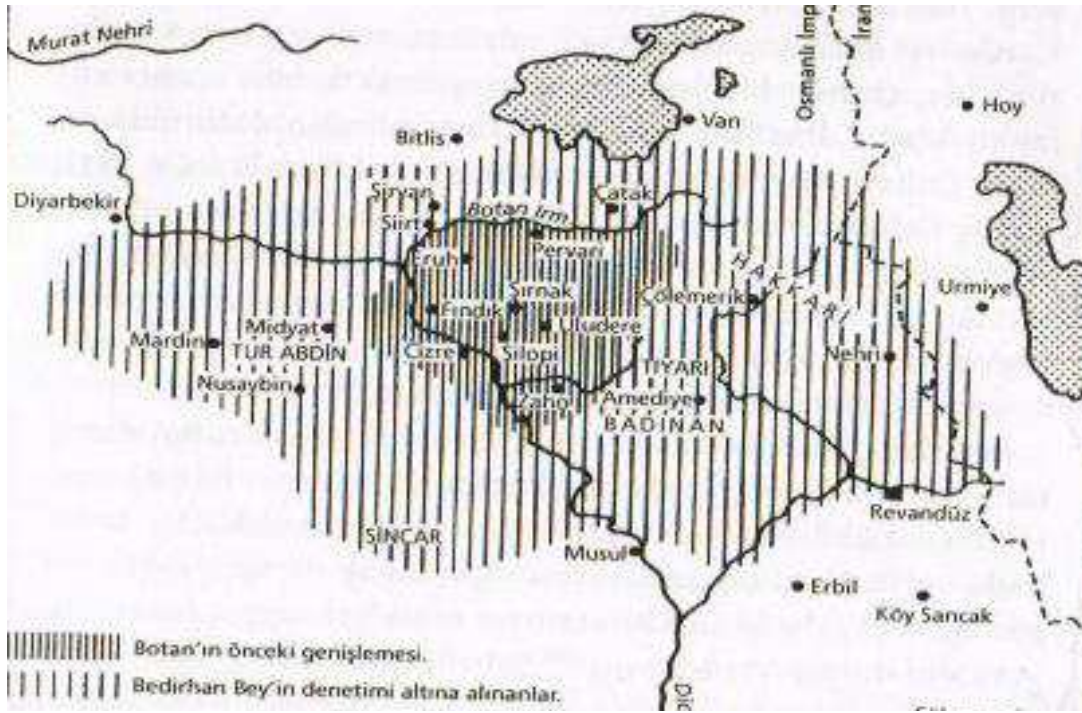
- Hakan, S. (2007). *Osmanlı arşiv belgelerinde Kürtler ve Kürt direnişleri (1817–1867)*. İstanbul: Doz Yayınları.
- Halfin, (1992). *XIX. yüzyılda Kürdistan üzerine mücadeleler*. İstanbul: Komal Yayınları.
- Hopkins, E. W. vd. (2006). *Tarihte ve günümüzde misyonerlik*. (Çev. Adnan Yazıcı) İstanbul: Örgün Yayınevi.
- İleri, C. (2000). *Türkiye’de Nasturi sorunu (1830–1926)*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi.
- İnalcık, H. ve Seyitdanlıoğlu M. (2006). *Tanzimat: değişim sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*. İstanbul: Phoenix Yayınevi.
- İnalcık, H. (2009). *Devlet-i aliyye Osmanlı üzerine araştırmalar-I*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Karal, E. Z. (2006). “Gülhane hatt-ı hümayunu’nda Batı’nın etkisi”, *Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu içinde* (ss. 65–82). İstanbul: Phoneix Yayınevi,
- Karal, E. Z. (2007). *Osmanlı tarihi. Cilt: V*, Ankara: TTK. Yayınları.
- Karal, E. Z. (2007). *Osmanlı tarihi. Cilt: VII*, Ankara: TTK. Yayınları.
- Kazancı, A. L.(1999). *Vak’anüvis Ahmet Lütfi Efendi tarihi, Cilt:10*. İstanbul: YKY.
- Kieser, H. L. (2005). *İskalanmış barış doğu vilayetleri’nde misyonerlik etnik kimlik ve devlet 1839–1938*. (Çev. Atilla Dirim) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kodaman, B. (1986). Osmanlı devrinde Doğu Anadolu'nun idarî durumu. *Ondokuzmayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, Sayı: 1*. Samsun: ss. 14.

- Kodaman, B. (1987). *Sultan II. Abdülhamit devri Doğu Anadolu politikası* Ankara: T.K.A.E. Yayınları.
- Layard, A. H. (2000). *Ninova ve kalıntıları Kürdistan'ın Keldani Hıristiyanları, Yezidiler ya da şeytana tapanların ülkesine bir gezi, eski Asur'un töre ve sanatlarının araştırılması*. (Çev. Zafer Avşar) İstanbul: Avesta Yayınları.
- Machiavelli, N. (1999). *Prens*. (Çev. Rekin Teksoy) İstanbul: Oğlak Yayıncılık.
- Molitor, J. (2004). *Kildaniler ve Doğu Süryani Kilisesi*. (Çev. Erol Sever) İstanbul: Yaba Yayınları.
- Nasturiler (2003). *İslam ansiklopedisi içinde (Cilt: 9 ss. 208-211)*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Özcoşar, İ. (2006a). *19. yüzyılda Mardin Süryanileri*. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Yayınlanmamış Doktora Tezi.
- Özcoşar, İ. (2006b). 19. yüzyılda ABD misyonerlerinin Mardin Süryanilerine yönelik faaliyetleri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, Güz Cilt: 5 Sayı 18*. Erişim Tarihi 05.01.2010, <http://www.e-sosder.com/dergi/18142-154.pdf>
- Özdemir, B. (2008). *Süryanilerin dünü bugünü I.Dünya Savaşı'nda Süryaniler*. Ankara: TTK Yayınları.
- Özdoğan, G. G.vd. (2009) *Türkiye'de Ermeniler cemaat-birey-yurttaş*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Özoğlu, H. (2009). *Osmanlı Devleti ve Kürt milliyetçiliği*. (Çev. Nilay Özok Gündoğan-Azat Zana Gündoğan) İstanbul: Kitap Yayınları.

- Sarıbıyık, M. (2006). Tanzimat'ın Diyarbakır ve yöresinde uygulanması ve önündeki engeller. (ss. 253–262). *II. Uluslararası Osmanlı'dan Cumhuriyete Diyarbakır Sempozyumu*. Diyarbakır.
- Satılmış, S. (2007). XIX. yüzyılda Nesturiler ve İngiliz misyonerlik faaliyetleri. *Belleten, Cilt: LXXI, Sayı: 261, Ağustos*, İstanbul: ss. 653–688.
- Satılmış, S. (Tarih Yok). XIX. yüzyılda Hakkâri'de Hıristiyan bir cemaat: Nasturiler (İdari, iktisadi ve sosyal durumları). Erişim Tarihi 05.01.2010 www.sosbil.aku.edu.tr/dergi/VIII2/satilmis.pdf
- Seyfeli, C. (2005). Osmanlı devlet salnamelerinde Süryaniler. Mehmet Taşgın vd. (Yay. Haz.), *Süryaniler ve Süryanilik I* içinde (ss. 49–141). Ankara: Orient Yay.
- Sevgen, N. (1968). Kürtler, *Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Sayı: 6, Mart 1968*, ss. 44–61.
- Sezer, A. (1999). Osmanlı döneminde misyonerlik faaliyetleri. *Osmanlı Cilt: II* içinde (ss. 181–192). Ankara: YTY.
- Surma D Byat, M. S. (1996). *Ninova'nın yakarışı Doğu Asur kilise gelenekleri ve Patrik Mar Şamun'un katli*. (Çev. Meral Barış) İstanbul: Avesta Yayınları.
- Turan, Ö. (1999). Osmanlı'dan cumhuriyet'e Türkiye'de Protestan misyonerlik faaliyetleri. *Osmanlı Cilt: II* içinde (ss. 245-256). Ankara: YTY.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1995). *Osmanlı tarihi Cilt: IV*. Ankara: TTK. Yayınları.
- Ünal, M. A. (1999). Osmanlı Devleti'nde merkezi otorite ve taşra teşkilatı. *Osmanlı VI* içinde (ss. 111-141). Ankara: YTY.

- Ünal, M. A. (2004). Diyarbekir’de Osmanlı hâkimiyetinin ve Diyarbekir Beyliği’nin kurulması. *I. Uluslararası Oğuzlar’dan Osmanlı’ya Diyarbekir Sempozyumu Bildirileri* içinde (ss. 567–589). 20–22 Mayıs, Diyarbakır.
- Vartanov, E. (2005). *Sibiryaya sürgünü Asurîlerin anıları (1949–1956)*. (Çev. H. Topuzoğlu) İstanbul: Yaba Yayınları.
- Yalçın, L. ve Heckmann. (2006). *Kürtlerde aşiret ve akrabalık ilişkileri*. (Çev. Gülhan Erkaya) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yıldız, H. (1991). *Aşiretten ulusallığa doğru Kürtler politik felsefe açısından Kürt toplumunun bir kritiği*. İstanbul: Fırat-Dicle Yayınları.
- Yıldız, H. (1996). *XX. yüzyıl başlarında Kürt siyaseti ve modernizm*. İstanbul: Nuken Yayınları.
- Yıldız, H. (2005). Bedirhan Bey ve Nasturiler. Mehmet Taşgın vd. (Yay. Haz.), *Süryaniler ve Süryanilik I* içinde (ss. 161–187). Ankara: Orient Yay.
- Yılmazçelik, İ. (1999). Diyarbekir eyaletinin yeniden teşkilatlandırılması. *Osmanlı Cilt: VI* içinde (ss. 221-237). Ankara: YTY.
- Yonan, G.(Tarih Yok). *Tarihte unutulmuş bir azınlık Asurlular*. Erişim Tarihi 06.05.2010
www.acsatv.com/filer/Qashisho.pdf
- Zeki, M. E. (1992). *Kürdistan tarihi*. Ankara: Beybûn Yayınları.

Harita 3. Bedirhan Bey döneminde Cizre ve Bohtan Emirliği'nin nüfuz alanı

